

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ФОМІНА ОКСАНА ІГОРІВНА

УДК 347.965.4:(347.44:347.921.8)

ДИСЕРТАЦІЯ
ВІДНОСИНИ АДВОКАТА З КЛІЄНТОМ
ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / О. І. Фоміна

Науковий керівник:

БАКАЯНОВА

Нана Мезенівна,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Фоміна О. І. Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Соціально-політична ситуація в Україні потребує реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, у тому числі – адвокатури. Проте не лише внутрідержавні, але й глобальні процеси впливають на розвиток інституту адвокатури, на особливості взаємодії адвокатури і держави, гарантії незалежності, правовий статус адвоката, види адвокатської діяльності тощо. В контексті удосконалення сфери надання професійної правничої допомоги, нових законодавчих підходів до визначення видів правничої допомоги, яка надається адвокатами, договір про надання правової допомоги виступає важливою гарантією захисту прав і законних інтересів як клієнта, так і адвоката.

Відносини адвоката з клієнтом виникають вже під час звернення особи за професійною правничою допомогою, тривають в процесі реалізації укладеного між ними договору про надання правової допомоги, а певні обов'язки виконуються адвокатом і після закінчення дії або розірвання договору про надання правової допомоги. Підвищення якості, повноти та своєчасності надання адвокатами професійної правничої допомоги потребує комплексного аналізу сутності та змісту правовідносин між адвокатом і клієнтом, розроблення положень та обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового регулювання статусу адвоката у відносинах з клієнтами.

Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання відносин між адвокатом та клієнтом за договором про надання правової допомоги.

У роботі висвітлено правову природу відносин між адвокатом і клієнтом. Визначено, що відносини адвоката й клієнта є сукупністю зв'язків між ними, що виникають і розвиваються з метою надання адвокатом клієнту професійної правничої допомоги, ґрунтуються на правових нормах і правилах адвокатської етики та припиняються у встановленому законом порядку. Зроблено висновок, що характерними рисами цих відносин є: 1) причина їх виникнення – реалізація конституційного права клієнта на професійну правничу допомогу; 2) наявність у цих правовідносинах суб'єкта зі спеціальним статусом – адвоката; 3) укладання договору про надання правової допомоги як підстави здійснення адвокатської діяльності; 4) обов'язковість дотримання адвокатом Правил адвокатської етики у цих відносинах; 5) наявність у адвоката специфічних обов'язків до укладання й після припинення дії договору про надання правової допомоги.

З'ясовано, що відносини адвоката з клієнтом проходять певні стадії. Виокремлено: 1) переддоговірну стадію, яка охоплює період взаємодії до початку дії договору про надання правової допомоги (звернення клієнта до адвоката для отримання правничої допомоги, з'ясування змісту доручення клієнта, виникнення обов'язків у адвоката щодо збереження адвокатської таємниці, дотримання адвокатом правил адвокатської етики); 2) стадію укладання договору, яка охоплює обговорення умов договору, узгодження розбіжностей щодо змісту та строків виконання доручення, формування домовленості щодо розміру та порядку внесення гонорару адвоката, підписання договору; 3) стадію виконання договору, зміст якої охоплює реалізацію клієнтом і адвокатом їх прав та здійснення обов'язків за договором); 4) стадію припинення дії договору, яка стосується розірвання договору за ініціативою адвоката, або за ініціативою клієнта, або за взаємною домовленістю, або припинення дії договору у зв'язку з його виконанням чи закінченням строку дії, та передбачає виконання адвокатом обов'язків, визначених Правилами адвокатської етики; 5) постдоговірну стадію, яка

передбачає дотримання адвокатом певних вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність щодо клієнта.

Обґрунтовано, що норми Правил адвокатської етики, які регулюють відносини між адвокатом та клієнтом, можна класифікувати на такі: 1) що діють до укладання договору про надання правничої допомоги; 2) що діють під час його виконання; 3) що продовжують діяти після його розірвання або припинення дії.

Встановлено, що запровадження терміну «професійна правнича допомога» у тексті Конституції України, в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», в процесуальному законодавстві обумовлює необхідність внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у тому числі ст. 27, закріплюючи єдиною прийнятною назвою договору між адвокатом і клієнтом – договір про надання професійної правничої допомоги.

Запропоновано визначити договір про надання професійної правничої допомоги як домовленість між адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) та клієнтом (його законним представником, іншою особою, яка діє в інтересах клієнта), що породжує виникнення взаємних прав та обов'язків у зв'язку з наданням клієнту професійної правничої допомоги.

Зроблено висновок щодо можливості застосування в Україні гонорару успіху. Визначено поняття «гонорар успіху» як особливий вид винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта.

З метою удосконалення нормативного врегулювання відносин щодо гонорару успіху запропоновано проєкт Положення про застосування особливого виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта.

Визначено поняття «довіра між адвокатом і клієнтом» – як результат дій адвоката та клієнта, що залежить від морально-психологічних, особистісних і професійних якостей адвоката й морально-психологічних і особистісних якостей клієнта, та знаходить прояв в особливому психологічному кліматі

взаємовідносин, що сприяє ефективному наданню професійної правничої допомоги.

Зроблено висновок, що на виконання доручення клієнта можуть впливати як негативні, так і позитивні фактори. Встановлено, що факторами, які негативно впливають на виконання доручення клієнта, є: недосконалість законодавства та його неоднакове застосування; негативні особистісні характеристики адвоката та клієнта; втручання в адвокатську діяльність з боку інших осіб (порушення гарантій адвокатської діяльності). Обґрунтовано, що факторами, які позитивно впливають на виконання доручення клієнта, є: професіоналізм адвоката, довіра між клієнтом і адвокатом, ефективність законодавства, єдність судової практики.

Критично проаналізовано запровадження у короткостроковій перспективі обов'язкового страхування професійної адвокатської діяльності. Зроблено висновок, що його запровадження наразі є недоцільним у зв'язку з відсутністю достатньої фінансової спроможності у адвокатів сплачувати страховий внесок, а також через несформованість у національній правовій доктрині єдиної концепції щодо страхування професійної діяльності адвокатів.

Дослідження проблематики притягнення адвокатів до відповідальності дозволило зробити висновок, що помилка адвоката — це ненавмисне відхилення адвоката від визначених законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність належних дій, вчинків, правил поведінки, яке призвело до порушення професійних обов'язків і Правил адвокатської етики.

При дослідженні відповідальності сторін за договором про надання правової допомоги визнано доцільним створення примирювальної комісії — постійно діючого органу при раді адвокатів регіону, метою діяльності якого є врегулювання спорів між адвокатом і клієнтом. Створення примирювальної комісії сприятиме: збереженню довірчих відносин між адвокатом і клієнтом; збереженню ділової репутації обох сторін; економії часу та грошових витрат;

зменшенню навантаження на кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури та суди.

Досліджено етичні засади взаємовідносин між адвокатом і клієнтом, у тому числі в разі укладання клієнтом договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами.

Визначено, що етика відносин адвоката з клієнтом – це сукупність моральних вимог і цінностей, які регулюють взаємодію адвоката з клієнтом і реалізуються у відносинах між ними.

Встановлено, що укладання клієнтом договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами породжує ситуацію, коли в системі «адвокат-клієнт» виникає додатковий учасник, внаслідок чого створюються паралельні відносини: «адвокат 1 – клієнт», «адвокат 2 – клієнт», «адвокат 1 – адвокат 2». Особливості зазначених відносин полягають у розподілі обов'язків, повноважень та відповідальності кожного з адвокатів при виконанні доручення клієнта, дотримання балансу у відносинах між адвокатами з метою недопущення неузгодженості, непослідовності або дублювання дій.

Проведено системний аналіз українського та зарубіжного досвіду щодо кількості захисників у судовому розгляді. Зроблено висновок щодо доцільності зміни максимальної кількості захисників – не більше трьох, проте з правом подання обґрунтованого клопотання щодо необхідності їх збільшення.

Запропоновано усунути прогалину щодо невизначеності форми обов'язкової згоди клієнта на надання йому правничої (правової) допомоги в разі укладення договору про надання правничої допомоги іншою особою в інтересах клієнта відповідно до вимоги ст. 51 КПК України. Визначено необхідність фіксування обов'язкової згоди клієнта в окремому письмовому або електронному документі, в тому числі за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, телетайпного, електронного або іншого

технічного засобу зв'язку, факсимільного відтворення за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання.

За наслідками зроблених в процесі дослідження висновків сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства України в частині відносин адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, адвокатська діяльність, принципи адвокатської діяльності, професійна правнича допомога, договір про надання правової допомоги, гонорар адвоката, відповідальність адвоката, адвокатська етика, принципи адвокатської етики.

ABSTRACT

Fomina O. I. Advocate-client relations under a legal services contract. -

Qualifying scientific work as manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2021.

The socio-political situation in Ukraine requires reform of the judicial system, the judiciary and related legal institutions, including the bar. However, not only domestic but also global processes affect the development of the bar, the peculiarities of the interaction between the bar and the state, guarantees of independence, the legal status of an advocate, the types of practice of law etc. In light of the improvement of professional legal services, new legislative approaches to determining the types of legal services provided by advocates, the contract on legal services is an important guarantee of protection of the rights and legitimate interests of both the client and the advocate.

The advocate's relationship with the client arises when a person seeks professional legal services, continues during the implementation of the legal services contract concluded between them, and certain duties are performed by the advocate after the expiration or termination of the legal services contract. Improving the quality, completeness and timeliness of professional legal services by advocates requires a comprehensive analysis of the nature and content of the legal relationship between advocate and client, development of provisions and reasonable proposals to improve the legal regulation of advocate status in relations with clients.

The purpose of the thesis research is to develop theoretical provisions and practical recommendations for improving the legal regulation of advocate-client relationship under a legal services contract.

The paper presents a general description of the legal nature of advocate-client relationship. It is determined that the advocate-client relationship is a set of relations between an advocate and a client that arise and develop in order for the advocate to provide professional legal service to the client, are based on principles of law, rules of advocates' ethics, and are terminated in accordance with the procedure established

by law. It is concluded, that the characteristic features of these relations are: 1) the reason for their emergence – the implementation of the client's constitutional right to professional legal services; 2) the presence in these legal relations of a subject with a special status – an advocate; 3) the conclusion of an legal services contract as the basis for practicing law; 4) the obligation of the advocate to comply with the Rules of Advocates' Ethics in these relations; 5) the advocate has specific duties before the conclusion and after the termination of the legal services contract.

It is found that the advocate-client relationship involves certain stages. Separated: 1) the pre-contractual stage, which covers the period of interaction before the legal services contract comes into effect (client's request to the advocate for legal services, determination of the content of the client's order, emergence of duties for the advocate to comply with advocate-client privilege, compliance with the requirements of the rules of advocates' ethics); 2) the stage of the contract conclusion, covering the discussion of the terms of the contract, coordination of the content and timing of the execution of the order, reaching consensus on the amount and order of payment of the advocate's fee, signing the contract; 3) the stage of contract performance, which covers the implementation of the contractual rights and obligations of the client and advocate; 4) the stage of contract termination, covering the termination of the contract on the initiative of the advocate or on the initiative of the client, or by mutual agreement, or the termination of the contract in connection with its performance or expiration, and provides for the advocate to perform the duties specified in the Rules of Advocates' Ethics; 5) the post-contractual stage, which provides for the advocate to comply with certain legal requirements on bar and practice of law in relation to the client.

It is proved that the Rules of Advocates' Ethics, which regulate the relationship between the advocate and the client, can be classified as such that: 1) are valid before the conclusion of a legal services contract; 2) are valid during its execution; 3) continue to apply after its termination.

It is established that the introduction of the term "professional legal service" in the text of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Judicial System

and Status of Judges", procedural legislation makes it necessary to amend the Law of Ukraine "On the Bar and Practice of Law", including Article 27, establishing a professional legal services contract the only acceptable name of the contract between an advocate and a client.

It is proposed to define the professional legal services contract as an agreement between an advocate (advocate bureau, advocate company) and a client (his/her legal representative, another person acting in the interests of the client), which generates mutual rights and obligations in the process of providing and receiving professional legal services.

The conclusion is made about the possibility of applying the success fee in Ukraine. The concept of "success fee" is defined as a special type of remuneration paid by the client to the advocate only in the event of a positive decision on the case in favour of the client.

In order to improve the regulation of the relationship on the success fee, a draft Regulation on the application of a special type of remuneration, which is paid by the client to an advocate only in the case of a positive decision in favor of the client, is proposed.

The concept of trust between advocate and client is defined as the result of actions of advocate and client, which depends on the moral and psychological, personal and professional qualities of the advocate and moral, psychological and personal qualities of the client, and finds expression in the special psychological climate of the relationship, which contributes to the effective provision of professional legal service.

It is concluded that the execution of the client's order can be influenced by both negative and positive factors. It is established that the factors that negatively affect the execution of the client's order are: imperfection of legislation and its unequal application; negative personal features of the advocate and the client; interference in the advocate's activity by other persons (violation of guarantees of practice of law). It is proved that the factors that positively affect the execution of the client's order

are: professionalism of the advocate, trust between the client and the advocate, effectiveness of legislation, unity of judicial practice.

The possibility of introducing compulsory professional activity insurance for advocate is critically analysed. It is concluded that its introduction is currently impractical due to the lack of sufficient financial capacity of advocates to pay the insurance premium and the lack of a single concept in the national legal doctrine of professional insurance for advocates.

The study of the problems of bringing advocates to justice allowed to conclude that an advocate's mistake is an unintentional deviation of an advocate from the actions defined by the legislation on the bar and practice of law, which has led to a violation of professional duties and the Rules of Advocates' Ethics.

When studying the liability of the parties under the legal services contract, it is considered appropriate to create a conciliatory commission – a permanent body of the regional bar council, the purpose of which is to resolve disputes between the advocate and the client. Creation of a conciliatory commission will contribute to maintaining a trusting relationship between the advocate and the client; preserving the business reputation of both parties; saving time and money; reducing the burden on the Qualifications and Disciplinary Bar Commission and the courts.

The ethical principles of advocate-client relationship are investigated, including when a client concludes legal services contract with several advocates.

It is determined that the ethics of advocate-client relationship is a set of moral requirements and values that regulate the interaction of the advocate with the client and are realized in the relationship between them.

It is established that the conclusion of the legal services contract by the client with several advocates creates a situation when in the system "advocate-client" there is an additional participant, as a result, a parallel relationship is created "advocate 1 – client", "advocate 2 – client", "advocate 1 – advocate 2". The peculiarities of this relationship are the distribution of duties, powers and responsibilities of each of the

advocates in the execution of the client's order, maintaining a balance in the relationship between advocates in order to avoid inconsistency, incoherence or duplication of actions.

A systematic analysis of Ukrainian and foreign experience on the number of defenders in court proceedings is carried out. It is concluded on expediency to change maximum number of defenders – no more than three, but with the right of submitting a reasonable request regarding the need to increase them.

It is proposed to close the gap regarding the uncertainty of the form of mandatory consent of the client to provide him with legal service in case of concluding a legal services contract by another person in the interests of the client due to the requirements of the art. 51 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The need to record the mandatory consent of the client in a separate written or electronic document, including information and telecommunication systems, teletype, electronic or other technical means of communication, facsimile reproduction by mechanical, electronic or other means is determined.

Based on the results of the conclusions made herein, proposals were formulated to improve the legislation of Ukraine on the bar in terms of advocate-client relationship under a legal services contract.

Keywords: bar, advocate, practice of law, principles of practicing law, professional legal services, legal services contract, advocate's fee, advocate's responsibility, advocate ethics, principles of advocate ethics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Фоміна О. І. До питання про суттєві умови та правову природу договору про надання правової допомоги. *Юридичний бюлетень*. 2018. Т. 1. № 7. С. 144–148.
2. Фоміна О. І. Характеристика правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. С. 126–129.
3. Фоміна О. І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 296–299.

Публікація в зарубіжному виданні:

1. Фоміна О. І. Гонорар успіху як форма винагороди адвоката: перспектива впровадження. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 206–209.

Публікація в базі даних Web of Science:

1. Bakaianova, N., Svyda, O., Demenchuk, M., Dzhaburiya, O., Fomina, O. Advocacy of Ukraine under constitutional reform. *Amazonia investiga*. Vol. 8 Núm. 22: 574-579.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Фоміна О. І. Актуальні проблеми захисту прав потерпілого та шляхи їх вирішення. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листоп. 2017 р.). відп. ред. Н. М. Бакаянова, Є. С. Хижняк. Одеса : «Гельменевтика», 2017. С. 441–443.
2. Фоміна О. І. Захист адвокатом прав клієнта з урахуванням змін до

кримінального процесуального законодавства. *Актуальні проблеми адвокатури* : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 грудня 2017 р.) / Нац. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. С. 215-217.

3. Фоміна О. І. Довіра як складова відносин між адвокатом та клієнтом. *Правове життя сучасної України*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). 2019. С. 135–137.

4. Фоміна О. І. Удосконалення регламентації принципу законності у взаємовідносинах «адвокат-клієнт». *Актуальні проблеми судового права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої 70-річчю з дня нар. професора Івана Єгоровича Марочкіна (м. Харків, 31 травня 2019 р.). С. 183–185.

5. Фоміна О. І. До питання прийняття доручення декількома адвокатами. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 вересня 2019 р.). Одеса : «Гельветика», 2019. С. 121–123.

6. Фоміна О. І. До питання вирішення конфліктів між адвокатом та клієнтом. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.) Одеса : «Фенікс», 2019. С. 122–124.

7. Фоміна О. І. Вплив порушень гарантій адвокатської діяльності на взаємовідносини адвоката з клієнтом. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 137–140.

8. Фоміна О. І. До питання зловживання довірою у відносинах адвокат-клієнт. *Правове життя сучасної України*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 415–417.

9. Фоміна О. І. Фінансовий моніторинг адвокатської діяльності як загроза довірчим відносинам адвоката з клієнтом. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 90–92.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ АДВОКАТОМ І КЛІЄНТОМ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ	 27
1.1. Огляд вітчизняної та зарубіжної літератури щодо проблематики відносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги.....	27
1.2. Методологія дослідження взаємовідносин між адвокатом і клієнтом.....	36
 РОЗДІЛ 2. ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У СИСТЕМІ ВІДНОСИН «АДВОКАТ-КЛІЄНТ»	 47
2.1. Сутність, зміст і правова природа договірних відносин між адвокатом і клієнтом	47
2.2. Права й обов'язки адвоката за договором про надання правової допомоги	73
2.3. Клієнт як сторона договору про надання правової допомоги	103
2.4. Відповідальність сторін за договором про надання правової допомоги	129
 РОЗДІЛ 3. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ АДВОКАТОМ І КЛІЄНТОМ	 146
3.1. Роль правил адвокатської етики у взаємовідносинах «адвокат-клієнт».....	146
3.2. Дотримання принципів адвокатської етики при реалізації договору про надання правової допомоги	151
3.3. Етичні аспекти укладання договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами.....	183

ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКДКА – Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

ВС – Верховний Суд

ВША – Вища школа адвокатури

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

ІПН – індивідуальний податковий номер

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КДКА – Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

ПАЕ – Правила адвокатської етики

РАУ – Рада адвокатів України

рр. – роки

ст. – стаття

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасна соціально-політична ситуація в Україні потребує реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, у тому числі – адвокатури. Проте не лише внутрідержавні, а й глобальні процеси впливають на розвиток інституту адвокатури, на особливості взаємодії адвокатури і держави, гарантії незалежності, правовий статус адвоката, види адвокатської діяльності тощо.

Головним призначенням адвокатури є надання професійної правничої допомоги, здійснення якої, за загальним правилом, потребує досягнення домовленості, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги іншій стороні (клієнту), а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору про надання правової допомоги. Складність правового регулювання взаємовідносин між адвокатом і клієнтом обумовлюється тим, що вони регулюються не лише загальними нормами цивільного права, профільним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, але й морально-етичними правилами, дотримання яких є обов'язковим для адвокатів.

Актуальність теми дослідження обумовлюється сучасними процесами удосконалення сфери надання професійної правничої допомоги, новими законодавчими підходами до визначення видів правничої допомоги, яка надається виключно адвокатами. У цих умовах договір про надання правової допомоги виступає водночас гарантією захисту прав та інтересів як клієнта, так і адвоката.

Проблеми реалізації положень договору про надання правової допомоги пов'язуються як з об'єктивними причинами (зміна обвинувачення щодо клієнта, виникнення додаткового майнового (немайнового) спору, зміна обставин справи, припинення адвокатом професійної діяльності у встановлених законом випадках тощо), так і з суб'єктивними (неналежне виконання

адвокатом професійних обов'язків, невизначеність щодо позиції клієнта у справі, умисне надання клієнтом недостовірної інформації щодо обставин справи або приховування відомостей від адвоката з будь-яких причин).

Взаємовідносини між адвокатом і клієнтом виникають з моменту звернення особи по правову допомогу, тривають під час реалізації укладеного між ними договору про надання правової допомоги, а певні обов'язки виконуються адвокатом і після закінчення дії або розірвання договору про надання правової допомоги.

Водночас взаємовідносини адвоката з клієнтом є двосторонніми, передбачають сукупність не лише обов'язків, але й прав адвоката, що означає відповідальність як адвоката, так і клієнта при невиконанні положень договору. Підвищення якості, повноти та своєчасності надання адвокатами професійної правничої допомоги потребує комплексного аналізу сутності та змісту правовідносин між адвокатом і клієнтом, розроблення положень та обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового регулювання статусу адвоката у відносинах з клієнтами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукової діяльності кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»: «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842). Тема затверджена на засіданні Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 2 від 24 жовтня 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання відносин між адвокатом та клієнтом за договором про

надання правової допомоги. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити сутність, зміст і правову природу відносин між адвокатом і клієнтом;
- визначити фактори, що впливають на відносини між адвокатом і клієнтом;
- проаналізувати стан правового регулювання договору про надання правової допомоги;
- окреслити причини та умови, що можуть позитивно або негативно впливати на виконання адвокатом доручення клієнта;
- виокремити прогалини у правовому регулюванні відповідальності сторін за договором про надання правової допомоги;
- показати особливості дії договору про надання правової допомоги клієнту декількома адвокатами;
- з'ясувати етичну складову взаємовідносин між адвокатом і клієнтом.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням адвокатом клієнту професійної правничої допомоги.

Предметом дослідження є відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги.

Методи дослідження обрано з урахуванням особливостей проблематики теми. Методологічною базою дисертаційного дослідження є комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і загальнологічних методів, сукупність яких уможливила досягнення певного рівня об'єктивності, всебічності й обґрунтованості проведеного дослідження, достовірність отриманих результатів. Так, за допомогою діалектичного методу досліджено загальні закономірності та суперечності розвитку взаємовідносин між адвокатом і клієнтом (розд. 2, розд. 3). Системний метод дозволив розглядати права й обов'язки адвоката та клієнта як сукупність взаємопов'язаних елементів (п. 2.2, п. 2.3), що кореспондуються один одному, а договір про надання правової допомоги як сукупність обов'язкових і факультативних складових (п.

2.1). Історичний метод дав можливість розкрити розвиток правової природи договору про надання правової допомоги, становлення таких інститутів, як гонорар успіху, страхування професійної діяльності адвоката, розвиток принципів адвокатської етики – що поширюють свою дію на відносини «адвокат-клієнт» (пп. 2.1; 2.4; 3.2). За допомогою соціологічного методу пізнання здійснено опитування серед ста адвокатів і ста осіб, що зверталися до них по правову допомогу, щодо проблем, пов'язаних із наданням правової допомоги. Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо особливостей укладання договору про надання правової допомоги, його виконання та розірвання (п. 2.1). Завдяки методу прогнозування зроблено висновок про можливість і доцільність запозичення інститутів, характерних для адвокатури зарубіжних країн, окреслено проблеми, які можуть виникнути у разі укладання договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами (п. 2.1; п. 3.2) тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних вчених, які вивчали різні аспекти взаємовідносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги, серед них М.Р. Аракелян, Н.М. Бакаянова, А.М. Бірюкова, Й.Л. Бронз, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, І.В. Головань, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, К.Г. Книгін, М.В. Кравченко, Л.М. Москвич, О.Д. Святоцький, В.О. Святоцька, О.В. Синєокий, М.М. Стефанчук, В.І. Форманюк, С.Я. Фурса, О.З. Хотинська-Нор, О.О. Храпенко та інші.

Серед зарубіжних вчених проблеми організації та діяльності адвокатури, у тому числі й деякі аспекти взаємовідносин «адвоката-клієнт», досліджували Д.Н. Азаров, М.Ю. Барщевський, А.Д. Бойков, Д.Н. Бородин, Ц. де Бацкере (De Backere C.), Е.В. Васьковский, С.А. Деханов, А.П. Заднепровський, З.З. Зинатуллин, М.М. Захарина, М.А. Женина, А.Г. Кучеріна, Й. Кришнан (J. Krishnan), Х. Критцер (H. Kritzer), Дж. Кришнан (Krishnan J.), Латхаувер де Н. (*Lathauwer De N.*), Т. МкГуиннесс (T. McGuinness), Р. Мюллер (R.

Mullerat), І.Л. Петрухін, А.М. Пшуков, С.С. Петрачков, А.В. Рагулін, Л.А. Скабелина, А. Ципкін, І.С. Яртіх.

Крім того, дослідження обраної проблематики є неможливим без напрацювань у сфері теорії держави та права. Загальнотеоретичним підґрунтям роботи стали праці В.В. Дудченко, В.В. Завальнюка, М.І. Козюбри, Н.М. Крестовської, А.Ф. Крижановського, В.С. Нерсисянца, Ю.С. Оборотова, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун та інших.

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, їх проекти, корпоративні акти органів адвокатського самоврядування як України, так і зарубіжних держав, міжнародні документи, що визначають правовий статус адвоката, гарантії його діяльності та основи взаємовідносин з клієнтом, а також рішення Європейського суду з прав людини.

Емпіричну базу дослідження, яка забезпечує достовірність викладених у дисертації наукових висновків і пропозицій, складають: офіційні звіти та аналітичні матеріали Національної асоціації адвокатів України та її комітетів, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури різних областей України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, рад адвокатів регіону та Ради адвокатів України; звіти й рекомендації міжнародних організацій; судова практика, матеріали преси та інтернет-ресурси, статистичні матеріали; матеріали Державного архіву Одеської області; результати соціологічного опитування.

Наукова новизна здобутих результатів:

уперше:

визначено поняття «відносини адвоката з клієнтом» як сукупність зв'язків між адвокатом і клієнтом, які виникають та розвиваються з метою надання адвокатом клієнту професійної правничої допомоги, ґрунтуються на правових нормах і правилах адвокатської етики та припиняються у встановленому законом порядку;

виокремлено стадії відносин між адвокатом і клієнтом: 1) переддоговірна, яка охоплює період взаємодії до початку дії договору про надання правової допомоги (звернення клієнта до адвоката для отримання правничої допомоги, з'ясування змісту доручення клієнта, виникнення обов'язків у адвоката щодо збереження адвокатської таємниці, дотримання адвокатом вимог правил адвокатської етики); 2) стадія укладання договору, яка охоплює обговорення умов договору, узгодження розбіжностей щодо змісту та строків виконання доручення, формування домовленості щодо розміру і порядку внесення гонорару адвоката, підписання договору; 3) стадія виконання договору, зміст якої охоплює реалізацією клієнтом і адвокатом їхніх прав та здійсненням обов'язків за договором; 4) стадія припинення дії договору, яка стосується розірвання договору за ініціативою адвоката, або за ініціативою клієнта, або за взаємною домовленістю, або припинення дії договору у зв'язку з його виконанням чи з закінченням строку дії, та передбачає виконання адвокатом обов'язків, визначених Правилами адвокатської етики; 5) постдоговірна, яка передбачає дотримання адвокатом певних вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність щодо клієнта;

сформульовано поняття «договір про надання професійної правничої допомоги» як домовленість між адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) і клієнтом (його законним представником, іншою особою, яка діє в інтересах клієнта), що породжує виникнення взаємних прав та обов'язків у зв'язку з наданням клієнту професійної правничої допомоги;

визначено, що укладання клієнтом договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами передбачає розподіл обов'язків, повноважень і відповідальності кожного з адвокатів при виконанні доручення клієнта, дотримання балансу у відносинах між адвокатами з метою недопущення неузгодженості, непослідовності або дублювання дій;

здійснено класифікацію проблем, пов'язаних із участю декількох адвокатів: організаційні (неузгодженість дій, їх дублювання), етико-психологічні (потреба забезпечення конфіденційності інформації, існування

двох пов'язаних систем взаємовідносин «клієнт-адвокат», «адвокат-адвокат»), проблеми компетентності (різний рівень кваліфікації адвокатів, якості та оперативності виконання професійних обов'язків);

визначено поняття «довіра між адвокатом і клієнтом» – як результат дій адвоката й клієнта, що залежить від морально-психологічних, особистісних і професійних якостей адвоката та морально-психологічних і особистісних якостей клієнта, проявляється в особливому психологічному кліматі взаємовідносин, який сприяє ефективному наданню професійної правничої допомоги;

надано авторське визначення поняттю «гонорар успіху» як особливому виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта;

запропоновано проєкт Положення про застосування особливого виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта, – він містить наступні структурні елементи: загальні положення (визначення поняття «гонорар успіху», засади застосування та визначення розміру «гонорару успіху»); порядок його отримання; відповідальність сторін і порядок примусового стягнення «гонорару успіху»;

запропоновано створення примирювальної комісії – постійно діючого органу при раді адвокатів регіону, метою діяльності якого є врегулювання спорів між адвокатом і клієнтом;

удосконалено:

поняття «етика відносин між адвокатом і клієнтом», під якою розуміється сукупність моральних вимог і цінностей, котрі регулюють взаємодію адвоката з клієнтом і реалізуються у відносинах між ними;

поняття «помилка адвоката» – це ненавмисне відхилення адвоката від визначених законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність належних дій, вчинків, правил поведінки, яке призвело до порушення професійних обов'язків і Правил адвокатської етики;

визначення факторів, які негативно впливають на виконання доручення клієнта: недосконалість законодавства та його неоднакове застосування; негативні особистісні характеристики адвоката і клієнта; втручання в адвокатську діяльність з боку інших осіб (порушення гарантій адвокатської діяльності);

визначення факторів, які позитивно впливають на виконання адвокатом доручення клієнта: професіоналізм адвоката, довіра між клієнтом і адвокатом, ефективність законодавства, єдність судової практики;

положення щодо максимальної кількості захисників – не більше трьох, проте з можливістю подання обґрунтованого клопотання судді щодо необхідності їх збільшення;

набули подальшого розвитку:

положення про співвідношення обов'язків адвоката перед клієнтом і перед судом;

ідея щодо класифікації принципів адвокатської етики у взаємовідносинах «адвокат-клієнт»;

ідея страхування професійної відповідальності адвоката;

запропоновано внесення змін і доповнень до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики, Кримінального процесуального кодексу України.

Практичне значення здобутих результатів полягає в актуальності роботи, конкретизується у сформульованих теоретичних висновках і практичних рекомендаціях, які можуть бути використаними:

– у науково-дослідницькій сфері – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних досліджень проблем взаємовідносин «адвокат-клієнт»;

– у правотворчій діяльності – для удосконалення чинних і видання нових нормативно-правових актів;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Адвокатура України», «Адвокатська етика», «Історія адвокатури», «Адвокат в

адміністративному судочинстві», «Захист прав учасників поза межами кримінального судочинства», «Організація адвокатської практики», «Актуальні проблеми правового регулювання адвокатської діяльності» та інших навчальних дисциплін правової спрямованості, зокрема для підготовки лекцій і навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Деякі положення оприлюднено: на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми адвокатури» (м. Харків, 14 грудня 2017 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 10 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю з Дня народження професора Івана Єгоровича Марочкіна «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 31 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (м. Одеса, 27 вересня 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 14 наукових публікаціях, 3 із них опубліковано у вітчизняних наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – в іноземному виданні, 9 – у тезах доповідей на науково-практичних конференціях, 1 стаття входить до бази даних *Web of Science*.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ АДВОКАТОМ І КЛІЄНТОМ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

1.1. Огляд вітчизняної та зарубіжної літератури щодо проблематики відносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги

Процеси євроінтеграції та глобалізації, що відбуваються в країні, впливають на вектор розвитку інституту адвокатури, реформуванню якого приділяється значна увага. Адвокатура є недержавним, самоврядним і незалежним інститутом, який має суттєвий вплив на політичне та соціальне становище в країні. Зважаючи на те, що головним призначенням адвокатури є надання професійної правничої допомоги, взаємовідносини між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги є однією із найважливіших складових аспектів діяльності цього інституту.

Відзначимо, що розроблення цієї проблематики перебуває на недостатньому теоретичному рівні. Як свідчать матеріали соціологічного дослідження, проведеного серед адвокатів і громадян (див. Додаток Б), які зверталися за професійною правничою допомогою, – обидві сторони під час надання та отримання правової допомоги стикалися із значним колом проблем: двозначностями визначення назви договору, що витікає із колізій Конституції України та профільного законодавства, складнощами застосування гонорару успіху через відсутність законодавчого врегулювання цієї форми винагороди, надання правової допомоги на неналежному рівні, ухиляння від сплати гонорару адвокатуві та відшкодування фактичних витрат з боку клієнта тощо. Вищезазначені проблеми обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Дослідження взаємовідносин між адвокатом і клієнтом неможливе без осмислення напрацювань вчених щодо загальних основ організації та діяльності інституту адвокатури, етичних норм діяльності адвокатів, змісту договору про надання правової допомоги.

Дослідження профільної літератури варто розпочати з праць, які створюють загальну теоретичну базу для дослідження організації та діяльності інституту адвокатури. Значним внеском у розвиток науки про адвокатуру стали дисертаційні дослідження останніх років.

У докторській дисертації Т.Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України» (2016 р.) пропонується концепція реформування та розвитку вітчизняної адвокатури на підставі порівняльно-правового аналізу організації та діяльності інститутів адвокатури держав Європейського Союзу, держав-кандидатів у члени ЄС та України. Проведене дослідження спрямовано на забезпечення приведення національного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність у відповідність до європейських стандартів. Варто відзначити, що окрему увагу авторка приділила договору страхування матеріальної відповідальності адвоката, дискусія щодо якого в сучасних умовах розвитку адвокатури набуває обертів [1, с. 6, 24].

Н.М. Бакаянова в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» (2017 р.) розробила концепцію функціональних і організаційних основ адвокатури України як характеристик, що визначають головні цінності, принципи, основоположні інститути і норми у функціональному та організаційному аспектах. У рамках свого дослідження Н.М. Бакаянова окрему увагу приділила низці аспектів договору про надання правової допомоги, показавши зв'язок між укладенням договору та формою організації адвокатської діяльності. Здійснила аналіз випадків заборони укладання цього договору, відмови адвоката від надання правової допомоги [2, с. 8, 168].

В докторській дисертації В.В. Заборовського «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні» (2017 р.) розкриваються теоретико-правові положення правового статусу українського адвоката. Автор приділяє увагу науковим підходам до визначення сутності договору про надання правової допомоги. Підтримаємо точку зору В.В. Заборовського, що «цей договір є відправною точкою у взаєминах адвоката і довірителя» [3, с. 268].

У дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук А.М. Бірюкової, захищеному у 2019 р., розглядається трансформація правового статусу української адвокатури та адвоката з урахуванням природи, проявів і тенденцій глобалізації. Формуються пропозиції та рекомендації, спрямовані на модернізацію національної нормативної бази організації та функціонування адвокатури. Авторка також дослідила переваги й недоліки такої дискусійної форми винагороди адвоката, як гонорар успіху [4, с. 23, 387–388]. В умовах наявності в Україні розбіжних позицій судів щодо нього, зазначена проблематика набуває особливої актуальності та потребує більш поглибленого дослідження з метою визначення доцільності й можливості запровадження гонорару успіху в національне законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність.

У монографії М.Р. Аракеляна «Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс» (2018 р.) [5] та в його дисертаційному дослідженні «Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури» (2019 р.) [6] автор дослідив правову природу інституту адвокатури, теоретико-правові аспекти його виникнення і розвитку як визначальної складової правозахисної системи, права й обов'язки адвоката, підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Крім того, приділено увагу визначенню ролі адвокатури у забезпеченні права на безоплатну правову допомогу [6, с. 2, 219].

У дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження» (2021 р.) В.О. Святоцька аналізує стандарти

організації та професійної діяльності адвокатів. Окрему увагу авторка приділяє такому поняттю, як «клієнтоцентризм адвоката», та констатує, що стан клієнтоцентризму передбачає низку вимог до діяльності адвоката, а саме: домінування у цій діяльності прав і свобод особи; правову визначеність статусу адвоката, а також особи, яку він захищає, представляє або надає інший вид правничої допомоги; закріплення у законодавстві України чітких правил здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту; визначення меж дискреційних повноважень адвоката під час виконання професійних обов'язків; заборону адвокату діяти всупереч інтересам клієнта або у спосіб, що призводить до порушення його прав і свобод тощо [7, с. 25].

Заслуговують на увагу і висновки А.В. Іванцової в кандидатській дисертації «Організаційні форми діяльності адвокатури» (2010 р.), де зазначається, що окрім перепон у реалізації прав адвокатів з боку зобов'язаних щодо них осіб наявні непоодинокі випадки зловживання своїми правами і з боку самих адвокатів [8, с. 136]. Це твердження набуває подальшого розвитку в другому розділі роботи як складова фактору, що негативно впливає на виконання доручення клієнта.

Своєю чергою, П.В. Хотенець у дисертації на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Правовий статус адвоката в Україні» (2013 р.) висвітлює умови прийняття доручення клієнта на участь у цивільній справі як представника та звертає увагу на деякі етичні норми, що регулюють відносини між адвокатом і клієнтом [9].

Окрім зазначених дисертаційних досліджень значне коло питань щодо особливостей відносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги аналізувались Т.В. Варфоломеевою, С.В. Гончаренко в рамках посібника «Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність. Правила адвокатської етики» [10], М.А. Погорецьким у підручнику «Адвокатура України» [11], О.Д. Святоцьким і С.Ф. Сафулько в посібнику «Адвокатура України: правове регулювання і судова практика» [12],

Д.П. Фіолевським у підручнику «Адвокатура» [13], Н.М. Бакаяною, О.О. Храпенко в посібнику «Історія адвокатури у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях» [14], А.В. Іванцовою в монографії «Організаційні форми діяльності адвокатури» [15], О.В. Синеоким у посібнику «Адвокатура як інститут правової допомоги і захисту: новий курс адвокатського права і адвокатської криміналістики» [16] тощо.

Особливу увагу варто звернути на книгу «Адвокатура України» за загальною редакцією С.Я. Фурси та Н.М. Бакаяною, в якій розкриваються теоретичні основи науки про адвокатуру, історія становлення та розвитку цього інституту, організація адвокатури в Україні, правові основи її діяльності тощо. Значущість цієї роботи для вивчення обраної теми дослідження полягає в наданні детального визначення сутності договору про надання правової допомоги, його структурних елементів, прав та обов'язків сторін, особливостей виплати гонорару. Крім того, детально досліджується значущість етики адвоката та дисциплінарної відповідальності в аспекті взаємовідносин між адвокатом і клієнтом [17].

Серед наукових робіт також варто приділити увагу статтям О.Г. Яновської, а саме: «Недотримання стандартів якості професійної правничої допомоги як підстава юридичної відповідальності адвокатів» [18], «Система гарантій адвокатської діяльності: крок до громадянського суспільства» [19], «Адвокатська таємниця як гарантія адвокатської діяльності» [20] тощо. Крім того, О.Г. Яновська, М.А. Погорецький, О.З. Хотинська-Нор у 2019 р. підготували науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [21].

На окрему увагу заслуговують статті О.О. Джабурії «Підстави для відмови в укладенні договору про надання правової допомоги в аспекті організаційних форм адвокатської діяльності» [22] та «Щодо правового регулювання договору про надання правової допомоги у Законі України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”» [23].

Щодо етичних засад, які також визначають зміст правовідносин між адвокатом і клієнтом, варто відзначити кандидатську дисертацію Н.М. Таварткіладзе (Н.М. Бакаянаної) «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» (2003 р.). У цій праці здійснено комплексний правовий аналіз етичних правил і принципів адвокатської діяльності, виявлено прогалини у правовому регулюванні пов'язаннях з цим питань, а також у питанні відповідальності адвокатів за порушення норм професійної етики; визначено шляхи вирішення проблемних питань забезпечення адвокатської етики, розроблено концептуальні положення етичних основ професійного захисту та щодо вдосконалення законодавства про адвокатуру [24].

Крім того, певні етичні особливості діяльності адвоката, що стосуються проблематики взаємовідносин з клієнтом, висвітлювалися Н.М. Бакаянаною в таких статтях: «Принцип законності в організації та діяльності адвокатської спільноти України» [25], «Про новації щодо допустимості розголошення адвокатської таємниці» [26], «Етичні аспекти прийняття адвокатом доручення на ведення справи» [27].

У кандидатській дисертації І.Я. Семенюка «Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект» (2016 р.) проведено теоретико-правовий аналіз основних закономірностей та особливостей формування моральних засад діяльності інституту адвокатури [28, с. 6].

В кандидатській дисертації К.М. Северина «Принципи адвокатської діяльності» (2015 р.) обґрунтовано необхідність доповнення системи принципів адвокатської діяльності в Україні принципом професійності та відповідальності, а також надано їм авторське визначення [29].

Заслужовують на увагу й роботи А.М. Бірюкової: «Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір)» [30], «Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності» [31], «Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації» [32], «Забезпечення довірчих відносин між адвокатом і клієнтом як основоположний принцип адвокатської етики» [33], «Окремі етичні питання

укладення договору про надання правової допомоги» [34]; стаття К.О. Матюшенко «Аспекти взаємовідносин адвоката з недієздатними (обмежено дієздатними) клієнтами» [35]; Г.В. Рибікової, Т.А. Новицької «Чесність та правдивість у відносинах "адвокат-клієнт"» [36], Т.М. Кайданович «Окремі аспекти права адвоката на конфіденційність спілкування з клієнтом в рамках кримінального процесу» [37] тощо.

В контексті деонтології, одного із підрозділів етики, значний вклад в розвиток обраної теми здійснено С.В. Компанейцевим у статтях «Деонтологічний аспект діяльності адвоката» [38], «Деонтологічний підхід до вивчення діяльності адвоката» [39], «Деонтологічні вимоги до особистості адвоката» [40], «Професійний обов'язок як структурний елемент деонтологічних засад діяльності адвоката» [41]. Зазначимо, що у 2013 році автор захистив кандидатську дисертацію «Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні», де визначається структура деонтологічних засад діяльності адвокатів, класифікуються принципи діяльності адвокатів в Україні, виокремлюються деонтологічні рівні діяльності адвокатів в Україні тощо [42].

Заслуговує на увагу і дисертація С.М. Логінової «Адвокатська таємниця: теорія і практика», в якій здійснено історико-правовий аналіз змісту поняття «адвокатська таємниця» та виявлено прогалини у правовому регулюванні цього поняття, змісту й гарантій адвокатської таємниці з урахуванням положень Конституції України та міжнародно-правових актів [43].

Щодо наукового розроблення проблематики взаємовідносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги, то, на жаль, вона має переважно фрагментарний характер. Так, певні аспекти розглядалися у статтях М.В. Кравченко «Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги» [44], «Розмір цивільно-правової відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги» [45] тощо.

Досліджуючи вітчизняну літературу можна зробити висновок, що в деяких випадках досить складно розмежувати сферу правового регулювання характеру

взаємовідносин між адвокатом і клієнтом. За приклад можна навести роботи Д.В. Кухнюка «Етика адвоката: прийняття доручення клієнта» [46] та Л. Майданевич «Чи має адвокат право за релігійними переконаннями відмовитися від захисту клієнта: за і проти» [47], які зачіпають не лише загальні особливості надання правової допомоги, але й морально-етичні та навіть релігійні норми. Зазначений фактор додатково обґрунтовує актуальність і складність обраної теми дослідження.

Щодо зарубіжних учених, то варто звернути увагу на роботи науковців, які досліджували різні аспекти діяльності адвокатури: Д.Н. Азаров, М.Ю. Барщевський, А.Д. Бойков, Д.Н. Бородин, Де Бацкере Ц. (*De Backere C.*), Е.В. Васьковський, С.А. Деханов, А.П. Заднепровський, З.З. Зинатуллин, М.М. Захарина, М.А. Женина, А.Г. Кучеріна, Й. Кришнан (J. Krishnan), Х. Критцер (H. Kritzer), Дж. Кришнан (Krishnan J.), Латхаувер Де Н. (*Lathauwer De N.*), Т. МкГуиннесс (T. McGuinness), Р. Мюллер (R. Mullerat), І.Л. Петрухін, А.М. Пшуков, С.С. Петрачков, А.В. Рагулін, Л.А. Скабеліна, А.Л. Ципкін, І.С. Яртіх.

Проблематика дослідження обраної теми обумовлюється і тим, що її вивчення неможливе без аналізу напрацювань вчених-цивілістів, які приділяли увагу природі договору про надання правової допомоги. Так, щодо досліджень у контексті спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право – варто звернути увагу на кандидатську дисертацію В.Г. Олюха «Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система» (2003 р.). В рамках роботи автор аналізує регулювання цивільно-правового договору та досліджує проблеми функціонування договірних зобов'язань. Крім того, В.Г. Олюха розробляє науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо поняття, змісту договору та реалізації сторонами своїх прав у світлі положень Цивільного, Сімейного та Господарського кодексів України [48].

У 2008 р. В.М. Богославець захистив кандидатську дисертацію на тему: «Договори про надання правових послуг». Метою роботи було надання

комплексної характеристики договорів про надання правових послуг, а саме: договору в значенні юридичного факту (правочину) та породжених ним договірних правовідносин [49].

У 2016 р. П.В. Павліш захистив дисертацію «Договір про надання юридичної допомоги за законодавством України». В рамках роботи автор здійснює комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання договору про надання юридичної допомоги на підставі системного узагальнення чинного національного законодавства, юридичної практики та зарубіжного законодавчого досвіду [50, с. 5–6].

Окремі питання щодо взаємовідносин між адвокатом і клієнтом розглядалися у роботах вчених Російської Федерації, а саме – в кандидатських дисертаціях Е.Г. Тарло «Роль адвокатури в системі забезпечення конституційного права на юридичну допомогу» (2001 р.) [51], М.В. Кратенко «Договір про надання юридичної допомоги в сучасному цивільному законодавстві» (2005 р.) [52], Д.М. Азарова «Формування професійних етичних правил і дисциплінарної відповідальності адвоката» [53], І.С. Токмакова «Угода про надання юридичної допомоги: теорія і практика адвокатської діяльності» (2013 р.) [54] тощо.

Підкреслюючи величезну значущість спеціальної літератури, яка висвітлює особливості взаємовідносин між адвокатом і клієнтом, варто відзначити, що адвокатура є одним із ключових інститутів, що забезпечує виконання судовою гілкою влади свого призначення. У зв'язку з цим варто приділити увагу праці Л.М. Москвич, а саме – монографії «Ефективність судової системи: концептуальний аналіз», де з'ясовується сутність ефективності судової системи, визначено її стандарти та критерії, проаналізовано методологію оцінки [55].

Крім того, будь-яке дослідження неможливе без напрацювань у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Так, суттєве значення у розвиток таких понять, як «право», «обов'язок», «відповідальність», зроблено Ю.М. Оборотовим, Н.М. Крестовською та А.Ф. Крижанівським у посібнику

«Теорія держави і права: Державний іспит» [56]. На окрему увагу заслуговує навчальний курс «Загальнотеоретична юриспруденція» за загальною редакцією Ю.М. Оборотова, В.В. Завальнюка та В.В. Дудченко [57]. Зауважимо, що сучасні проблеми розвитку держави та права, у тому числі й у сфері надання правової допомоги, висвітлено в монографії «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції» за загальною редакцією Ю.М. Оборотова [58]. Також значний вклад у розвиток ключових понять зробили такі вчені, як І.В. Антошина, П.П. Богуцький, М.Ю. Рязанов, Ю.В. Тищенко, Г.М. Чувакова, В.А. Федоров та інші.

Повертаючись безпосередньо до огляду вітчизняної та зарубіжної літератури щодо проблематики відносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги, то її аналіз свідчить про наявність численних ґрунтовних і комплексних напрацювань. Їх вивчення дозволило зробити висновки про недостатню увагу до проблематики взаємовідносин між адвокатом і клієнтом та багатоаспектність обраної теми дослідження, що обумовлено комплексністю теоретичного та правового регулювання взаємовідносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги. Крім того вважаємо, що в сучасних умовах євроінтеграції, утвердження принципу верховенства права і реформування правозахисної системи ця робота є першим дослідженням монографічного характеру щодо взаємовідносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги.

1.2. Методологія дослідження взаємовідносин між адвокатом і клієнтом

Мета будь-якого наукового дослідження полягає в пізнанні, отриманні нових або вдосконаленні вже наявних знань. Така мета не може бути досягнута без застосування комплексу методів, прийомів і принципів пізнання, які забезпечуватимуть об'єктивність, всебічність, обґрунтованість здобутих результатів. Вивчення проблематики відносин між адвокатом і клієнтом за

договором про надання правової допомоги є неможливим не лише без дослідження наукового розроблення теми, але й без огляду методології пізнання, яка визначає способи здобуття наукових знань і шлях, яким досягається науково-дослідницька мета. Крім того, методологія забезпечує всебічність отриманої інформації щодо предмету дослідження, допомагає введенню нової інформації, забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять [59, с. 167, 168].

У філософській, загальнотеоретичній, юридичній літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття «методологія». Отже методологія визначається як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності, або ж система принципів і засобів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності. Водночас методологія є і самим вченням про цю систему [60, с. 3, 4].

На думку Т.С. Ківалової, існує два підходи до визначення поняття «методологія»: широкий і вузький. Відповідно до першого, методологія – це сукупність всіх методів, що включає систему різноманітних підходів, прийомів і способів, за допомогою яких вивчається предмет дослідження. Відповідно до другого – все те, що має певне методологічне значення, тобто здатне виконати інтегральне явище, яке об'єднує в собі низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загальні, приватно-наукові методи [61]. У зв'язку з цим підтримаємо точку зору С.В. Васильєва, що методологію не можна звужувати лише до одного з названих компонентів, зокрема до методу або вчення про методи, оскільки поза увагою залишаються інші компоненти [62, с. 124].

Щодо найбільш узагальненого визначення, то можна погодитися, що методологія – це сукупність прийомів дослідження, які застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання; спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя [63]. Виходячи з цього можна зробити висновок, що методологія має обиратися з урахуванням об'єкта пізнання, тобто теоретичних, організаційних і процесуальних аспектів взаємовідносин між

адвокатом та клієнтом, як явище правової дійсності. У зв'язку з цим варто погодитися із К. Марксом, що істинним має бути не лише кінцевий результат дослідження (сукупність знань), але й шляхи, що ведуть до нього, тобто метод [64, с. 186].

Щодо поняття «метод», то на підставі вищевикладеного видається логічним співвідношення цього поняття з поняттям «методологія» як частина та ціле. У найбільш загальному визначенні метод – це спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя [63]. На підставі вищевикладеного здається логічною точка зору О.Ф. Скаун, що поняття «метод» і «методологія» співвідносяться як частина і ціле [65, с. 14].

Основною функцією методу є впорядковування та внутрішня організація процесу пізнання або практичного перетворення конкретного об'єкта діяльності, тобто метод виступає інструментом діяльності людей у будь-якій сфері. Зазначимо, що метод може розглядатися і як реалізований спосіб конкретної діяльності (тобто як специфіка застосування правил, прийомів, способів, норм пізнання та дії), і як теоретичне відображення такого способу діяльності в науці про методи (тобто як теоретична модель реальної діяльності з точки зору її організації та регулювання, адже метод виступає системою приписів, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта діяльності на найбільш ефективний спосіб вирішення конкретного завдання, на досягнення певного результату в тій чи іншій сфері діяльності) [66].

Погоджуємося з І. Павловим, який говорив, що метод – найперша та основна річ, від якої залежатиме уся серйозність дослідження [67].

Щодо виокремлення певних груп або рівнів методів, то варто відзначити відсутність єдиного підходу. Так, Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров та А.М. Завальний виокремлюють: діалектико-світоглядний або вищий рівень (визначає головні напрями і загальні принципи пізнання в цілому); загальнонауковий або середній рівень (використовується при пізнанні особливої групи однотипних об'єктів, приватно-науковий); нижчий рівень (застосовується у процесі пізнання

специфіки окремого об'єкта) та перехідний рівень (розкриває загальні шляхи і форми впровадження результатів наукових досліджень у практику) [68].

Свою чергою, А. Литвин звертав увагу на наявність філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових і технологічних методів (останні поділяються на конкретні методики та техніки дослідження) [69, с. 23]. Заслуговує на увагу і класифікація методів, запропонована П.М. Рабіновичем, який виділяв філософсько-світоглядні, загальнонаукові (ті що використовуються у всіх або більшості наук), групові (використовуються лише у певній групі наук) та спеціальні методи (застосовуються для проведення дослідження лише однієї науки) [70, с. 137]. Досить поширеною є ідея щодо виокремлення трьох груп методів, серед яких: філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи.

Розглянемо методи, які будуть використовуватися під час дослідження обраної теми.

Провідне місце серед загальнофілософських методів посідає діалектичний метод, який передбачає вивчення дійсності в русі, розвитку і суперечностях. На значущість цього методу звертав увагу філософ О.Ф. Лосєв, який вважав, що єдиним вірним і повним методом філософії є метод діалектичний, адже саме діалектика здатна охопити живу дійсність в цілому, та порівнював діалектику з очима розуму [71, с. 18]. Крім того, О.О. Івакін вважає, що діалектика – це те, що потрібно для створення вірного світогляду. У зв'язку з цим діалектику не можна звужувати лише до методу (у такому випадку вона звужується лише до вміння сперечатися). Отже, діалектика – це не лише метод пізнання, але й метод діяльності [71, с. 21].

Варто відзначити, що основу діалектики складають певні принципи, які утворюють її фундамент, наприклад, принцип діалектичної єдності теорії, експерименту і практики, принцип міждисциплінарності тощо. Проте до найбільш відомих відносять принципи розвитку та принцип зв'язку. Щодо принципу розвитку, варто звернути увагу на точку зору Гегеля, який вважав, що діалектика одночасно проявляється в ролі теорії розвитку, гносеології та

діалектичної логіки. Як теорія розвитку діалектика досліджує сутність, загальні закони всякого розвитку, в системі своїх понять дає концептуальну модель розвитку, досягнутому в його сутності. Щодо принципу, то він означає, що будь-який предмет має безліч властивостей, які він розкриває через зв'язок з іншими предметами [72, с. 97].

Особливого значення діалектика набуває і завдяки її основним категоріям («сутність – явище», «причина – наслідок», «необхідність – випадковість», «можливість – дійсність», «одиничне – загальне», «форма – зміст», «частина – ціле» тощо) [73, с. 126]. Категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення, які відображають загальні властивості, відносини і зв'язки, що існують в об'єктивній реальності та без існування яких пізнання дійсності було б неможливим [74, с. 30]. Щодо цього Р.М. Шевчук зазначив, що категорії діалектики, навіть взяті окремо від процедурної основи діалектичного методу, є аксіоматичними підвалинами будь-якого справді наукового світогляду та мають бути теоретичним фундаментом і понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, у тому числі й дослідника-правознавця [74, с. 30].

Отже, в рамках теми дисертації діалектичний метод дасть можливість сформулювати вірний світогляд для об'єктивного і всебічного дослідження розвитку взаємовідносин між адвокатом і клієнтом у нерозривній єдності та протирічності.

Одним із загальнонаукових методів, що використовуватиметься, є історичний метод. Обґрунтовуючи важливість цього методу, М.С. Таганцев писав, що визначити правильність того чи іншого юридичного інституту на сучасному етапі можна лише простеживши його історичну долю, тобто ті обставини, в силу яких з'явилася та чи інша правова норма, й ті видозміни, яких вона зазнала у своїй еволюції [75, с. 1].

Своєю чергою Є.С. Назимко призначення історичного методу вбачав у виявленні історичних фактів і на їх основі уявного відтворення історичного процесу, при якому розкривається логіка його руху [76, с. 47]. На думку

В.М. Трубникова, інколи далеке минуле раптом додає нових барв, оскільки видно зблизька однобічно [77, с. 229]. Точка зору Б.М. Кедрова є подібною до попередньої та виходить з того, що вивчення минулого може і має бути засобом розуміння сьогодення, передбачати майбутнє і на основі цього осмислити розвиток науки як цілеспрямований історичний процес [77, с. 229].

Погоджуємося, що історичний метод орієнтує на те, щоб у процесі пізнання прослідковувалась єдність, зв'язок якісно різних етапів, які пройшло у своєму розвитку досліджуване явище.

В рамках теми дослідження цей метод дозволить прослідкувати особливості нормативно-правового регулювання взаємовідносин між адвокатом і клієнтом за договором про надання правової допомоги, виокремити тенденції на кожному з етапів історичного становлення, прослідкувати позитивні та негативні зміни, що відбувалися в рамках обраного предмету дослідження. Крім того, історичний метод дозволив прослідкувати розвиток історичної думки щодо особливостей взаємовідносин між адвокатом і клієнтом.

Щодо системного методу – варто відзначити, що поняття «системність» як у філософії права, так і в юридичній науці має досить широкий спектр значень і походить від поняття «система», що з грецького означає «ціле, складене із частин». Система – це певна єдність, що складається із взаємозалежних частин, кожна з яких привносить щось конкретне в унікальні характеристики цілого. Л.І. Заморська звертала увагу, що системний метод має два аспекти: пізнавальний (описовий) і конструктивний (використовується при створенні систем), які є незамінними в пізнанні й конструюванні складних динамічних цілісностей [78, с. 39].

У рамках теми роботи системний метод дозволить розглядати взаємовідносини між адвокатом і клієнтом як сукупність взаємних прав та обов'язків, сукупність гарантій для кожної зі сторін договору про надання правової допомоги та заходів відповідальності за порушення обов'язків, передбачених договором. Крім того, цей метод дозволить розглядати договір

про надання правової допомоги як сукупність елементів, деякі з них є обов'язковими, деякі – факультативними або добровільними для визначення.

Під час проведення дослідження використовуватиметься соціологічний метод, який передбачає вивчення явищ на базі конкретних соціальних фактів. До соціологічних методів належить спостереження, вивчення документів, анкетування, інтерв'ювання, соціометричний метод і соціальний експеримент.

У рамках роботи використовуватиметься метод анкетування, за допомогою якого було досліджено точку зору адвокатів і клієнтів щодо кола проблем, з якими вони стикалися під час надання (отримання) правової допомоги. Відзначимо, що за структурою запитання анкети є напівзакритими, тобто такими, що дають можливість респондентові обрати відповідь запропонованого набору варіантів відповідей та, у разі бажання, доповнити своїм варіантом відповіді. За формою анкета належить до анкет прямого типу, тобто в ній запитання дають змогу одержати інформацію безпосередньо від респондента. Анкетування було проведено очно й анонімно.

Таким чином, соціологічний метод (див. Додаток Б) дав можливість проаналізувати найпоширеніші питання, які виникають під час укладання, виконання, розірвання або припинення дії договору про надання правової допомоги адвокатам. Анкети містять по дев'ять запитань, за їх допомогою було опитано сто адвокатів та сто осіб (серед яких як громадяни України, так і іноземці), які зверталися по професійну правничу допомогу.

Досліджуючи значення статистичного методу, варто розпочати з визначення поняття «статистика», яка походить від латинського *status* – стан. Звідси утворилися слова: *stat* – держава; *statista* – знавець держави; *statistica* – сума знань про державу [79, с. 2].

Статистичний метод передбачає отримання, опрацювання, аналіз інформації, з метою отримання кількісної характеристики показників, які тим чи іншим чином характеризують предмет дослідження – взаємовідносини між адвокатом і клієнтом. Відзначимо, що вивчення кількісних та якісних

показників має відбуватися з урахуванням конкретних умов, місця та часу дослідження.

За допомогою статистичного методу під час дослідження обраної теми було проаналізовано статистичні дані діяльності КДКА, що дало можливість зробити висновки щодо якості наданої правової допомоги, якісної характеристики дисциплінарних проступків у межах договору про надання правової допомоги та, загалом, задоволеності та (або) незадоволеності клієнтів щодо наданих послуг.

Серед загальнологічних методів використовуватимуться аналіз, тобто розчленування (уявне або реальне) об'єкта на складники, та синтез – з'єднання елементів в єдине ціле. Цей метод дозволяє розглядати договір про надання правової допомоги як сукупність його елементів (назва, предмет, сторони, права та обов'язки тощо), а адвоката та клієнта – як осіб, наділених правами, обов'язками, певними гарантіями й відповідальністю, які визначають їх правовий статус. Метод синтезу, своєю чергою, дозволив визнати ряд факторів такими, що позитивно або негативно впливають на виконання доручення клієнта.

Серед загальнологічних методів також використовувалися дедукція (отримання часткових висновків на основі знання певних загальних положень), аналогія (на підставі схожості предметів в одних ознаках робиться висновок про схожість цих предметів і в інших ознаках), абстрагування (мислене виокремлення суттєвих, найістотніших рис, відношень, сторін предмета) та ін.

Так, метод дедукції та аналогії дозволив зробити висновки щодо тотожності вимог до гонорару успіху та вимог до гонорару адвоката. Метод абстрагування, своєю чергою, дозволив зробити висновки щодо ознак довіри між адвокатом і клієнтом.

Серед спеціально-наукових методів використовувались порівняльно-правовий метод, який характеризується дворівневим аналізом систем (теоретичним та емпіричним), виявлення індивідуальної специфіки, визначення закономірностей розвитку систем і моделей, що досліджуються.

Звернімо увагу, що цей метод стає в нагоді за наявності принаймні двох порівнювальних об'єктів, основи, за якої ці об'єкти порівнюються, та висновку з порівняння, що може свідчити про їх тотожність, подібність або відмінність [80, с. 829]. Метою цього методу є виявлення спільних і відмінних рис досліджуваного предмета на різних етапах розвитку або у порівнянні. Завдяки цьому узагальнюється досвід, частина якого може враховуватися в процесі розвитку законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Погоджуємося із Н.М. Пархоменко, яка зазначає, що порівняльно-правові дослідження дуже корисні для реалізації реформи в країні, яка перебуває на трансформаційному етапі розвитку, оскільки дає можливість вийти за межі дискусій національного права та застосувати методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду [81, с. 25].

Такий метод дасть можливість проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо особливостей укладання договору про надання правової допомоги, його виконання або розірвання, вимог до кожної зі сторін, їх прав, обов'язків, відповідальності та особливостей сплати винагороди адвокату. Здобуті дані можуть бути корисними в умовах реформування інституту адвокатури, процесів євроінтеграції та глобалізації. Проте, запозичуючи іноземний досвід варто пам'ятати, що він не може бути стовідсотковим наслідуванням, а має враховувати особливості функціонування інституту адвокатури на території України.

Щодо правового експерименту, тобто апробації законодавчих нововведень в обмеженому масштабі з метою визначення їх ефективності та можливості подальшого використання у більш широких масштабах [82, с. 257], то варто зазначити, що цей метод тісно пов'язаний з методом правового прогнозування. Під ним розуміють вивчення конкретних перспектив розвитку державно-правових явищ. Цей метод може бути корисним під час з'ясування доцільності та можливості запровадження інституту професійного страхування майнової відповідальності або гонорару успіху до українського законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. Перевага прогнозування полягає в тому,

що воно дозволяє передбачити можливі труднощі, що можуть виникнути, та виокремити шляхи їх подолання або вирішення.

Важливим елементом методології є понятійно-категоріальний апарат, від вивчення та удосконалення якого залежить якість результатів наукового дослідження. У роботі використано основні визначення (категорії), закріплені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у Правилах адвокатської етики та процесуальному законодавстві. Серед них:

- адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, передбачених цим Законом;
- клієнт – фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність;
- гонорар – є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту;
- договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, визначених договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору тощо [83; 84].

У зв'язку з використанням положень законодавства важливе значення при дослідженні матиме тлумачення норм права або їх інтерпретація, тобто інтелектуально-вольова пізнавальна діяльність, яка полягає у встановленні точного змісту (сміслу) норм права і здійснюється за допомогою певних способів (прийомів) з метою правильного їх застосування та реалізації. В контексті цієї діяльності виокремлюють два етапи:

- з'ясування – розкриття змісту правових норм «для себе» з метою їх правильної реалізації та застосування (воно не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора і не має зовнішніх форм вираження: у «волі» інтерпретатора відбувається об'єднання «волі законодавця» і «волі закону»);

– роз’яснення – розкриття змісту правових норм (їх окремих елементів) «для інших» з метою усунення неясності в його розумінні та забезпечення правильного застосування щодо тих обставин, на яких їх розраховано. Іноді для правильного вирішення конкретної справи буває достатньо усвідомити зміст закону [85, с. 80].

Відзначимо, що наведений перелік методів дослідження не є вичерпним. Проте, поділяючи точку зору Ф. Бекон, який вважав, що метод – це ліхтар, який освітлює мандрівникові шлях у темряві [86, с. 453], вважаємо, що наведені методи посилюють дію один одного та у своїй сукупності забезпечують достовірність і об’єктивність отриманих результатів дослідження.

РОЗДІЛ 2.

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У СИСТЕМІ ВІДНОСИН «АДВОКАТ-КЛІЄНТ»

2.1. Сутність, зміст і правова природа договірних відносин між адвокатом і клієнтом

Право на правову допомогу є одним із визначальних прав людини, яке знайшло своє закріплення як на міжнародному, так і національному рівнях. Серед найважливіших міжнародних актів у цій сфері варто назвати:

- Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ст. 6: «Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або, за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя») [87];

- Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р. (ст. 11: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту») [88];

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. (ст. 2: «Кожна держава, яка бере участь у Пакті, зобов'язується забезпечити особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинено особами, що діяли як особи офіційні; забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави; забезпечити розвиток можливості судового захисту») [89];

– Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1992 р.: «Будь-яка людина в праві звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури. Уряди повинні гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб» [90] тощо.

Щодо національного рівня, то варто звернути увагу на такі акти:

–Конституція України: ст. 55, яка передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом; ст. 59, яка закріплює, що кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; та ст. 131-2, в якій передбачено виключне право адвокатів на здійснення представництва іншої особи в суді та захист від кримінального обвинувачення [91];

–рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника) [92];

–процесуальне законодавство, в якому знайшли подальший розвиток положення Конституції України щодо надання правничої допомоги (ст. 16 КАС України [93], ст. 20 КПК України [94], ст. 16 ГПК України [95], ст. 15 ЦПК України [96]). Норми кодексів є подібними та передбачають, що учасники справи мають право на правничу допомогу; представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом, крім випадків, визначених законом;

–профільне законодавство, а саме Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [83], «Про безоплатну правову допомогу» [97] тощо;

–Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [98];

–корпоративні норми та правила, а саме – Правила адвокатської етики [84], роз'яснення, рішення РАУ як джерело норм обов'язкового характеру.

Дослідження вищенаведених актів дозволяє погодитися з точкою зору, що право на правову допомогу є комплексним і багатоаспектним, охоплює такі складові елементи: право на вільний доступ до особи, яка надає правову допомогу, та на достовірну інформацію щодо її повноважень; презумпцію надання більш кваліфікованої правової допомоги особами адвокатської професії; право на конфіденційне спілкування з особою, яка надає правову допомогу, та на наділення її особливими правами; свободу висловлювати свою правову позицію у справі та допуск захисника до інформації тощо [1, с. 47].

Звернімо увагу, що наявність права на правову допомогу не призводить до автоматичного її надання або до виникнення певних відносин між адвокатом і клієнтом. Виникнення договірних відносин можливо лише з настанням певного юридичного факту – конкретної життєвої обставини (дії чи події), з якими норми права пов'язують настання правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правових відносин [99, с. 346]. Таким юридичним фактом виступає укладання договору про надання правової допомоги (за виключенням випадків, коли правнича допомога надається до укладення письмового договору).

Вважаємо, що осмислення змісту договірних відносин між адвокатом і клієнтом неможливе без дослідження таких понять, як «відносини», «договір», «договір про надання правової допомоги» та, безумовно, елементів договору, які визначають його зміст.

Щодо поняття «відносини», то це певні стосунки, зв'язки або взаємини між ким-небудь [53]. Відносини залежно від характеру можуть мати виробничий, сімейний, економічний, правовий характер тощо. Прикметник «договірні» поряд зі словом «відносини» вказує на причину їх виникнення, а саме – укладання договору, та на спосіб їх регулювання – за допомогою договору. Термін «договір», який визначається як взаємна домовленість, умова, зобов'язання [63], використовується майже у всіх сферах суспільного життя, проте вважається цивільно-правовим поняттям, тому що набуло найбільшого розвитку саме в рамках цієї галузі права.

Договір про надання правової допомоги пройшов тривалий шлях розвитку. Його найдавнішим попередником вважається *locatio conductio operarum*, передбачений першими цивільними кодексами Австрії та Німеччини. Вважається, що спочатку цей договір врегульовував надання послуг між поденниками й ремісниками, а з часом поширив свою дію на осіб «вільної професії», до яких окрім адвокатів відносили бухгалтерів і лікарів. Ці особи не могли отримувати платню за свою роботу, проте мали право на особливу винагороду – *honorarium*. З часом *locatio conductio operarum* почав визнаватися юридичною підставою виникнення зобов'язання між адвокатом і замовником, в результаті якого сторона, що найнялася (*locator*, адвокат), брала на себе обов'язок надавати на користь наймача (*conductor*, замовника) певні послуги, а клієнт – зобов'язувався за ці послуги сплатити визначену грошову винагороду [100, с. 368, 369].

Звернімо увагу, що протягом тривалого часу не існувало єдиної точки зору щодо характеру взаємовідносин між адвокатом і клієнтом. Така проблематика обумовлювалась складністю визначення природи та змісту цього договору. ЦК України, надаючи значний перелік договорів з надання нематеріальних благ, не виокремлює договір про надання правової допомоги. З метою визначення його сутності вважаємо за необхідне розглянути його співвідношення з деякими іншими договорами.

Так, К.Г. Книгін порівнював договір про надання юридичної допомоги з договором агентування та договором комісії. Погоджуємося з вченим, що їх відмінності полягають в тому, що вони використовуються в підприємницькій діяльності та торговій сфері, тобто мають комерційний характер. Крім того, комісіонер діє від власного імені, тоді як адвокат – від імені клієнта. Досить поширеною була точка зору, відповідно до якої договір між адвокатом і клієнтом визнавався різновидом договору з надання послуг. Відповідно до цього підходу, адвокат зобов'язується надати клієнту юридичні послуги, здійснити певні дії чи певну діяльність, а клієнт зобов'язується сплатити ці послуги. Подібну точку зору підтримувала М.С. Суєвалова, яка вказувала, що

предметом договору є дії адвоката з надання кваліфікованої юридичної допомоги (крім представництва), а також інші фактичні дії, які адвокат має виконати за дорученням (завданням замовника). Запропоноване визначення виключало з видів адвокатської діяльності представництво інтересів клієнта в суді. Погоджуємося з точкою зору, що відносини між адвокатом і клієнтом не можна аналізувати за такою характеристикою, як споживчий характер (крім того, до цих відносин не застосовується Закон України «Про захист прав споживачів») [101, с. 102]. Щодо договору доручення, то повірений зобов'язується вчинити від імені та за рахунок довірителя певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права й обов'язки довірителя. Своєю чергою, договір про надання правової допомоги не обов'язково призводить до виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків клієнта [101, с. 102].

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що правова природа договору про надання правової допомоги адвокатом має складний характер і належить до договорів змішаного типу, тобто таких, що містять ознаки декількох договорів.

Розділ IV Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», присвячений договору про надання правової допомоги, не наводить деталізації особливостей цього виду договору. Зауважимо, що Правила адвокатської етики містять більше положень щодо нього, особливо в частині деяких організаційних аспектів. Крім того погоджуємося із А.М. Бірюковою, яка підкреслює необхідність законодавчої регламентації змісту договору про надання правової допомоги. Так, автор вважає істотною умовою договору умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів цього виду, а також усі ті, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [4, с. 382]. Автори підручника «Адвокатура України», виданого за редакцією С.Я. Фурси та Н.М. Бакаянної, до істотних умов відносять: назву договору, дату і місце його укладання, текст договору (предмет договору, права й обов'язки адвоката та клієнта, оплату

доручення та порядок здійснення розрахунків, відповідальність сторін і порядок вирішення спорів, термін дії договору та порядок його розірвання, припинення), інші умови, реквізити сторін та їх підписи [17, с. 645]. Розглянемо кожен із елементів окремо.

Назва договору. Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає договір про надання правової допомоги як домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, визначених договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору. Незважаючи на наявність законодавчого визначення, в юридичній літературі щодо нього використовуються такі назви, як «договір про надання правових послуг», «договір про надання юридичних послуг», «договір про надання адвокатських послуг», «договір доручення».

Звернімо увагу, що наявне визначення через поняття «домовленість» відповідає ст. 626 ЦК України, відповідно до якої договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Щодо порівняння та з'ясування різниці між поняттями «юридична», «правова» та «правнича» допомога – доцільно звернути увагу на точку зору І.В. Голованя, який відзначає, що словосполучення «юридична допомога населенню» є архаїчним і надто віддає радянським минулим. На думку Р.С. Титикало, поняття «правова» та «юридична» допомога є досить близькими по суті, але не тотожними. Перше поняття, на думку автора, є більш прийнятним для сфери міжнародного права [3, с. 101–102].

Відповідно до словника, поняття «юридичний» визначається як такий, що пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням [63], тоді як поняття «правовий» вказує на роботу юриста. Як зазначає Т.В. Омельченко, будь-яка юридична допомога – одночасно є і

правовою, але не кожна правова допомога є юридичною. Отже, поняття «правова допомога» є більш ширшим за змістом, ніж «юридична допомога».

Відповідно до іншої точки зору, застосування прикметника «юридична» поряд із словом «допомога» вказує на суб'єкта її подання – юриста. Водночас правова допомога (за лінгвістикою слова «право») є ширшим поняттям від поняття «юридична допомога», оскільки знаходиться в системі загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин. Правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги підтримаємо точку зору, що вони співвідносяться як ціле та частина [3, с. 105].

Щодо співвідношення термінів «правовий – правничий – правний – юридичний», Н.О. Фешик підкреслює, що вони є родово-видовими синонімами, та відзначає, що така заміна обумовлена стандартами української мови [102]. На наявність синонімічних зв'язків між термінами «правовий – правничий – правний – юридичний» звертають увагу Н.В. Артикуца та Н.В. Шеремета [103]. З критикою такої позиції виступає І.В. Головань, зазначаючи: якщо ці терміни є синонімами, то «навіщо взагалі один синонім міняти на інший, перевертаючи догори дригом колосальний масив вітчизняного законодавства? Адже в українському праві ми десятиліттями користувалися термінами “правова допомога”, “правова робота”» [104, с. 12].

По іншому обґрунтовує різницю між поняттями «правова» та «правнича» допомога Н.М. Бакаянова, яка гадає, що для надання правової допомоги необов'язково мати спеціальні правові знання. На думку вченої, кожна дієздатна особа має елементарні правові знання, набуті нею як членом суспільства. Таким чином, правову допомогу може надавати будь-яка дієздатна особа, з огляду на наявність у неї побутових правових знань, сформованих як у члена суспільства. Погоджуємося, що якість такої правової допомоги у кожному випадку буде різною, адже залежатиме від рівня знань

цієї особи. Важливим моментом є те, що держава не зобов'язана гарантувати якість такої допомоги. Зовсім іншою є ситуація із наданням професійної правничої допомоги, право на яку гарантується державою. Тобто у випадку надання кваліфікованої допомоги можна говорити про наявність спеціального суб'єкта – правника [105, с. 136].

У певному сенсі на вирішення такої дискусії було спрямовано наданий Конституційним Судом України Висновок від 20.01.2016 р. (у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України), в якому відзначено, що заміна слова «правова» на слово «правнича» не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини й громадянина [106, с. 106].

У зв'язку із вищенаведеним – запровадженням терміну «професійна правнича допомога» у тексті Конституції України (ст. 59), у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» (ст. 10), у процесуальному законодавстві (наприклад, ст. 16, 66, 132, 134 КАСУ; ст. 15, 70, 133 ЦПКУ; ст. 16, 67, 123 ГПКУ), та зважаючи на необхідність уніфікації термінології, єдиним прийнятним варіантом є така назва договору – договір про надання *професійної правничої* допомоги.

Права та обов'язки адвоката і клієнта. В юридичній літературі існує думка щодо складності попереднього визначення всього різноманіття дій, які необхідно зробити адвокату задля досягнення мети – надання правничої допомоги. Проте погоджуємося з Н.М. Бакаяною, яка вважає, що кваліфікований адвокат здатен передбачити всі повноваження, які йому будуть необхідні при виконанні договору [2, с. 89]. Крім того, здебільшого сторонам заздалегідь відомий обсяг роботи за договором, як у частині обсягу надання правової допомоги, так і в частині винагороди, що виплачується адвокату. Як виняток Т.Б. Вільчик наводить договір абонентського обслуговування, за яким заздалегідь невідомо, в якому обсязі замовнику буде

потрібна допомога адвоката, якою мірою внесена абонентська плата буде реально відпрацьована [1, с. 296].

У зв'язку з чим бажано не використовувати типові примірники такого договору, а витратити час задля детального визначення всього спектру дій, які, можливо, буде необхідно зробити задля захисту інтересів клієнта на високопрофесійному рівні. Комплексне дослідження прав та обов'язків адвоката і клієнта буде здійснено у подальших підрозділах роботи.

Оплата доручення та порядок здійснення розрахунків. Щодо оплати доручення адвоката використовується спеціальний термін – гонорар, тобто форма винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Слово «гонорар» має давньоримське походження – так називали винагороду, яку отримував юрист, на відміну від платні. У Стародавньому Римі адвокату платили не грошми, а почестями, адже судові оратори належали до поважних і заможних сімей. З часом у клієнтів увійшло у звичай обдаровувати адвокатів, у тому числі й грошима. Останні римські імператори дозволили адвокатам отримувати платню, прирівнявши їх професію до служби [107, с. 93].

Законодавство передбачає можливість сторін самостійно визначити в договорі про надання правової допомоги порядок обчислення гонорару, підстави для зміни його розміру, порядок сплати, умови повернення тощо.

Як пише І.В. Головань, оплата у фіксованій сумі є характерною для оплати послуг, що надаються на підставі разових договорів, тобто за виконання окремих доручень, які полягають у виконанні певного набору дій, спрямованих на досягнення необхідного клієнту результату (підготовка установчих документів, проєктів договорів, державна реєстрація юридичних осіб, разові усні консультації, підготовка письмових консультацій, висновків з питань законодавства тощо). Одним із різновидів оплати у фіксованій сумі є поетапна оплата, яка застосовується у випадках, коли виконання доручення можна поділити на декілька завершених етапів. Наступним різновидом

фіксованої оплати є оплата за конкретним результатом (її отримання обумовлюється фактичним досягненням бажаного клієнтом результату) [107, с. 105].

Важливо, що при встановленні розміру гонорару можуть враховуватися складність справи, кваліфікація, досвід адвоката, його репутація та інші обставини. Крім того, гонорар має бути розумним і враховувати витрачений адвокатом час. Беззаперечно, наведені фактори впливатимуть не лише на розмір гонорару, а й на вибір клієнтом адвоката. Отже, можна зробити висновок, що вони мають двосторонній характер.

Зазначимо, що саме час виступає найбільш поширеною одиницею для виміру обсягу та складності роботи, потрібної для належного виконання доручення клієнта. Безумовно, на початку прийняття доручення іноді майже неможливо визначити реальний обсяг часу, необхідного для виконання доручення. Крім того, обставини справи можуть змінитися під час виконання доручення клієнта з об'єктивних причин, що також вплине на строки виконання роботи. Можна підтримати точку зору В.І. Голованя, що навіть коли обсяг необхідного часу відомий, це не матиме значення для визначення розміру гонорару, якщо з клієнтом не буде узгоджена одиниця виміру – погодинна ставка [107, с. 100].

У зв'язку з тим, що одним із шляхів вдосконалення функціонування національних інститутів є вивчення та, за можливості, запозичення досвіду зарубіжних країн, вважаємо за доцільне приділити увагу інституту гонорару успіху, який застосовується у багатьох країнах світу. Так, у США цей вид оплати набув поширення в справах про заподіяння шкоди фізичній особі (*personal injury cases*), у справах щодо медичної недбалості та у справах про компенсацію працівникам. Своєю чергою, у Німеччині застосування гонорару успіху можливо лише за одночасної наявності деяких умов:

– винятковість випадку (якщо фінансовий стан довірителя не дозволяє захистити права без можливості виплати гонорару успіху);

– недостатня можливість довірителя для захисту прав (неможливість захисту прав визначається на основі як об'єктивних критеріїв недоступності для довірителя правової допомоги, так і при оцінці фінансових ризиків неотримання необхідного результату і їх індивідуальної оцінки довірителем (суб'єктивний критерій));

– співрозмірність гонорару успіху [108].

Деякі аспекти застосування гонорару успіху знайшли своє відображення в рішеннях ЄСПЛ. Так, наприклад, у рішенні від 19.10.2000 р. у справі «Іатрідіс проти Греції» гонорар успіху визначено як домовленість, згідно з якою клієнт зобов'язується виплатити адвокату як винагороду певний відсоток від присудженої йому судом грошової суми, якщо рішення буде на користь клієнта. Якщо такі угоди є юридично дійсними, то визначені суми підлягають сплаті клієнтом. Крім того, судді відзначили, що відшкодування судових витрат передбачає встановлення їх реальності, необхідності та, крім того, розумності їх розміру [109].

Щодо України, то проблематиці його використання почали приділяти увагу нещодавно – приблизно декілька років тому, а особливої актуальності тема набула після висловлення Верховним Судом правової позиції у справі № 462/9002/14-ц, відповідно до якої додаткова винагорода адвокату за досягнення позитивного рішення у справі є платою за сам результат (позитивне рішення), досягнення якого відповідно до умов договору не ставиться в залежність від фактично наданих послуг [110].

Гонорар успіху як форма винагороди знаходить як своїх прихильників, так і супротивників. З метою визначення доцільності закріплення цієї форми винагороди на законодавчому рівні варто звернути увагу на її переваги та недоліки. До переваг відносять:

– збільшення доступності правосуддя для населення (основні економічні ризики бере на себе адвокат, інвестуючи власні фінанси, час, зусилля та знання в справу клієнта);

- підвищення мотивації адвоката, адже винагорода адвоката залежить від позитивного для його клієнта результату справи;
- гонорар успіху є методом залучення та утримання адвокатом своїх клієнтів [4, с. 387].

Вважаємо сумнівними першу та другу тези. Щодо першої відзначимо, що ст. 59 Конституції України прямо передбачає можливість надання безоплатної правничої допомоги, яка включає здійснення захисту, представництво в судах, органах державної влади, місцевого самоврядування, перед іншими особами, та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України. Щодо другої тези, а саме – підвищення мотивації адвоката як переваги такої форми оплати – вважаємо, що таке твердження перетворює адвоката на підприємця, головним завданням якого стає отримання прибутку, та у подальшому може призвести до того, що адвокат надаватиме перевагу тим справам, у позитивному результаті вирішення яких буде впевненим. Така ідея прямо суперечить призначенню інституту адвокатури, засадам його діяльності та змісту присязі адвоката.

До недоліків гонорару успіху відносять:

- спокусу адвоката отримати бажаний результат будь-якими засобами за принципом «мета виправдовує засоби»;
- гонорар успіху робить адвоката особисто зацікавленим у результаті справи, що перешкоджає його незалежності та неупередженості (адвокат, погоджуючись на гонорар успіху, стає своєрідним співучасником ризикованої операції, яка лише частково залежить від професіоналізму адвоката, а більшою мірою від інших обставин);
- застосування гонорару успіху в низці випадків ускладняється уявленням про «успіх» в контексті виконання певного доручення, особливо якщо йдеться про кримінальне провадження або немайнові спори;
- проблематичність стягнення гонорару успіху (укладаючи договір про надання правової допомоги, клієнт з легкістю погоджується на умови

гонорару успіху порівняно з випадками, коли він змушений буде сплатити послуги адвоката в повному обсязі незалежно від результату);

– активне застосування гонорару успіху невідворотно призведе до завищення вартості послуг адвокатів, адже останні змушені будуть закладати у таку вартість певну «страхову суму» [4, с. 387].

Проаналізувавши можливі переваги та недоліки гонорару успіху, вважаємо за можливе поділити їх на дві групи: організаційні та морально-етичні. Перша група пов'язана з порядком стягнення гонорару успіху, визначенням його розміру. Проблеми цієї групи можна вирішити шляхом законодавчого закріплення можливості застосування гонорару успіху (як умови договору про надання правової допомоги) із визначенням особливостей його застосування. Друга група пов'язана з моральними дилемами, що можуть виникнути під час адвокатської діяльності. Погоджуємося з думкою І. Семенюка, що професійні дилеми проявляються у розбіжностях між професійними стандартами та особистими переконаннями адвоката [28, с. 66]. Проте вважаємо, що у випадку дотримання адвокатом ПАЕ та передбачених ними принципів діяльності, а саме – верховенства права, законності, пріоритету інтересів клієнтів тощо, – всі дилеми у діяльності адвоката будуть вирішені.

Відсутність законодавчого закріплення (дозволу або заборони використання) гонорару успіху є причиною виникнення юридичних колізій. Відзначимо, що проблему його застосування спробували вирішити судові органи. Так, Вищий Господарський Суд у рішенні № 925/71/16 від 15.11.2016 р. визнав, що гонорар успіху цілком відповідає принципу свободи договору та не має колізій з нормами чинного законодавства [111].

У рішенні Касаційного цивільного суду № 462/9002/14-ц від 12.06.2018 р., в якому було визначено, що однією з умов наведеного договору між адвокатом і клієнтом було те, що за досягнення позитивного рішення у зазначеній цивільній справі (визнання права власності на частину квартири, укладення мирової угоди на умовах, що прийняті позивачем) адвокат мав

отримати винагороду у розмірі 10% від суми, що становить експертну вартість частини квартири (предмета судового розгляду) [110]. Судді ВС посилалися на положення ст. 901 ЦК України, відповідно до якого за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. За ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» формою винагороди адвоката за здійснення представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту є гонорар (плата за договором), порядок обчислення якого (фіксований розмір чи погодинна оплата), підстави для зміни його розміру, порядок сплати, умови повернення та ін. визначаються в договорі про надання правової допомоги.

У рішенні було визначено, що додаткова винагорода адвокату за досягнення позитивного рішення у справі за своїм змістом і правовою природою не є платою за надані послуги у розумінні ст. 632, 903 ЦК України та ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а є платою за сам результат (позитивне рішення), досягнення якого відповідно до умов договору не ставиться в залежність від фактично наданих послуг.

Зазначимо, що в подальшому Верховний Суд змінив свою позицію. Так, Велика Палата Верховного Суду ухвалила рішення у справі, яка була передана на її розгляд Касаційним господарським судом у складі ВС з огляду на наявність виключної правової проблеми. Правова проблема полягала у можливості віднесення до судових витрат бонусів, передбачених договором про надання правничої допомоги, залежно від результатів розгляду справи, тобто так званого гонорару успіху.

На думку суддів Великої Палати Верховного Суду, домовленість про сплату гонорару за надання правничої допомоги є такою, що склалася у межах правовідносин «адвокат-клієнт», а тому може розглядатися питання щодо обов'язковості такого зобов'язання. На думку суддів, під час прийняття

рішення щодо розподілу судових витрат необхідно враховувати розумність витрат, їх співмірність ціні позову, складність справи та її значення для позивача [109].

У зв'язку з непослідовністю судової практики варто підтримати точку зору А.М. Бірюкової, що можливість здійснення адвокатської діяльності на умовах гонорару успіху безпосередньо залежить від наявності його регламентації на законодавчому/корпоративному рівнях, яка наділяє його юридичною силою та забезпечує судовим захистом [4, с. 399].

На доцільність такого закріплення звертав увагу і О.М. Дроздов, запропонувавши доповнити ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» частиною 4:

«4. Адвокат має право відповідно до порядку, затвердженого Радою адвокатів України, включати в договір про надання правничої (правової) допомоги умову, відповідно до якої розмір та/або виплата клієнтом винагороди ставиться в залежність від результату надання адвокатом правничої (правової) допомоги, зокрема у випадку ухвалення судового рішення на його користь (гонорар успіху)» [112].

Водночас С.Я. Фурса звертає увагу на такі аспекти проблематики застосування гонорару успіху: поняття «гонорар успіху» не слід широко використовувати в правовій системі України, адже робота адвоката не є ставкою на виграш або програш справи; результат розгляду справи має розцінюватися як успіх не лише адвокатом, а й його клієнтом; у договорі про надання правової допомоги мають регламентуватися проміжні успіхи, зокрема в суді першої інстанції [113, с. 37, 41, 46].

У зв'язку з суперечливістю думок в юридичній науці, вважаємо, що запровадженню гонорару успіху має передувати корпоративне рішення Ради адвокатів України, яким буде затверджено Положення про застосування особливого виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта. Вважаємо, що положення повинно містити такі структурні елементи:

1. Загальні положення:

- визначення поняття «гонорар успіху» як особливого виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта;

- засади застосування та визначення розміру «гонорару успіху» (верховенство права, законність, конфіденційність, пріоритет інтересів клієнта, добросовісність, добровільність і співрозмірність);

2. Порядок отримання гонорару успіху. В юридичній науці є точка зору, що гонорар успіху має сплачуватися стороною, яка програла спір. І.В. Головань, наприклад, вважає недоцільним допущення такої ситуації, обґрунтовуючи, що гонорар успіху – це ті кошти, якими сторона не ризикує: сторона або програє справу і не повинна буде платити цю суму адвокату, або виграє і ще додатково «заробить» ці кошти від сторони, що програла [114].

3. Відповідальність сторін і порядок примусового стягнення гонорару успіху.

Повертаючись до елементів договору про надання правничої допомоги, звернімо увагу на положення щодо припинення та розірвання договору. За загальним правилом, дія договору про надання правової допомоги має припинятися його належним виконанням, тобто виконанням всіх зобов'язань, передбачених договором, відповідно до чинного законодавства України належними сторонами та в обумовлені строки. Проте договір може бути припинено і з інших причин. По-перше, його може бути розірвано за взаємною згодою сторін або на вимогу однієї зі сторін на умовах, передбачених договором. Такі умови зазвичай мають нейтральний характер, наприклад, виникнення конфлікту інтересів або обставин у справі, які потребують від адвоката додаткових знань тощо. Проте можуть мати і негативний, у випадку незадоволеності клієнтом/адвокатом результатами співпраці, небажанням клієнта встановлювати довірчі відносини з адвокатом, неналежного виконання адвокатом своїх обов'язків.

Задля уникнення деяких з них адвокату необхідно до підписання

договору з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть вплинути на обрання правової позиції у справі, запитати та проаналізувати наявні у нього документи. Після цього адвокат повинен переконатися у наявності фактичних і правових підстав для виконання доручення клієнта, неупереджено й об'єктивно надати клієнтові інформацію щодо часу й обсягу роботи, необхідних для виконання доручення, про можливість досягнення бажаного клієнтом результату (з урахуванням судової практики, практики ЄСПЛ) та правових наслідків у випадку досягнення бажаного результату [107, с. 87]. Вважаємо, що виконання цих етапів допоможе попередити виникнення спірних ситуацій, пов'язаних із різними підходами або точками зору щодо шляхів виконання доручення.

Досліджуючи проблематику укладання договору про надання правової допомоги варто звернути увагу на випадки, коли адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги. Так, першим випадком, передбаченим законом, є ситуація, коли доручення на виконання дій виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката. Ця норма закону кореспондується положенням ПАЕ, відповідно до яких адвокат повинен зважати на свої можливості щодо його виконання та не вести справи, які не відповідають його рівню професійної компетенції, без участі в ній іншого адвоката, який має необхідну компетенцію. Крім того, він не повинен приймати доручення на виконання дій, які виходять за межі його професійних прав і обов'язків [84]. Адвокату забороняється укладати договір і у випадку, якщо результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики (навіть якщо вони є необхідними для досягнення результату, якого бажає клієнт). Отже, незважаючи на те, що ПАЕ серед принципів адвокатської діяльності передбачає засаду пріоритету інтересів клієнта, адвокат у професійній діяльності повинен дотримуватися принципу законності.

До інших підстав для відмови в укладенні договору законодавець

відносить такі:

- адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу, що має бути вмотивованим та вирішеним відповідно до процесуального законодавства;

- виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці;

- адвокат є членом сім'ї або близьким родичом посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги. Звернемо увагу, що коло осіб, які належать до членів сім'ї та близьких родичів, визначено в різних нормативно-правових актах. Так, відповідно до ст. 3 КПК України, до близьких родичів та членів сім'ї належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [94]. Подібний перелік осіб міститься у ст. 2, ст. 3 СК України [115], ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [116] та ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [117];

- виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів (проблематика суперечності інтересів буде розглянута у наступному розділі роботи) [83].

Крім того, договір про надання правової допомоги припиняється у разі зупинення та/або анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською

діяльністю, крім випадку укладення договору з адвокатським бюро чи адвокатським об'єднанням. У цьому разі головою адвокатського бюро чи об'єднання буде прийнято рішення про заміну адвоката.

Звернемо увагу, що враховуючи публічність договору про надання правової допомоги, у разі його виконання або закінчення строку та за відсутності у ньому окремої статті про його припинення у зв'язку з виконанням, адвокату бажано в письмовій формі повідомити про його припинення правоохоронні органи та (або) суд, з метою уникнення непорозумінь та забезпечення правового захисту особі, якій він надавав правову допомогу.

При цьому за клієнтом і адвокатом зберігається певний перелік обов'язків, які будуть розглянуті в наступних пунктах роботи.

У зв'язку з тим, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не надає чіткого переліку умов договору, розкриваючи лише деякі положення щодо умов припинення, розірвання договору про надання правової допомоги та гонорару, пропонуємо ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» «Форма та зміст договору про надання *професійної правничої* допомоги» викласти у такій редакції:

1. Договір про надання *професійної правничої* допомоги укладається в письмовій формі.

2. Договір про надання *професійної правничої* допомоги може вчинятися усно у випадках:

1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень з юридичних питань з врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим, – з подальшим укладанням договору в письмовій формі у найближчий можливий строк.

3. Договір про надання професійної правничої допомоги має відповідати положенням цивільного законодавства про договір, присязі адвоката України та Правилам адвокатської етики.

4. Договір про надання професійної правничої допомоги повинен містити такі елементи:

- назву договору, дату і місце його укладання;
- найменування сторін (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання та клієнта-юридичної особи) або ПІБ адвоката і клієнта – фізичної особи;
- предмет договору;
- права й обов'язки адвоката та клієнта;
- порядок оплати доручення та здійснення розрахунків;
- відповідальність сторін і порядок вирішення спорів;
- термін дії договору та порядок його розірвання, припинення;
- реквізити сторін, їх підписи.

Договір може містити інші елементи, що не суперечать чинному цивільному законодавству.

5. Договір про надання професійної правничої допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту договору з адвокатом, який надає безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги [118, с. 148].

Особливої уваги потребує і форма, в якій може укладатися договір. Відповідно до словника, форма є вираженням змісту та обумовлюється ним [63]. Крім того, під формою розуміють внутрішню і зовнішню організацію змісту, спосіб його існування. Форма має певну визначеність, стабільність і самостійність [119]. ЦК України вказує, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що за загальним правилом він має укладатися в письмовій формі.

У рамках цього питання потребують на увагу роз'яснення НААУ, відповідно до яких цей договір буде вважатися вчиненим у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Крім того, правочин вважатиметься вчиненим у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів. Крім того, відповідно до приписів ст. 639 ЦК України, якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі [120]. Вважаємо позитивним надання можливості укладання договору в електронній формі, що обумовлюється розвитком інтернет-мережі та характеризується такими перевагами, як збереження часу клієнта та адвоката у зв'язку з відсутністю необхідності проведення спільних зустрічей, додаткових грошових коштів, пов'язаних із транспортними витратами. Проте використання мережі Інтернет повинно відбуватися з врахуванням потреби вдосконалення заходів, спрямованих на забезпечення підтвердження особи, з якою спілкується адвокат (або клієнт), на збереження адвокатської таємниці, унеможливлення доступу інших осіб до інформації з таким статусом.

Звернемо увагу, що у ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» законодавцем передбачено випадки, коли договір може укладатися усно:

- надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

– якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об’єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк [83].

У зв’язку з цим постає питання щодо моменту укладення такого договору, а саме – з моменту досягнення усної домовленості за всіма умовами договору та початку його фактичного виконання або з моменту його письмового оформлення. Це питання потребує уваги, адже договір про надання правничої допомоги виконує не лише інформаційну та координаційну функції для сторін, але й гарантійну та захисну. Таким чином, його відсутність призводить до ситуації незахищеності як адвоката, так і клієнта, що створює умови для додаткових ризиків обох сторін. Незважаючи на це і враховуючи поважну місію адвокатури з надання професійної правничої допомоги вважаємо, що потреби клієнта мають превалювати над формалізованими вимогами законодавства щодо укладання договору. Отже, у виняткових випадках договір має вважатися укладеним з моменту досягнення усної згоди за всіма суттєвими умовами.

На підставі вищенаведеного дослідження пропонуємо авторське визначення поняття «договір про надання професійної правничої допомоги»: домовленість між адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об’єднанням) і клієнтом (його законним представником, іншою особою, яка діє в інтересах клієнта), що породжує виникнення взаємних прав та обов’язків у зв’язку з наданням клієнту професійної правничої допомоги. Подальше дослідження цього поняття потребує визначення змісту відносин адвоката і клієнта, під якими можна розуміти сукупність зв’язків між адвокатом і клієнтом, що виникають та розвиваються з метою надання адвокатом клієнту професійної правничої допомоги, ґрунтуються на правових нормах і правилах адвокатської етики та припиняються у встановленому законом порядку.

До загальних ознак таких відносин відносимо їх персоніфікований характер, добровільність, розумність та справедливість, спільність інтересів та рівність сторін відносин. Розглянемо кожну ознаку окремо.

Персоніфікований характер. Відносини між адвокатом і клієнтом виникають між конкретним клієнтом (або іншою особою на користь клієнта) та адвокатом (або конкретним адвокатським бюро чи об'єднанням). Саме тому в договорі обов'язково вказується прізвище, ім'я, по батькові клієнта, його ІНН, в також прізвище, ім'я, по батькові адвоката, номер та дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, якщо він здійснює адвокатську діяльність індивідуально, або назва адвокатського об'єднання із зазначенням адвоката, який здійснюватиме надання правової допомоги, офіційні реквізити для листування. Звернімо увагу, що у випадку, якщо фізична особа через хворобу або наявність фізичних вад не в змозі самотійно підписати договір, за її дорученням в її присутності це може зробити інша особа. Такий підпис має бути засвідчений відповідною посадовою особою за місцем роботи, навчання, проживання або лікування особи, яка його вчиняє.

Щодо добровільності відносин, зазначимо, що вона впливає з положень ЦК України, відповідно до яких сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [121, ст. 627]. Л.А. Луць надає розширене тлумачення добровільності та зараховує до неї й те, що сторони мають право укладати договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать (зазначимо, що договір про надання правничої допомоги прямо на передбачений нормами ЦК України), мають право встановлювати форми відповідальності за порушення договірних зобов'язань, можливість вибору контрагента (це правило поширюється як на адвоката, так і на клієнта) [122, с. 24].

Таким чином, адвокат і клієнт за власним бажанням та взаємним погодженням визначають відносини між собою, наприклад, розмір і порядок оплати дій адвоката, строк дії договору, випадки, що належать до форс-

мажорних обставин, з настанням яких ані клієнт, ані адвокат не будуть нести відповідальність за невиконання зобов'язань за договором.

Розумність і справедливість. Складність визначення цих понять обумовлюється їх оціночним і суб'єктивним характером. Так, принцип розумності у загальному сенсі в праві означає відповідність поведінки індивіда соціальному досвіду, усвідомленість, вмотивованість, обґрунтованість, логічність, доцільність його поведінки. Як визнається в юридичній літературі, розумність або нерозумність поведінки сторін чи строку виконання зобов'язання може бути визначені тільки судом, за умови врахування фактичних обставин у справі [123, с. 8].

Щодо поняття «справедливість», то з одного боку, вона вважається рушієм в праві, а з іншого – виконує обмежувальну роль. Справедливість є інструментом для досягнення соціальної врівноваженості, мірилом обмежень і відповідальності. Справедливість відіграє роль фільтру для цінного й корисного та віджитого й гальмівного [124]. Увагу цьому поняттю приділив і Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 відзначив, що справедливість – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин [125].

Отже, можна зробити висновок, що відносини адвоката і клієнта не повинні містити умов, які б виходили за рамки вимог «розумності та справедливості», наприклад, ставили б адвоката у невідгідне становище у випадку програшу справи клієнта в суді.

Спільність інтересів. Інтереси клієнта залежатимуть від виду судочинства, в якому він бере участь, від характеру допомоги, якої він потребує, проте їх можна об'єднати під однією назвою – отримання якісної правничої допомоги. Інтереси адвоката витікають із завдань, поставлених перед інститутом адвокатури, а саме – здійснення захисту і представництва, надання інших видів правової допомоги на професійній основі, тобто – надання якісної правничої допомоги.

Рівність сторін. Незважаючи на те, що адвокат отримує грошову винагороду від клієнта та має певний перелік обов'язків щодо нього, діє в його інтересах, він є незалежною особою від клієнта і в будь-який момент може розірвати правовідносини.

Водночас необхідно виокремити й особливі риси взаємовідносин між адвокатом і клієнтом, які їх відрізняють від всіх інших відносин. Характерними рисами цих відносин є: 1) причина їх виникнення – реалізація конституційного права клієнта на професійну правничу допомогу; 2) наявність у цих правовідносинах суб'єкта зі спеціальним статусом – адвоката; 3) укладання договору про надання правової допомоги як підстави здійснення адвокатської діяльності; 4) обов'язковість дотримання адвокатом Правил адвокатської етики у цих відносинах; 5) наявність у адвоката специфічних обов'язків до укладання й після припинення дії договору про надання правової допомоги.

Вищезазначені риси обумовлюються метою, через яку клієнт звертається до адвоката – отримання професійної правничої допомоги. Крім того, адвокат – особа зі спеціальним статусом, що накладає на нього специфічні обов'язки, визначені законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність. Ці обов'язки діють не лише під час виконання договору про надання правової допомоги, але й у разі його припинення (наприклад, дотримання принципів конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів). Деякі обов'язки діють навіть до укладання договору про надання правової допомоги (зокрема, збереження адвокатської таємниці з питань, з яких особа зверталася до адвоката, але не уклала з ним договір, або якій було відмовлено в укладенні договору з передбачених законом підстав).

Як було зазначено на початку підрозділу, відносини адвоката з клієнтом мають договірний характер, тобто виникають у зв'язку з укладанням договору та регулюються ним. Це твердження уможливорює висновок, що відносини адвоката з клієнтом охоплюють такі стадії:

1) переддоговірна, яка охоплює період взаємодії до початку дії договору про надання правової допомоги (звернення клієнта до адвоката для отримання правничої допомоги, з'ясування змісту доручення клієнта, виникнення обов'язків у адвоката щодо збереження адвокатської таємниці, дотримання адвокатом вимог правил адвокатської етики);

2) стадія укладання договору, яка охоплює обговорення умов договору, узгодження розбіжностей щодо змісту та строків виконання доручення, формування домовленості щодо розміру та порядку внесення гонорару адвоката, підписання договору;

3) стадія виконання договору, зміст якої охоплює реалізацію клієнтом і адвокатом їх прав та здійснення обов'язків за договором;

4) стадія припинення дії договору, яка стосується розірвання договору за ініціативою адвоката або за ініціативою клієнта, або за взаємною домовленістю, або припинення дії договору у зв'язку з його виконанням чи з закінченням строку дії, та передбачає виконання адвокатом обов'язків, визначених Правилами адвокатської етики;

5) постдоговірна, яка передбачає дотримання адвокатом певних вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність щодо клієнта.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що виникнення, зміна або припинення відносин між адвокатом і клієнтом відбувається на підставі договору про надання правничої допомоги. Його своєчасне та правильне укладання є необхідним як для адвоката (який зацікавлений у повній реалізації наданих законодавством прав і можливостей для захисту, представництва свого клієнта, у своєчасному отриманні гонорару за виконану роботу; представництво інтересів в суді без повноважень тягне кримінальну відповідальність за ст. 400-1 КК України), так і для клієнта (який отримує додаткові засоби для захисту своїх прав, важелі впливу на адвоката у разі порушення ним умов договору або неналежного виконання своїх професійних обов'язків). Відповідальне та прискіпливе ставлення до деталізації умов договору про надання правничої допомоги не лише допоможе

зберегти час, потрібний для внесення в нього змін, але й попередить виникнення ситуації, коли клієнт не зможе отримати професійну правничу допомогу через те, що в договорі не достатньо повно було закріплено права адвоката. Крім того, саме цей договір хоча і не врегульовує різноманітні морально-етичні аспекти відносин адвоката і клієнта, проте створює для них правову основу.

2.2. Права й обов'язки адвоката за договором про надання правової допомоги

Поняття «адвокат» походить від латинських слів *ad – vocatus*, що означає *запрошений* (наприклад, запрошений захищати в суді або вести справу), та дієслова *advocare*, тобто *закликати* [126]. Відповідно до української юридичної енциклопедії, адвокат – це особа, яка надає фізичним та юридичним особам різні види юридичної допомоги, передбачені законодавством [127, с. 10]. У тлумачному словнику С.І. Ожегова акцент робиться на особу, яка здійснює адвокатську діяльність, тобто на юриста, якому доручено надавати юридичну допомогу та захищати будь-які інтереси в суді [128]. У словнику І.В. Даля поняття «адвокат» визначається шляхом окреслення кола посад, які обіймає особа, та визначається через ототожнення з присяжним повіреним, правознавцем, який бере на себе ведення позовів і захист підсудного, з приватним посередником щодо позовів, стряпчим, ходоком або ділком [129, с. 5]. Вважаємо, що використання такого підходу обумовлюється тими ролями, які відігравали тодішні адвокати в суспільстві та суді.

Статус адвоката (або його попередника) як сторони, що надає правову допомогу, неодноразово змінювався. Як свідчать римські літописи, той, хто захищає будь-кого у суді, якщо він оратор, називається патроном; адвокатом – якщо допомагає юридичними порадами або своєю присутністю виражає

дружню підтримку; повіреним – якщо веде справу, а когнітором – якщо бере на себе справу присутнього і захищає немовби свою [130].

Видається логічним, що потреба в появі адвокатів як специфічної групи осіб обумовлюється ускладненням суспільних відносин, з розвитком яких змінювалися й особи, що здійснювали адвокатську діяльність: спочатку таку допомогу надавали родичі, сусіди, друзі, з часом – почали залучати логографів і диктографів – авторів судових промов, синегорів (їх промови мали назву «девтерологія»), параклетів, глоссаторів (тлумачів права) [131]. Отже, зміна соціального й політичного життя, розвиток і ускладнення правових конфліктів, що виникали між особами, обумовили надання правової допомоги в рамках професійно-договірної моделі.

Відповідно до чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені законом [83, ст. 1]. У подальшому в законі деталізуються вимоги до особи, яка бажає стати адвокатом, а саме:

- наявність повної вищої юридичної освіти, здобутої в Україні, або повна вища юридична освіта, здобута в іноземних державах і визнана в Україні в установленому законом порядку;
- володіння державною мовою. Законом не передбачено спеціальної перевірки знань української мови у особи, що бажає набутти статусу адвоката. Висновок щодо відповідного рівня знань робиться під час кваліфікаційного іспиту. Проте, враховуючи сучасні тенденції щодо вимог до осіб, які бажають працювати на державній службі, можна зробити висновок, що у подальшому наявність сертифіката, який підтверджує володіння українською мовою не нижче рівня B2, може стати обов’язковою умовою і для осіб, що бажають стати адвокатами;
- наявність стажу роботи в галузі права не менше двох років після здобуття повної вищої юридичної освіти;
- складання кваліфікаційного іспиту;
- проходження стажування (окрім випадків, передбачених законом);

– складання присяги (має виховний характер, спрямовано на зміцнення внутрішніх переконань) та отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [83, ст. 6].

На підставі аналізу вищевикладених вимог можна зробити висновок, що саме цей перелік етапів для здобуття права на заняття адвокатською діяльністю є достатнім для надання якісної професійної правничої допомоги. Проте окрім кваліфікаційних вимог до адвоката висувається ряд морально-етичних і психологічних вимог. Враховуючи це, можна погодитися з точкою зору, що адвокат – не звичайна професія чи рід занять. Адвокат є довіреною особою свого клієнта, його радником, він має бути чесним, володіти здібностями вести свою роботу в суді. У силу давньої традиції адвокатури, її прагненням є надання ефективних правових послуг для суспільства, перебуваючи при цьому в тісній співпраці з суддями та іншими членами колегії адвокатів. Це тонкі відносини, і адвокат має в них виключні привілеї та виняткові зобов'язання [132, с. 146].

Перш ніж перейти до висвітлення завдань адвоката в рамках договору про надання правової допомоги, варто зазначити, що адвокат є стороною такого договору лише в разі здійснення ним адвокатської діяльності індивідуально. У разі, якщо адвокат працює в складі адвокатського об'єднання чи бюро, то стороною буде виступати одна з цих організаційних форм адвокатської діяльності. У зв'язку з тим, що особливості укладання договору про надання правової допомоги з кожною із організаційних форм (перелік обов'язків, рівень відповідальності адвокатського об'єднання перед клієнтом тощо) не є предметом дисертаційного дослідження, то в контексті дослідження зосередимо увагу саме на правах і обов'язках адвоката за таким договором.

Головним завданням адвоката в рамках договору про надання правової допомоги є надання професійної правничої допомоги, що має такі напрямки або види: захист, представництво та надання інших видів правової допомоги (з урахування тих видів адвокатської діяльності, які визначено в Законі

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Заслугує на підтримку точка зору Н.М. Бакаянної, яка виокремлює:

- підфункцію захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб (заперечення щодо суті підозри й обвинувачення загалом; заперечення окремих пунктів підозри й обвинувачення; заперечення кваліфікації кримінального правопорушення (злочину чи кримінального проступку); надання іншого тлумачення дій підзахисного, не заперечуючи обвинувачення; звернення уваги органів досудового розслідування, прокуратури і суду на обставини, що пом'якшують вину; наполягання на недостатності доказів, якими обґрунтовується обвинувачення);

- підфункцію представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні);

- підфункцію консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта, яка полягає в тому, що адвокат при наданні клієнту правової допомоги, як правило, не вступає у правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката при її здійсненні мають юридичне значення лише у межах його правовідносин з клієнтом [2, с. 141].

Інший підхід використовує С.А. Антонюк, який вважає, що ключовим аспектом предмета договору про надання правових послуг адвокатом клієнту є захист прав і інтересів клієнта. Вчений звертає увагу на точку зору, що захист адвокатом прав і інтересів клієнта може відбуватися як прямим (безпосереднім), так і опосередкованим чином. Пряма участь адвоката передбачає представництво у суді (тобто безпосередній захист прав і інтересів клієнта у суді), опосередкована – надання певних (конкретних) видів

юридичних консультацій, формування процесуальних документів тощо [133, с. 233]. Не погоджуємося з таким підходом і вважаємо його таким, що обмежує види діяльності адвоката, особливо в сучасних умовах їх розширення (пропозиції щодо включення медіації, фідучіарної діяльності, діяльності як ескроу-агента).

Здійснення будь-якого з видів адвокатської діяльності є можливим лише за умови укладання договору про надання правової допомоги та за наявності достатнього кола прав, обов'язків і гарантій діяльності.

У зв'язку з тим, що права й обов'язки, передбачені договором про надання правової допомоги, витікають з прав та обов'язків, закріплених ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», будемо вважати їх похідними, а ті, що передбачені профільним законом, основними.

В адвокатології (наука про адвокатуру) щодо прав та обов'язків використовується словосполучення «професійні права» та «професійні обов'язки». Розглянемо кожну з категорій окремо.

Щодо поняття «право» – варто звернути увагу на точку зору О.Ф. Скакун, вчена розуміє під ним напрям діяльності, тобто міру можливої поведінки, закріплену в нормативно-правових актах [65, с. 68]. Крім того, «право» виступає можливістю конкретної поведінки, що гарантується певними юридичними засобами та формами.

На думку деяких вчених, професійні права адвоката відображають специфіку адвокатської діяльності та є делегованими і гарантованими державою можливостями реалізації правових механізмів на виконання представницьких (захисних) функцій особами, які підтвердили свій фаховий рівень у самоврядних адвокатських органах [134].

Ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що адвокат для здійснення своєї діяльності має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, ПАЕ та договором про надання правової допомоги, і роз'яснює, що саме може робити адвокат:

- звертатися з адвокатськими запитами;

- представляти і захищати права, свободи й інтереси фізичних осіб, права й інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

- ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

- складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку, доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

- бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

- збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою тощо.

Отже, виходячи зі змісту ст. 20 вищенаведеного закону можна зробити висновок, що наведені права мають як судовий, так і позасудовий характер, і визначення саме цього переліку вважається достатнім для належного виконання договору про надання правової допомоги. Щодо прав адвоката у процесуальному законодавстві, то варто дослідити їх окремо. Проте можна стверджувати, що ці права мають більш вузький характер.

Так, досліджуючи норми КПК України варто підтримати точку зору, відповідно до якої розрізняють процесуальні права сторони у кримінальному провадженні (у тому числі сторони захисту) та професійні права адвоката. Перші можуть бути використані стороною в суді та мають бути захищені судом. Другі стосуються специфіки адвокатської діяльності та гарантуються і

захищаються державою. Крім того, професійні права адвоката закладені в диспозиції загальних норм кримінального процесуального закону, а процесуальні права сторони – в системі спеціальних норм [134].

Відповідно до КПК України, захисник використовує процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює з моменту надання документів, що підтверджують повноваження захисника (у тому числі договору про надання правової допомоги) слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Захисник має право відмовитися від виконання своїх обов'язків: у разі незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника; у разі умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог Кодексу тощо; у разі відсутності належної кваліфікації для надання правової допомоги в конкретному провадженні, що є особливо складним [94, ст. 47]. Проте досліджуючи зміст цих положень, вважаємо, що це не право, а обов'язок адвоката. З іншого боку, закріплення цих дій «правом» сприяє формуванню поваги до адвоката, який об'єктивно оцінюючи свої професійні вміння повідомляє про це клієнта та відмовляється від надання правової допомоги.

Заслужовує на увагу запропонований поділ кримінально-процесуальних прав адвоката-захисника на права, що належать йому:

- на всіх стадіях кримінального судочинства;
- на досудових стадіях кримінального судочинства (загальні права адвоката-захисника на стадії попереднього розслідування; права адвоката захисника як учасника слідчих дій; права адвоката-захисника при призначенні та проведенні експертизи; права адвоката-захисника на ознайомлення з матеріалами попереднього розслідування; права адвоката-захисника при розгляді питань про запобіжний захід; права при розгляді окремих питань, пов'язаних з переведенням кримінальної справи в категорію справ окремого провадження);

– на судових стадіях кримінального судочинства (загальні права адвоката-захисника на судових стадіях кримінального судочинства; права адвоката-захисника при розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції; права адвоката-захисника при розгляді кримінальної справи на стадії оскарження судового рішення) [134].

Положення ст. 64 ЦПК України, ст. 60 КАС України мають тотожні норми: що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути зазначені у виданій йому довіреності або ордері.

Права адвоката-захисника у провадженні в справах про адміністративні правопорушення поділяють: на загальні права адвоката-захисника при провадженні у справі про адміністративне правопорушення; права адвоката-захисника при розгляді справи про адміністративне правопорушення [135, с. 18].

Дослідження примірників договорів про надання правової допомоги дозволяє зробити висновок, що, на жаль, здебільшого права адвоката закріплюється шляхом копіювання прав адвоката зі ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». На нашу думку, таке узагальнення є небажаним, адже жодним чином не вказує на специфіку правової допомоги, що надається адвокатом саме цьому клієнтові. Беззаперечно, такий підхід суттєво зменшує час на підготовку та укладання такого договору, проте може призвести до виникнення проблем у подальшому, коли постане питання щодо наявності чи відсутності в адвоката реальних прав надавати правову допомогу.

Проблематичність виконання доручення адвокатом за договором про надання правової допомоги пов'язана з деякими факторами, які можна об'єднати у певні групи:

- недосконалість законодавства та його неоднакове застосування (нестабільність законодавства, наявність двозначностей в тлумаченні та застосуванні норм права);
- негативні особистісні характеристики сторін договору (професійна деформація адвоката, неповага до права та закону з боку клієнта);
- втручання в адвокатську діяльність з боку інших осіб (порушення гарантій адвокатської діяльності).

Щодо першої групи, то як приклад заслуговує уваги право адвоката на адвокатський запит. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатський запит – це письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [83, ст. 24]. Погоджуємося із В.В. Заборовським, який визначає право на адвокатський запит одним із найважливіших прав, без якого значно ускладняється або унеможлиблюється надання професійної правової допомоги [3, с. 311]. Така ситуація обумовлюється тим, що досить поширеними є випадки, коли клієнт звертається по професійну правничу допомогу за відсутністю документів, які могли би підтвердити його позицію у справі, або в разі недостатньої кількості доказів (наприклад, поділ майна подружжя, спори щодо спадкового майна, оскарження дій суб'єктів владних повноважень тощо).

Отже, до переваг адвокатського запиту можна віднести:

- стислість строків розгляду запиту і надання інформації та/або копій документів;
- наявність відповідальності за ненадання, несвоєчасне надання або неповне надання відповіді на запит;
- відсутність додаткових витрат для клієнта;

- відсутність необхідності залучати клієнта, що пришвидшує саму процедуру підготовки запиту та його надсилання;
- інформативність.

На підставі вищевикладеного дискусійними видаються пропозиції встановити відповідальність для адвокатів за зловживання правом на адвокатський запит. Погоджуємося з О.О. Козловим, який звертає увагу на труднощі, які можуть виникнути під час визначення, що саме є зловживанням таким правом, та, як наслідок, створить передумови для безпідставного притягнення адвокатів до відповідальності, або може бути використаним з метою здійснення тиску на адвоката, тоді як на думку самого адвоката, повторний запит може бути необхідним через неповноту відповіді, отриманої на попередній запит, або через виникнення необхідності в додаткових відомостях чи інформації [136, с. 65].

Законодавством передбачено обов'язок органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом (строк може бути збільшений до двадцяти робочих днів, якщо адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних).

Незважаючи на наявність відповідальності за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у вигляді адміністративної відповідальності за ч. 5 ст. 212-3 КпАП України [137], непоодинокими є випадки відмови в наданні відповіді на запит. Серед найпоширеніших причин є вимога надати договір про надання правової допомоги з метою підтвердження повноважень адвоката як представника або захисника (звернімо увагу, що ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє вимагати від адвоката подання разом з

адвокатським запитом інших документів, у тому числі договору). Така ситуація призводить до схилення адвоката до розголошення адвокатської таємниці шляхом розкриття особи свого клієнта та предмету договору. Крім того, непоодинокими є випадки відмови через «конфіденційність» запитуваної інформації, із посиланням на Закон України «Про інформацію», рішення Конституційного Суду України від 30.10.97 р. № 5-зп та рішення Конституційного Суду України від 20.01.12 р. № 2-рп/2012 [138].

Наведена ситуація не дозволяє адвокату належним чином виконувати обов'язки, передбачені договором про надання правової допомоги, та призводить до додаткових витрат часу, що може мати негативні наслідки для клієнта. Видається логічним, що пропущення строків через незаконну відмову або затягування надання відповіді на адвокатський запит має враховуватися як поважна причина для поновлення строку.

Щодо другої групи, то вона пов'язана з негативними особистісними характеристиками сторін договору. За приклад можна навести професійну деформацію адвоката, тобто процес, який обумовлюється сукупністю мікро- та макросоціальних і суб'єктивних (внутрішніх) чинників, які поступово призводять до зміни якостей особи (стереотипів сприйняття, ціннісної орієнтації, характеру, способів спілкування і поведінки), які з'являються під впливом виконання професійної ролі адвоката [139]. До наслідків деформації зазвичай відносять: самовпевненість у власній непогрішності при вирішенні професійних завдань і завищену самооцінку, правовий нігілізм, який виявляється в зневажливому ставленні до ряду вимог закону, довільному тлумаченні закону та підзаконних нормативних актів, засвоєнні елементів кримінальної субкультури, спрощенні ділового спілкування, формалізму тощо.

Небезпека цієї проблематики обумовлюється тим, що вона призводить до дисфункції в діяльності адвоката, що знаходить прояв у діях, які формально відповідають засадам адвокатської діяльності, проте фактично їм суперечать. За приклад можна навести випадки, коли адвокат приймає документи на

адвокатське зберігання (режим зберігання документів) на строк, який очевидно перевищує розумний строк, з метою ускладнення процедури вилучення цих документів правоохоронними органами. Оформлення надання цієї послуги відбувається або шляхом укладення окремого договору адвокатського зберігання, або в межах вже укладеного договору про надання правової допомоги. Деякі науковці підкреслюють, що зберігання документів на підставі окремого договору не відповідає головному призначенню адвокатури, яким є надання правової допомоги, а не зберігання інформації чи документів.

Поширеність такої послуги обумовлюється змістом положення п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка забороняє проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності. Саме тому адвокатське зберігання документів іноді розглядається як захід, спрямований на запобігання обшуку та виїмці документів, як один із способів зловживань адвокатами своїми професійними правами.

Отже, для того, щоб зазначена послуга обумовлювала виникнення дисфункції адвокатської діяльності, необхідна наявність спеціальної мети, а саме – ускладнення доступу до документів з метою створення перепон для вилучення правоохоронними органами у порядку, встановленому законом (адвокат має усвідомлювати цю мету). Крім того, відповідно до ПАЕ, адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними, або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката. Адвокат не повинен умисно перешкоджати законному здійсненню процесу досудового розслідування та адміністративного провадження, давати клієнту поради, свідомо спрямовані на вчинення таких перешкод. Отже, зберігання документів клієнта з метою перешкоджання діяльності правоохоронних органів не відповідає нормам адвокатської етики та принципам адвокатської діяльності.

Щодо останньої групи, а саме – втручання в адвокатську діяльність з боку інших осіб, то з метою наочного підтвердження цієї проблематики варто навести звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні за 2013–2018 роки. Матеріали звіту констатують як вчинення проти адвокатів злочинів (вбивства та посягання на життя адвокатів; фізична розправа з адвокатами, погрози, знищення майна адвокатів), так і інших порушень, наприклад, проведення обшуків приміщень адвокатів з метою вилучення інформації, що становить адвокатську таємницю, здійснення негласних слідчих дій щодо адвокатів, допит адвокатів, втручання в правову позицію адвоката тощо [140].

Аналіз наведених правопорушень свідчить, що всі вони спрямовані проти адвоката, проте кожен з них може мати безпосередній вплив на клієнта, особливо на його рівень довіри до адвоката й до інституту адвокатури, на впевненість у збереженні конфіденційності інформації.

Саме тому для вдалої реалізації своїх прав адвокат наділяється певним переліком гарантій, наприклад: заборона будь-яких втручань і перешкод здійсненню адвокатської діяльності; проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій виключно з дозволу суду та на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя тощо. Крім того, в рамках НААУ діє Комітет захисту прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності.

Досліджуючи фактори, які негативно впливають на виконання доручення клієнта, вважаємо за доцільне розглянути фактори, які, навпаки, мають позитивний характер. До таких факторів відносимо: професіоналізм адвоката, довіру між клієнтом і адвокатом, ефективність законодавства, єдність судової практики.

Професіоналізм адвоката. Загалом, під терміном «професіоналізм» розуміють оволодіння основами й глибинами певної професії [63]. Актуальність проблематики професіоналізму обумовлюється об'єктивними

умовами сучасного розвитку суспільства та його переорієнтації на професіоналізм у всіх сферах трудової діяльності, де ключовим є людський фактор. Як наслідок, зростає зацікавленість суспільства у професіоналах – особах з не лише високими професійними навичками, але й з аналітичними, творчими здібностями, стійкою світоглядною базою та гуманістичними ціннісними орієнтирами. Відзначимо, що професіоналізму адвоката приділяють увагу як в аспекті всієї адвокатської діяльності, так і в рамках окремих її напрямків. Узагальнюючи дослідження С. Антонюка можна дійти висновку, що принципу професіоналізму діяльності адвоката (або адвокатської діяльності), на думку вченого, притаманні такі ознаки:

- наявність формального правового статусу адвоката в Україні;
- високий рівень правової культури та юридичної компетентності адвоката;
- сумлінне і професійне виконання адвокатом своїх обов’язків під час надання правничої допомоги;
- досконале володіння інструментарієм і технологіями правозастосування законодавства для ефективного впливу адвоката на юридичний результат (з точки зору бажаного, очікуваного);
- постійне самовдосконалення (поглиблення, розширення і оновлення своїх професійних знань, вмінь і навичок), підтримання репутації своєї професії [141].

Така точка зору відповідає реаліям сьогодення, адже клієнт очікує від адвоката досконалого знання базових правових категорій, чіткого уявлення про наявну в державі правову систему і систему прав, знання властивостей нормативно-правових актів різного рівня, теорії фундаментальних галузей права, технологій та змісту суспільних відносин у відповідній сфері людської діяльності [142, с. 96–102]. Крім того, адвокат повинен вміти визначати правову природу правових явищ, характер правовідносин і галузеву належність норм, якими їх урегульовано, коло нормативно-правових актів, у

яких містяться зазначені норми, та обирати саме ті норми, які мають використовуватися або застосовуватися в конкретній ситуації [142, с. 89].

Проте вважаємо, що професіоналізм як досконале оволодіння професією тісно пов'язаний не лише з певними знаннями та навичками, але й з майстерністю – креативним показником оволодіння професією [28]. Саме завдяки майстерності адвокат обирає індивідуальний підхід до кожного клієнта та творчо вирішує доручення клієнта, тим самим досягаючи максимально позитивного результату.

Не можна оминати той факт, що в юридичній літературі непоодинокими є випадки визначення професіоналізму через співвідношення таких категорій, як «право» – «мораль» у свідомості адвоката. Зауважимо, що з розвитком правового регулювання мораль стала відігравати субсидіарну роль, доповнюючи правовий регламент або врегульовуючи суспільні відносини у випадку, якщо останні не підлягають врегулюванню правовими нормами. Незважаючи на це, перевага моралі над правом полягає в тому, що вона формується у свідомості людей природним шляхом, органічніше проникає у духовний світ особи. Право ж, ґрунтуючись на державному примусі, у певному сенсі нав'язується суспільству [143, с. 304].

У зв'язку з суттєвою роллю саме морально-етичних засад у діяльності адвоката, вважаємо, що одним із факторів, який також позитивно впливає на виконання доручення, є довіра між клієнтом та адвокатом. Проте у зв'язку з тим, що це поняття, як вже було зазначено вище, залежить від морально-етичних рис особистості адвоката, детальне його дослідження буде здійснено в розділі 3.2 дисертаційного дослідження.

Щодо ефективності законодавства, то варто відзначити, що поняття «ефективність» походить від латинського *effectus*, що в перекладі означає *результат, наслідок чого-небудь, яких-небудь причин, дій*. Своєю чергою, прикметник «ефективний» вказує, що щось призводить до потрібних результатів чи наслідків, дає найбільший ефект [63].

Погоджуємося з Л.М. Москвич, що термін «ефективність» у юриспруденції належить до числа ключових і характеризує свідому, суспільно значущу діяльність людини й соціальних інститутів, яка завжди пов'язується з очікуванням певного (позитивного) результату.

Провівши ґрунтовне дослідження цього поняття, вчена виокремлює умови ефективності будь-якого державно-правового явища, а саме: функціональна, соціальна та інша результативність; економічність; доцільність; досягнення соціальних та інших цілей; стабільність результату; відповідність соціальним очікуванням; здатність змінюватися відповідно до потреб навколишнього середовища [55, с. 77].

Вважаємо названі умови прийнятними і для визначення ефективності законодавства. Загалом, підставою виокремлення такого виду ефективності вважається теза, що будь-яке законодавство спрямовано на забезпечення соціальних потреб суспільства. На жаль, сьогодні в Україні лише розпочинається цілеспрямована робота з розроблення і структуризації єдиної цілісної системи моніторингу й оцінювання законодавства [144, с. 55, 57].

Звернімо увагу, що ефективність законодавства неможлива без його досконалості. Чинне законодавство не позбавлено суттєвих недоліків. Так, Л.М. Москвич звертає увагу на проблеми щодо реального забезпечення рівності процесуальних можливостей сторін і права на змагальне судочинство, особливо у кримінальних справах (рівність процесуальних можливостей сторін є найвагомим серед основних положень справедливого судового розгляду). Крім того, суттєвим недоліком українських судів, на що неодноразово звертав увагу ЄСПЛ, є тяганина при розгляді справ, що виникає як через перевантаженість суддів справами, так і через чинники, які не залежать від діяльності судів [145].

Подолання зазначених проблем є можливим за умови внесення змін до чинного законодавства. Його удосконалення призведе до полегшення діяльності адвоката щодо виконання доручення, адже під час своєї діяльності адвокат керується виключно нормами закону. Як наслідок, можна зробити

висновок, що ефективне законодавство прямо впливає на виконання договору про надання правничої допомоги через досконалість правової регламентації процесуальних прав адвокатів, способів реагування на незаконні дії інших учасників процесу тощо.

Щодо останнього фактору, який позитивно впливає на виконання доручення – єдність судової практики, то під нею розуміють однаковий підхід судів відповідної юрисдикції до застосування норм матеріального та процесуального права при розгляді конкретних судових справ, з урахуванням попереднього розгляду аналогічних за характером справ [146, с. 28]. Погоджуємося, з В. Валанчусом, що існування єдиної судової практики має суттєві переваги:

- сприяє рівності осіб;
- забезпечує стабільність правової системи, а стабільність, своєю чергою, породжує передбачуваність і правову впевненість для людей, які звертаються до судів по захист своїх прав;
- зменшує вірогідність оскарження судового рішення через передбачуваність позиції суду вищої інстанції щодо обставин у справі;
- допомагає зменшити навантаження на суди, тому що люди, знаючи, як у судах вирішувалися подібні справи, зможуть зрозуміти безперспективність судового провадження та утриматися від звернення до суду в певних випадках;
- неоднакова судова практика руйнує авторитет судівництва і не сприяє довірі населення до органів судової влади [147, с. 137].

Заслугує на підтримку точка зору І. Марочкіна, що єдність судової практики не є самоціллю, а спрямована на виключення судових помилок і свавілля з боку суду, в тому числі на винесення судом рішення на основі неправового акта або в умовах несправедливих процедур [148, с. 127].

Отже, можна зробити висновок, що єдність судової практики допомагає адвокатам спрогнозувати вірогідність вирішення справи на користь клієнта, заощадити час клієнта і зміцнити правову позицію за допомогою посилення на попередні судові рішення.

На нашу думку, певний вплив на виконання доручення можуть мати й такі другорядні чинники, як спеціалізація адвоката, досвід його роботи та наявність наукового ступеня. Розглянемо кожен з них окремо.

Спеціалізація адвоката. Термін спеціалізація (від лат. *specialis* – особливий) означає конкретизацію та деталізацію фаху, набуття особою здатності виконувати окремі завдання й обов’язки, які мають особливості в межах спеціальності [149].

Звернімо увагу, що в адвокатській діяльності виділяють види спеціалізації, залежно від: сфери правовідносин (сфера корпоративного, антимонопольного, податкового, митного, ІТ-права тощо); клієнтури (адвокати, що спеціалізуються на наданні правової допомоги переважно клієнтам-юридичним особам, або адвокати, що спеціалізуються на наданні допомоги клієнтам-фізичним особам); попередніх двох критеріїв (змішаний вид) [150, с. 65].

Дослідження питання щодо спеціалізації адвокатів змушує нас підтримати точку зору О.З. Хотинської-Нор щодо її особливостей:

- спеціалізація передбачає сегментацію, нехай і умовну, сфер адвокатської діяльності;
- спеціалізація передбачає наявність і концентрацію певних поглиблених (експертних) знань і навичок у адвоката у відповідній (відмінній від інших) сфері адвокатської діяльності;
- обрана як спеціалізована сфера адвокатської діяльності є постійною та пріоритетною для адвоката;
- спеціалізація позиціонує, персоніфікує та вирізняє адвоката серед його колег [151, с. 84].

Значну увагу проблематиці спеціалізації адвокатів у своїх дослідженнях приділяв С.О. Іваницький, який до її переваг відносив можливість адвоката якомога швидше, глибше, якісніше та з меншими витратами часу опрацювати правову проблему клієнта з певної категорії справ. Водночас вчений звертав увагу, що спеціалізація є «розкішшю», яку можуть дозволити собі ті адвокати,

які мають достатню кількість платоспроможних клієнтів зі специфічними потребами [150]. Подібну точку зору висловлює С.Я. Фурса – що спеціалізація для адвокатів має негативний характер, особливо для молодих, які ще не створили власної клієнтської бази, до останнього часу не визначилися зі своєю спеціалізацією та беруться за будь-які справи [152, с. 29].

Звернімо увагу, що спеціалізація адвокатів існує в багатьох зарубіжних країнах, наприклад, у Німеччині, Франції, Грузії тощо. Так, відповідно до Федерального Положення про адвокатуру Німеччини, адвокат, який отримав особливі знання та досвід у певній галузі права, може використовувати найменування спеціалізованого адвоката. Такі найменування діють у адміністративному праві, податковому, трудовому, соціальному та в деяких інших галузях [153]. Натомість у Франції для отримання спеціалізації адвокат, який має не менше чотирьох років досвіду практичної діяльності, може звернутися до регіонального центру професійної підготовки для отримання сертифіката спеціалізації. Рішення щодо його видачі приймає журі, до складу якого входять чотири члени – суддя, два адвокати, які мають сертифікати відповідної спеціалізації, професор чи викладач, які відповідальні за юридичну освіту в галузі спеціалізації. У Франції передбачено двадцять шість різновидів спеціалізації, серед яких: спортивне, страхове, публічне, аграрне, екологічне право та ін.

Незважаючи на той факт, що в Україні на законодавчому рівні спеціалізацію адвокатів за галузями права не закріплено, можна говорити про наявність негласної спеціалізації, коли адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, надає перевагу окремим категоріям справ, або коли в рамках адвокатського об'єднання є наявним розподіл справ між окремими його членами. Інформація щодо подібної спеціалізації може бути знайдена в рекламних матеріалах про діяльність адвоката, адвокатського бюро чи об'єднання. Отже, можна стверджувати, що потенційний клієнт надасть перевагу тому адвокату, який має досвід вирішення певних спорів.

Досвід роботи адвоката. Під досвідом розуміють сукупність знань та умінь, які здобуваються в житті [63]. Досвід адвокатської діяльності є необхідним для вдалої організації праці, розстановки пріоритетів під час виконання доручення та виконання зобов'язань у разі одночасного укладання договорів з різними клієнтами. На нашу думку, брак досвіду може негативно вплинути на якість наданої професійної допомоги, проте не є обов'язковою запорукою надання правової допомоги на неналежному рівні.

Звернімо увагу, що для потенційного клієнта наявність у адвоката досвіду роботи є вкрай важливою. Проте потребує уточнення питання щодо підтвердження наявності такого досвіду роботи, адже дата видачі свідоцтва не є об'єктивним показником, оскільки особа може не здійснювати практичну діяльність. У зв'язку з цим розглянемо способи підтвердження досвіду адвокатської діяльності, що взагалі застосовні до адвокатів. Так, досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення може підтверджуватися:

- договором, ордером або іншим документом, що посвідчували повноваження адвоката щодо надання правової допомоги під час здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення;
- декларацією про доходи від професійної діяльності для самозайнятої особи або фізичної особи – підприємця;
- довідками з місця роботи, про заробітну плату, трудовою книжкою – для осіб, що здійснюють адвокатську діяльність у складі юридичної особи чи адвокатського об'єднання;
- копіями судових рішень та іншими процесуальними документами;
- іншими документами, поданими відповідно до умов проведення конкурсу [154].

Зазначимо, що надання інформації щодо участі в конкурсі (наприклад, до ВККС) є правомірним, адже не протирічить засадам адвокатської діяльності та принципу збереження адвокатської таємниці. Проте постає питання щодо

бажання адвокатів надавати таку інформацію потенційному клієнту з урахуванням вимог принципу конфіденційності.

На нашу думку, клієнт має можливість зробити власний висновок щодо наявності в адвоката досвіду роботи під час обговорення можливого доручення. Такий висновок буде залежати від можливості адвоката навести власні приклади з практики, його освіченості в законодавстві та судовій практиці, уточненні детальної інформації тощо. Крім того, непрямым підтвердженням досвіду роботи адвоката може виступати наявність грамот, нагород і відзнак від НААУ за вклад в утвердженні принципу верховенства права тощо.

Наявність наукового ступеню. Науковий ступінь підтверджує, що особа пройшла відповідну освітню програму та атестацію за її результатами. В Україні виокремлюють п'ять наукових ступенів: молодший бакалавр, перший (бакалаврський) рівень (бакалавр), другий (магістерський) рівень (магістр), третій (освітньо-науковий) рівень (доктор філософії) та останній науковий рівень – доктор наук.

Вважаємо, що перші три як додатковий критерій не можуть враховуватися, адже відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, тобто не нижче ступеня «магістр». Щодо присвоєння наукового ступеня «доктор філософії» або «доктор наук», то воно здійснюється спеціалізованими вченими радами за результатами прилюдного захисту дисертацій. Спеціалізована вчена рада несе відповідальність за обґрунтованість ухвалених нею рішень. Захист дисертації вказує на здобуття особою глибинних знань з обраної спеціальності, оволодіння загальнонауковими (філософськими) компетентностями, додатковими дослідницькими знаннями та навичками, що можуть бути використанні під час здійснення адвокатської діяльності.

Серед прикладів додаткових компетентностей, які здобуває особа, можна навести:

- здатність до критичного аналізу, оцінки й синтезу нових і складних ідей (допоможе критично ставитися до інформації, наданої клієнтом, сприятиме пошуку нових шляхів виконання доручення);
- розуміння та вміння розв'язувати комплексні проблеми в професійній галузі, що передбачає глибоке переосмислення наявних і створення нових цілісних знань та професійної практики (спрямоване на розширення знань і підвищення кваліфікації адвоката);
- спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та професійної діяльності (буде корисним під час виступу адвоката в суді, наданні інтерв'ю щодо справи або під час будь-якого іншого публічного виступу);
- застосування сучасних інформаційних технологій для пошуку, опрацювання й організації наукової інформації (сприятиме більш ефективному використанню інтернет-мережі та відкритих баз даних);
- узагальнення практики реалізації доктрини верховенства права (під час здійснення власної адвокатської практики сприятиме орієнтуванню на найвищу соціальну цінність – особу, її життя, гідність, честь і здоров'я).

Безумовно, не можна стверджувати, що адвокати не отримують наведених навичок під час проходження стажування, проте під час здобуття наукового ступеня ці компетентності набувають додаткового розвитку та вдосконалення.

Під терміном «обов'язок» розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [63]. О.Ф. Скакун зазначає, що обов'язок – це передбачені законодавством вид і міра належної поведінки особи, що забезпечується державою [65].

Щодо професійних обов'язків, то відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат повинен: дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;

невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; підвищувати свій професійний рівень; виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством і договором про надання правової допомоги [83].

Певний перелік обов'язків передбачений і процесуальним законодавством. Так, відповідно до КПК України захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, встановлені Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного й обвинуваченого, з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, захисник зобов'язаний з'явитися для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а в разі, якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, також і цей орган (установу) [94].

Звернімо увагу, що в КПК України набуло розвитку положення щодо збереження адвокатської таємниці, так відповідно до ст. 47 Кодексу захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні та становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

Можна погодитися з точкою зору, що головний обов'язок адвоката в кримінальному процесі полягає у використанні всіх законних засобів захисту для забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів клієнта, з'ясування обставин, які пом'якшують або спростовують обвинувачення щодо нього.

Щодо адвоката, окрім обов'язків передбачено і певне коло заборон, а саме: використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта; без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять

адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта; відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, встановлених законом.

Практика укладання договору про надання правової допомоги свідчить, що серед обов'язків зазвичай передбачають такі:

- неухильне дотримування вимог законодавства України;
- використання всіх передбачених законодавством способів захисту прав і законних інтересів клієнта;
- інформування клієнта про хід виконання доручення;
- невикористання своїх повноважень на шкоду клієнту;
- надання правових послуг з питань згідно предмета договору;
- представництво і захист прав та інтересів клієнта;
- інформування клієнта про зміну поштової адреси, адреси електронної пошти, номерів телефонів і факсу;
- збереження адвокатської таємниці, предметом якої є питання, з яких клієнт звернувся до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, здобутих адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків;
- відмова від виконання договору, якщо результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики [155].

Вищенаведені обов'язки існують у адвоката під час дії договору про надання правової допомоги, проте розірвання договору (незалежно від причин) породжує виникнення додаткових обов'язків, а саме:

- повернути клієнту отримані від нього документи, а також документи, видані адвокату для клієнта іншими особами в ході виконання доручення, майно, передане клієнтом на зберігання адвокату, та невитрачені кошти, що призначалися для погашення видатків, пов'язаних з виконанням доручення;

– поінформувати клієнта щодо здійсненої роботи і передати копії процесуальних документів, складених при виконанні доручення [155].

Варто констатувати, що значну увагу обов'язкам адвоката перед клієнтом приділено в міжнародних актах. Так, Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів визначає таке коло обов'язків адвокатів перед своїми клієнтами:

- інформування клієнтів про їхні законні права й обов'язки, про вірогідні результати та наслідки справи і про фінансові витрати;
- прагнення насамперед мирно врегулювати справу;
- звернення до суду задля захисту, дотримання і забезпечення прав та інтересів своїх клієнтів;
- уникнення конфлікту інтересів;
- уникання роботи, більшої за розумні обсяги навантаження на адвоката [156].

Зміст положень цих рекомендацій свідчить про потребу більш детального аналізу деяких із вищенаведених обов'язків, а саме – інформування адвокатом клієнта та намагання мирно врегулювати спір.

Щодо першого обов'язку, а саме – інформування адвокатом клієнта, то ПАЕ потребують від адвоката до підписання договору про надання професійної правничої (правової) допомоги з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть позначитися на визначенні наявності правової позиції у справі та її змісті, а також запитати і вивчити всі відповідні документи, які є в розпорядженні клієнта. У разі наявності фактичних і правових підстав для виконання певного доручення він повинен неупереджено й об'єктивно викласти їх клієнту та повідомити в загальних рисах, який час і обсяг роботи потрібен для виконання цього доручення та якими можуть бути правові наслідки досягнення результату, якого бажає клієнт.

У разі, якщо існує поширена несприятлива (з точки зору гіпотетичного результату, бажаного для клієнта) практика застосування відповідних норм права, адвокат зобов'язаний повідомити про це клієнта. У випадку, якщо

адвокат дійде висновку про відсутність фактичних і правових підстав для виконання доручення, він зобов'язаний повідомити про це клієнта та узгодити з ним зміну змісту доручення, що відповідав би тому гіпотетичному результату, який може бути досягнутий згідно з чинним законодавством, або відмовитись від прийняття доручення.

Адвокат повинен неупереджено й об'єктивно повідомити клієнту наявність відомих йому фактичних і правових підстав, які можуть позитивно або негативно впливати на ймовірне виконання певного доручення, і поінформувати в загальних рисах, який час і обсяг роботи потрібен для виконання цього доручення та якими можуть бути правові наслідки досягнення результату, що бажає клієнт [84].

Вважаємо, що потребує уточнення форма і періодичність такого інформування. Видається логічним, що це має бути передбачено в договорі про надання правової допомоги та може здійснюватися як у письмовій, так і в усній формі або за допомогою електронних засобів зв'язку. Щодо періодичності, то, безумовно, адвокат має звітувати за запитом клієнта. Крім того, додатково може бути встановлена і певна періодичність, наприклад, один раз на тиждень або за результатами виконання кожного доручення клієнта.

Щодо другого обов'язку, а саме – намагання мирно врегулювати спір, його актуальність обумовлюється розвитком примирювальних позасудових процедур в Україні. Так, адвокати починають використовувати такі позасудові примирювальні процедури, як врегулювання спору за участю судді (роль посередника виконує суддя) та медіація (роль посередника виконує нейтральна особа, обрана за згодою сторін). Серед переваг таких способів вирішення правового конфлікту можна назвати процесуальну економію часу, можливість досягнення згоди щодо усіх суттєвих питань справи для кожної сторони, збереження договірних стосунків між сторонами та ділової репутації, відсутність сторони, що програла, та проведення зустрічей у зручний для сторін час тощо.

Дослідження досвіду зарубіжних країн уможлиблює дійти висновку про доцільність приділення більшої уваги можливості запровадження обов'язку ведення адвокатського дос'є. Звернемо увагу, що його ведення на підставі рішення Ради адвокатів України № 169 не є обов'язковим, а його відсутність не може бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та не є доказом ненадання, неналежного, неповного, несвоєчасного чи неякісного надання ним правової допомоги [157].

Погоджуємося, що в деяких випадках ведення адвокатського дос'є не є доцільним, наприклад, у тих, що не потребували здійснення значної кількості дій або підготування великого обсягу документів, чи в дорученнях, що мали результатом надання лише усних консультацій. Адже в таких випадках ведення дос'є потребуватиме додаткових витрат часу та вжиття заходів із забезпечення зберігання інформації в ньому [158].

Вважаємо, що наявність адвокатського дос'є повинна мати рекомендаційний характер, а обов'язок щодо його ведення має визначатися за згодою сторін у договорі про надання правової допомоги. Значною перевагою його наявності вважаємо положення, відповідно до якого адвокатське дос'є може бути використане адвокатом за його бажанням для захисту від претензій клієнта в суді чи КДКА, а також в інших випадках, з дотриманням вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ПАЕ та актів НААУ, РАУ.

У зв'язку з цим, доцільним є внесення змін до деяких статей Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме:

– до ч. 1 ст. 1 додати п. 2-1: «адвокатське дос'є – це сукупність документів та інформації, що отримуються, збираються, створюються, зберігаються, використовуються адвокатом (іншою особою за його дорученням) та/або знаходяться в його розпорядженні (володінні, віданні тощо) і охоплюється поняттям адвокатської таємниці, а також окремі (одиночні) документи та будь-які носії інформації, які охоплюються таким поняттям, предмети, тощо [157];

– до ч. 1 ст. 22 додати: «Відомості, що містяться в адвокатському досьє складають адвокатську таємницю».

Крім того, потребують доповнення ч. 1 ст. 35 ПАЕ «Обов'язки адвоката при розірванні договору»: адвокат у разі ведення адвокатського досьє зобов'язується його передати клієнтові при розірванні договору. Подібні положення мають бути закріплені і щодо інших випадків припинення дії договору про надання правової допомоги.

Такі зміни до вищенаведених актів не потребуватимуть суттєвого часу, проте сприятимуть підвищенню відповідального ставлення адвоката до справи клієнта та можуть бути використаними задля наочного підтвердження витраченого адвокатом часу на виконання доручення.

Додатковою проблемою у визначенні обов'язків адвоката щодо клієнта є їх співвідношення із обов'язками адвоката перед правосуддям і перед суспільством. Ця проблематика обумовлюється тим, що деякі професії (спочатку це були лікарі, церковні службовці), у тому числі й професія адвоката, потребують публічного визнання або наявності особливої мети, яка б відрізняла їх діяльність від інших в суспільстві. Як припускає Е.В. Родденберрі, відданість служінню суспільному благу – це не питання сліпого альтруїзму. Скоріше, це основа, на якій юристи завойовують довіру суспільства, а як наслідок можуть виконувати свою важливу роль у здійсненні правосуддя [159].

Як відзначає В. Бюрнгам, обов'язки адвоката перед судом ґрунтуються на обов'язковій щирості. Якщо адвокат дізнається, що клієнт збирається давати неправдиві свідчення, він встає перед дуже серйозною дилемою: зберігати конфіденційність чи повідомити суд про факт лжесвідчення [160].

Як вказує Т.Б. Вільчик, ще в 1969 р. у Великій Британії було прийнято рішення у справі *Rondel v. Worsley*, яке передбачало: «Адвокат має найважливіші обов'язки щодо суду, стандартів його професії, громадськості, які часто зумовлюють конфлікт з інтересами його клієнта». В подальшому було роз'яснено: «Кожен адвокат зобов'язаний клопотати з усіх необхідних

питань, досліджувати кожен аргумент, ставити запитання в суді тощо, якщо він діє при цьому на користь справи свого клієнта. Але є межі, за які адвокат не повинен виходити при здійсненні своїх обов'язків щодо свого клієнта». Таку ж точку зору підтримує Ф. Марабуто, який, досліджуючи діяльність португальських адвокатів, визнавав: «...насамперед ми повинні служити інтересам правосуддя, так само як і інтересам тих, хто нам довірив захист своїх прав і свобод» [132, с. 148].

Як констатує Д.К. Нечевін, адвокатська діяльність відображає публічний інтерес суспільства, який у тому числі полягає в зміцненні режиму законності, охороні прав громадян, забезпеченні принципу змагальності судового процесу, досягненні істини, своєчасному припиненні порушень прав і свобод громадян, поновленні порушеного права» [1, с. 60–61].

Щодо вирішення цього питання на наднаціональному рівні, доцільно звернути увагу на пар. 6 Коментаря до Хартії Основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ, який визначає роль адвоката: «Роль адвоката, найнятого приватною особою, юридичною особою чи державою, включає в себе роль радника, довіреної особи та представника клієнта, професіонала, якого поважають треті сторони, та незамінного учасника справедливого судового процесу. Втілюючи всі ці елементи, адвокат, який щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, також виконує функції адвоката в суспільстві, які виражаються в попередженні та запобіганні конфліктам, в забезпеченні вирішення конфліктів відповідно до визнаних принципів цивільного, адміністративного та кримінального права, з урахуванням прав та інтересів осіб, в подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства закону» [161].

Щодо цього самого питання подібна позиція закріплена в Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського співтовариства. Так, адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чий права та свободи йому було довірено захищати [162]. Крім того,

протиставлення професійних інтересів інтересам правосуддя та інтересам осіб, які його домагаються, в будь-якому випадку визнається невинуватим.

Більш категорична позиція закріплена в рішенні у справі *Giannerelli v. Wraith* (1988), де суддя Мейсон зазначив: «Обов'язки адвоката перед судом мають першочергове значення і повинні бути виконані, навіть якщо клієнт дає йому протилежне доручення» [132, с. 149].

Щодо вирішення цієї проблематики на міжнародному рівні, то варто відзначити, що не всі міжнародні документи містять положення щодо можливості адвоката йти на конфлікт щодо зобов'язань перед своїм клієнтом, якщо цього потребують інтереси правосуддя. Так, Міжнародні принципи незалежності та підзвітності суддів, адвокатів і прокурорів вказують: якщо обов'язком прокурорів є розслідування і припинення всіх порушень прав людини, незалежно від того, хто саме їх скоїв, то адвокати повинні завжди здійснювати свої функції в інтересах своїх підзахисних.

Г. Бреннан у своїх дослідженнях порівнює діяльність адвоката з тягарем [132, с. 148]. Погоджуємося з цією точкою зору, адже окрім можливості отримати винагороду у вигляді гонорару, здобути репутацію в адвокатській спільноті, адвокат має слідувати принципу верховенства права, законності та сприяти суду в здійсненні правосуддя відповідно до вимог закону. Саме складання присяги означає, що адвокати мають додатковий рівень відповідальності й повинні керуватися у діях не тільки побажаннями своїх клієнтів.

У Португалії адвокати мають слугувати інтересам правосуддя, так само як і інтересам клієнтів, що довірили їм ведення справи. Як пише Т.Б. Вільчик, адвокати мають виконувати свій обов'язок як учасники судочинства і в тому випадку, коли цей обов'язок заходить у конфлікт з їх обов'язком перед клієнтом [132, с. 148].

На підставі вищенаведеного стає очевидною єдність прав та обов'язків адвоката, що знаходить прояв у їх однаковій значущості й цінності, узгодженості, діалектичній взаємодії, неможливості роздільного

(незалежного) функціонування та реалізації, у спільності цілей, на які вони спрямовані [163, с. 361]. Права й обов'язки адвоката є стрижнем його статусу, який відображає його правове положення у взаємовідносинах з клієнтом і коло дій, які він може вчиняти задля виконання доручення клієнта. Їх комплексне дослідження дозволяє дійти висновку щодо можливості їх класифікації:

- залежно від стадії укладання договору про надання правової допомоги: такі, що існують до укладання договору, на стадії його укладення, стадії виконання або розірвання;

- залежно від місця закріплення: права й обов'язки, які витікають із нормативно-правових актів, моральних приписів і вимог, або такі, що мають змішаний характер (тобто моральні вимоги, що знайшли законодавче закріплення);

- залежно від характеру прав та обов'язків: обов'язкові (є обов'язковими для кожного договору про надання правової допомоги) та факультативні (закріплення яких у договорі залежить від характеру доручення).

2.3. Клієнт як сторона договору про надання правової допомоги

Одним із ключових понять обраної проблематики є поняття «клієнт». За Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «клієнт» – фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в чийх інтересах здійснюється адвокатська діяльність.

На жаль, переважна кількість досліджень у рамках договору про надання правової допомоги присвячена правам, обов'язкам і відповідальності адвоката, адже він повинен врахувати процесуальне становище особи, чий інтереси представляє, та обрати найкращу модель поведінки для виконання покладеного на нього завдання – надання правової допомоги. Проте клієнт є повноправною стороною у цих взаємовідносинах, його дії (бездіяльність) мають суттєвий вплив на взаємовідносини з адвокатом і на результат надання правової допомоги. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне детальне

дослідження правового статусу клієнта як сторони договору про надання правової допомоги.

Поняття «клієнт» набуло поширення у багатьох сферах суспільного життя та пройшло тривалий шлях розвитку від неповноправного громадянина, що юридично залежав від свого опікуна-патрона, до замовника, покупця, а згодом до особи, що доручає ведення своєї справи [63]. У системі правовідносин з надання правової допомоги також використовується термін «довіритель» – суб'єкт процесуальних відносин, який має особистий юридичний інтерес у результаті розгляду справи, права та законні інтереси якого представляє інша особа в межах наданих ним їй повноважень. Як гадає С.Я. Фурса, довірителем може бути будь-яка особа, якій гарантується право на звернення до суду з будь-яких питань і правовідносин, що виникають в державі [17, с. 642]. Втім, на наш погляд, така точка зору є дискусійною.

Насамперед, поняття «довіритель» пов'язано не стільки з правом звернення до суду, скільки з відносинами представництва. Саме розмежування понять «правозаступництво» та «представництво» [164, с. 78] призвело до виокремлення терміну «клієнт» поряд з терміном «довіритель». Отже, «довіритель» – це термін, який завжди використовується у відносинах особи з представником, який не є адвокатом, адже у законодавстві про адвокатуру та адвокатську діяльність, як вже зазначалося вище, застосовується термін «клієнт». При цьому, на наш погляд, виходячи з принципу конфіденційності відносин між клієнтом і адвокатом поняття «довіритель» для визначення особи, яку адвокат представляє, є допустимим [165].

Дослідження процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що клієнт у конкретному виді судочинства може виступати підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим, особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особою, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), позивачем, цивільним позивачем, відповідачем, цивільним

відповідачем, третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору та третьою особою, яка не заявляє таких вимог, заявником тощо.

В юридичній літературі висловлено точку зору, що клієнт у правовідносинах є найбільш слабкою стороною. Саме тому з метою зрівняння правового становища з адвокатом законодавство країн Європейського союзу передбачає можливість клієнта в будь-який час після укладення угоди відмовитися від виконання її умов, що неприпустимо для адвоката, який зобов'язаний виконати всі умови укладеної угоди. Крім того, передбачається покладання на адвоката додаткових обов'язків, а саме: дотримання адвокатської таємниці, професійних норм, заборона на суміщення правової практики з окремими видами діяльності, заборона відмови від справи у випадку, якщо адвокат вважає позицію безпідставною, та інші посилення відповідальності адвоката за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків [166, с. 31].

Підкреслимо, що чітке визначення у договорі прав та обов'язків клієнта сприятиме їх захисту від недоброчесної поведінки адвоката та, загалом, підвищенню довіри між клієнтом і адвокатом, що є запорукою плідної взаємодії.

Варто враховувати: чинність договору про надання правової допомоги передбачає, що клієнт, який його укладає, є правоздатним і має повну цивільну дієздатність. Відповідно до ст. 25 ЦК України, цивільна правоздатність – це здатність фізичної особи мати цивільні права й обов'язки, тобто здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [121]. Своєю чергою, відповідно до ст. 34 ЦК України, під цивільною дієздатністю розуміється усвідомлення значення своїх дій і можливість керувати ними. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Особа, яка не досягла повноліття, може бути визнана такою, що має повну цивільну дієздатність, у разі реєстрації шлюбу (у

разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набуто нею повна цивільна дієздатність зберігається), або якщо особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором, або неповнолітня особа записана матір'ю чи батьком дитини (та в деяких інших випадках, передбачених ст. 35 ЦК).

У разі, якщо особа має неповну дієздатність (особа від 14 до 18 років) або є обмежено дієздатною (особа, що страждає на психічні розлади та не може усвідомлювати свої дії, або зловживає спиртними та (або) іншими речовинами, чим ставить себе чи свою сім'ю у скрутне становище), до укладання договору залучаються інші особи. Так, у першому випадку необхідно отримати дозвіл батьків, у другому – піклувальника.

Щодо правового регулювання прав та обов'язків клієнта, варто зазначити, що ані Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані ПАЕ не мають окремої статті, яка б передбачала повний перелік прав та обов'язків клієнта. Ці нормативні акти містять лише розрізнені положення щодо прав та обов'язків клієнтів. Так, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено:

- клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (ст. 1);
- у разі припинення, розірвання договору про надання правової допомоги, клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання (ст. 29);
- клієнт має право на розірвання договору в односторонньому порядку на умовах, передбачених договором (подібні положення містить ст. 31 Правил адвокатської етики);
- клієнт має право надати письмову заяву адвокату щодо втрати інформацією статусу адвокатської таємниці (ст. 22);
- клієнт має право вимагати від адвоката звіту про виконання договору про надання правової допомоги (ст. 21).

Права й обов'язки, які закріплено в ПАЕ, також стосуються лише деяких аспектів щодо права розірвати договір в односторонньому порядку та обов'язку сплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар за всю роботу, що була виконана (надані послуги) чи підготовлена до виконання, а також компенсувати всі витрати за цим договором.

Відзначимо, що норми ЦК України також не передбачають детального регулювання прав та обов'язків за договором про надання правової допомоги, поширюючи на нього загальні вимоги договірного права.

Варто враховувати, що труднощі з визначенням переліку прав клієнта пов'язані з тим, що деякі з них витікають зі змісту загальних положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та (або) ПАЕ і не мають прямого закріплення. До таких прав відносимо:

- право доручати справу адвокату (ст. 15 Правил адвокатської етики визначає коло осіб, від яких адвокат може прийняти доручення на надання професійної правничої (правової) допомоги. Зокрема, підтримаємо точку зору Н.М. Бакаянної, що це право є продовженням конституційної норми про свободу кожного у виборі захисника своїх прав. Волевиявлення особи полягає в тому, що саме визначений адвокат представлятиме її інтереси в суді [27, с. 163]);

- право на узгодження правової позиції, якої буде дотримуватися адвокат під час надання правової допомоги (ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє адвокату займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта, ст. 18 ПАЕ передбачає обов'язок адвоката інформувати клієнта про правову позицію у справі);

- право на поважне, ввічливе ставлення до його особистості, дотримання адвокатом стосовно клієнта правил культури поведінки (витікає зі змісту положень ПАЕ, обов'язку адвоката підтримувати престиж адвокатської професії);

- право на своєчасне виконання адвокатом доручень клієнта у межах предмету договору тощо (ст. 18 ПАЕ передбачає необхідність повідомлення клієнта про час і обсяг роботи, потрібних для виконання доручення);

- право вимагати повернення йому документів, що були надані адвокату з метою досягнення мети доручення (витікає зі змісту обов'язку адвоката, передбаченого ст. 35 ПАЕ. Відзначимо, що передача документів має бути відповідним чином зафіксована у письмовій формі з метою уникнення спорів з цього питання у подальшому).

Серед обов'язків клієнта доцільно також виокремити:

- надавати повну та достовірну інформацію, необхідну для виконання адвокатом доручення;

- вчасно забезпечувати адвоката всім необхідним для належного виконання доручення (наприклад, передати наявні у клієнта документи та речові докази тощо);

- поважливо ставитися до адвоката, дотримуватися загальних правил культури поведінки;

- не вчиняти дій, які стосуються справи та можуть вплинути на результат у справі, без погодження з адвокатом.

Варто відзначити, що перелік прав та обов'язків не є вичерпним. Проте вже зараз можна запропонувати їх класифікацію залежно від певних критеріїв:

- від стадій укладання договору про надання правової допомоги – права та обов'язки, що існують на стадії укладення, стадії виконання та розірвання цього договору;

- від місця закріплення – права й обов'язки, які випливають із нормативно-правових актів, моральних приписів та вимог, або такі, що мають змішаний характер (тобто моральні вимоги, що знайшли законодавче закріплення);

- від характеру прав та обов'язків – обов'язкові права й обов'язки (що є обов'язковими для кожного договору про надання правової допомоги) та

факультативні (закріплення яких у договорі залежатиме від характеру доручення).

Як вже було відзначено, законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність не передбачає переліку прав і обов'язків клієнта, проте з метою зміцнення його правового статусу, забезпечення прав та інтересів адвоката, вважаємо за доцільне розширити перелік професійних прав адвоката, зазначивши у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ті права, які кореспондуються обов'язкам клієнта. Крім того, надання Радою адвокатів України роз'яснення, які саме права й обов'язки клієнта бажано передбачити у договорі про надання правової допомоги, сприятимете формуванню єдиних підходів до оцінки виконання адвокатом професійних обов'язків при розгляді скарг на дії адвоката у дисциплінарному провадженні. Такі роз'яснення особливо будуть корисні адвокатам, які лише розпочали власну адвокатську діяльність і не мають достатнього практичного досвіду в цьому питанні.

Позитивним вважаємо той факт, що відповідно до ПАЕ договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах (через психічний, фізичний стан). Особою, яка діє в інтересах клієнта, може бути його представник, уповноважений на укладання договору про надання правової допомоги з адвокатом, або його законний представник.

Положеннями ЦК України передбачено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акту органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства [121].

Законними представниками малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб, є їх батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом (ст. 58, 60, 242 ЦК України; ч. 1 ст. 59 ЦПК України;

ч. 1 ст. 57 ЦПК України). Законними представниками неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, є батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом (ст. 59, 60, 242 ЦК України; ч. 2 ст. 59 ЦПК України; ч. 2 ст. 57 ЦПК України; ч. 2 ст. 56 КАС України).

До документів, якими за законом можуть підтверджуватися повноваження представника укладати договір про надання правової допомоги, належить свідоцтво про народження клієнта, рішення суду про усиновлення клієнта, рішення суду або органу опіки та піклування про встановлення опіки над клієнтом або довіреність.

Відповідно до ПАЕ, якщо договір укладено на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах, адвокат зобов'язаний отримати підтвердження згоди клієнта на надання йому правової допомоги цим адвокатом винятково у випадку, якщо цього вимагає закон. Клієнт має право в будь-який час відмовитися від послуг конкретного адвоката і самостійно реалізувати своє право на вільний вибір захисника [84]. Згоду на те, щоб саме цей адвокат представляв його інтереси в суді, клієнт надає здебільшого після бесіди з адвокатом, коли знаходить попереднє підтвердження щодо кваліфікації та знань адвоката щодо предмета доручення.

Крім того, вважаємо за доцільне звернути увагу на положення ст. 51 КПК України щодо кола осіб, які можуть укладати договір із захисником. Відзначимо, що окрім підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), таке право мають інші особи, які діють в її інтересах, за її клопотанням або за її наступною згодою. На нашу думку, ст. 51 КПК України потребує доповнення задля усунення прогалини щодо невизначеності форми обов'язкової згоди клієнта на надання йому правничої (правової) допомоги.

Відзначимо, що ця проблематика знайшла своє висвітлення в Рішенні Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 56. Так, наголошується, що на форму згоди поширюються загальні вимоги цивільного законодавства про договір, а у зв'язку з тим, що чинне законодавство не встановлює чітких вимог до її оформлення, вона може мати довільну форму, однак з її змісту повинно бути зрозумілим, що клієнт погоджується на його захист конкретним адвокатом. Погоджуємося з такою точкою зору, адже особа, яка потребує захисника, може не мати достатніх правових знань і навичок для складання складного процесуального документу. Проте надана згода має містити достатню інформацію для ідентифікації особи, яка її надає, та безпосередньо щодо адвоката, на якого погоджується особа і який надаватиме професійну правничу допомогу. Крім того, волевиявлення має бути належним чином затверджено підписом або електронно-цифровим підписом.

На нашу думку, відомості щодо згоди (позитивна відповідь, дозвіл, взаємна домовленість, порозуміння [63]) можуть міститися в окремому письмовому або електронному документі, а враховуючи стрімкий розвиток мережі Інтернет, то вона також може бути надана за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку, факсимільного відтворення за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання.

Повертаючись до ст. 51 КПК України, вважаємо за доцільне доповнити її ч. 2, а саме: згода особи може бути надана в окремому письмовому або електронному документі, за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку, факсимільного відтворення за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання.

У разі виникнення будь-яких сумнівів щодо наявності згоди, вони будуть вирішені в суді. До прикладу, можна навести рішення Великої Палати ВС (як найвищого суду в системі судоустрою, головним призначенням якого є забезпечення сталості та єдності судової практики). Так, було встановлено, що

адвокат в інтересах свого клієнта звернувся до КАС із позовною заявою. Проте суд повернув його заяву, пославшись на норми п. 3 ч. 4 ст. 169 КАС України, мотивуючи своє рішення тим, що позов підписано особою, яка не має права її підписувати, оскільки до позову не долучено документи, які б підтверджували волевиявлення клієнта на надання повноважень адвокату, а саме – завіреної копії або витягу з договору про надання правової допомоги щодо представництва довірителя у ВС та права підпису процесуальних документів, що подаються до суду, які могли б надати можливість суду перевірити обсяг наданих повноважень.

Велика Палата ВС у своєму рішенні виходила з положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: договір про надання правової допомоги; довіреність; ордер; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Було висловлено точку зору, що ордер, який видано відповідно до положень згаданого Закону, є самостійним документом, який підтверджує повноваження адвоката. Отже, надання договору про правничу допомогу, його копії або витягу разом із ордером чинна редакція КАС України не вимагає [167].

Як вже було відзначено вище, клієнтом адвоката може бути і юридична особа. Відповідно до чинного законодавства, юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, включена до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України [121].

Як визнає О.З. Хотинська-Нор, юридичні особи як клієнти більш привабливі для адвокатів, ніж клієнти – фізичні особи. На думку авторки, така ситуація обумовлюється їх більшою фінансовою спроможністю, потребою постійного юридичного супроводу, наявністю стабільного спектру юридичних послуг, що має бути наданий. Водночас погоджуємося, що з урахуванням сучасної економічної ситуації та спаду в діяльності малого й

середнього бізнесу саме клієнти – юридичні особи одними з перших мінімізують звернення по допомогу адвоката або взагалі відмовляються від неї [151, с. 89].

Грунтовне дослідження розвитку надання правової допомоги юридичним особам було здійснено І.В. Голованем, який констатує, що перші приклади надання допомоги юридичним особам можна знайти ще на початку ХХ ст., коли присяжні та приватні повірені здійснювали оформлення опіки над металургійними заводами, стягнення боргів за векселями та інші дії, пов'язані з господарською діяльністю. Крім того, на думку вченого, революція 1917 р., яка призвела до знищення підприємництва, призвела і до припинення надання адвокатами допомоги юридичним особам [104]. І.В. Головань відзначає, що діяльність адвокатів з обслуговування підприємств, які не мали власних юрисконсультів, не мала масового характеру, а тому після більш ніж сімдесятирічної перерви в незалежній Україні бізнес-адвокатура утворювалася практично з нуля [107, с. 4]. Не погоджуємося з цією точкою зору, у зв'язку з чим вважаємо за доцільне проаналізувати архівні матеріали.

Так, наприклад, у 1953 р. достатньо поширеною була допомога колгоспам – кооперативним організаціям, які здійснювали велике сільськогосподарське виробництво на підставі усупільнених засобів виробництва і колективної праці [168]. Діяльність адвокатів була спрямована на допомогу в ліквідації заборгованостей, складання процесуальних документів (касаційних скарг, скарг у порядку нагляду та ін.), пред'явлення претензій, ведення справ у суді, надання юридичних порад і читання лекцій з правової тематики під час виїзду на місце тощо [169].

За цим напрямком роботи здійснювався контроль з боку Міністерства юстиції, суттєва увага приділялася статистичним даним як показнику високої якості та рівня надання правової допомоги. Так, відзначалось, що в першому півріччі 1953 р. адвокати Одеської колегії зробили 202 виїзди, а в другому півріччі – 363 виїзди в колгоспи, тобто кількість виїздів збільшилася майже вдвічі (адвокати Голованівського району здійснили 20

виїздів, Кривоозерського – 26, Ананьївського – 25, Доманівського – 17, Овідіопольського – 14 виїздів). Незадовільний рівень за результатами у цьому напрямку було відзначено у адвоката Гібнера (Піщанська юрконсультація) – 5 разів, Розова (Ширяївський район) – 8 разів, Долотова і Грубера (Котовський район) – 7 разів. Адвокати Котовської юрконсультації в четвертому кварталі 1953 р. взагалі не виїжджали в колгоспи [169, с. 5].

Вважаємо, що така ситуація мала як позитивні, так і негативні сторони. До позитивних відносимо те, що низький показник роботи дійсно міг не тільки підтверджувати слабкий рівень діяльності за цим напрямком окремих юрконсультацій або адвокатів, але й сприяти конкуренції та прагненню завідувачів вивести свої юрконсультації в перші ряди. До негативних відносимо те, що кількість складених позовів або підготовлених проєктів договорів не могла об'єктивно відображати рівень юридичної грамотності адвокатів і потребувала наявності інших відомостей для складання цілісної картини про стан надання допомоги.

Архівні матеріали 1983 р. свідчать, що серед юридичних осіб, яким надавалася допомога, виступали заводи (правова допомога полягала в сприянні адміністрації у забезпеченні дотримання законодавства про працю, зміцненні трудової дисципліни), міжмістові телефонні станції (зменшення дебіторської заборгованості), технічні училища (забезпечення збереження соціалістичної власності).

Крім вищезазначених видів правової допомоги надавалися також консультації, складалися документи, здійснювалося представництво в суді та ведення справ у арбітражі [170, с. 4–5].

Дослідження архівних матеріалів свідчить про відсутність інформації щодо надання правової допомоги юридичним особам у попередні роки, але не можна стверджувати про її стовідсоткову відсутність, оскільки такі відомості могли не зберегтися або втратитися. Отже, вищенаведене

спростовує тезу, нібито допомога юридичним особам не мала масового характеру і не надавалася близько сімдесяти років.

Звернемо увагу, що О.І. Головань запропонував поняття «бізнес-адвокатура», яке використовується у двох значеннях. Відповідно до першого – це діяльність адвокатів у рамках встановлених законом організаційних форм з надання правової допомоги суб'єктам господарювання, іншим учасникам відносин у сфері господарювання, а також службовим і посадовим особам суб'єктів господарювання з питань, пов'язаних з діяльністю суб'єктів господарювання. Відповідно до другого – професійна спільнота, що цю діяльність здійснює [107, с. 4]. Зауважимо, що в рамках теми дисертаційного дослідження обидва визначення мають вузький характер, адже діяльність адвоката не звужується лише до допомоги клієнту-юридичній особі, яка здійснює господарську діяльність.

На додаткову увагу заслуговує питання щодо можливості адвоката, який перебуває у трудових відносинах з юридичною особою, представляти цю особу в суді. У подальшому було визначено, що укладення юридичною особою договору про надання правової допомоги зі своїм штатним працівником, який одночасно є адвокатом, не суперечить чинному законодавству України і є можливим виключно з дотриманням вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

У зв'язку з цим визнано неприпустимим здійснення представництва інтересів клієнта адвокатом в суді лише на підставі трудового договору (контракту). Це положення набуло подальшого роз'яснення в рішенні Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 74, відповідно до якого: «...надання правової допомоги адвокатом без укладення договору в письмовій формі, зокрема лише на підставі доручення, не допускається, окрім випадків, передбачених частиною другою статті 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [171].

Крім того, рішенням Ради адвокатів України від 4–5 липня 2014 року № 71 було встановлено, що адвокат має право поєднувати адвокатську

діяльність з трудовими відносинами, якщо вони не стосуються випадків, зазначених у ч. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка присвячена видам діяльності, несумісним з адвокатською (нотаріальна діяльність, судово-експертна діяльність, військова або альтернативна (невійськова) служба тощо) [172].

Варто відзначити, що укладаючи договір з юридичною особою клієнта уособлюватиме особа, яка від імені юридичної особи уклала договір про надання професійної правничої (правової) допомоги. Така особа повинна мати достатні на те повноваження, які можуть бути визначені у статуті – нормативному акті локальної системи правового регулювання діяльності юридичної особи, що створює правову базу для інших внутрішніх документів (як правило, це керівник, тобто директор, засновник тощо). Незважаючи на це, носієм прав та обов'язків, які захищатиме або представлятиме адвокат при наданні професійної правничої (правової) допомоги, буде виступати вся юридична особа, а не лише одна людина.

Правова допомога, що може бути надана адвокатами юридичним особам, має розгалужений характер, проте не дуже відрізняється від тих видів допомоги, що надавалася в радянські часи. Так, до найбільш поширених належать: консультування, складання та правова експертиза договорів і контрактів, юридичний контроль кадрової політики підприємства; правова допомога при отриманні спеціальних дозволів; реєстрація, перереєстрація та захист корпоративних прав; корпоративне обслуговування працівників; претензійна робота і участь у виконавчому провадженні; представництво інтересів у правоохоронних, судових та інших державних органах [10].

Як зазначає М.А. Погорецький, найчастіше до адвоката звертаються через необхідність отримати консультацію з питань щодо різноманітних галузей права [10]. Погоджуємося з Н.М. Бакаяною – особливістю консультування як виду адвокатської діяльності є те, що адвокат при наданні клієнту правової допомоги, як правило, не вступає у правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката при її здійсненні мають юридичне значення лише

у межах його правовідносин з клієнтом [2, с. 236]. При цьому за часом проведення консультування може бути таким, що відбувається відразу після опитування, або консультування, призначене на інший день. За перспективою співпраці розрізняють разове консультування та серію консультувань. За формою надання консультації виділяють усне та письмове консультування [2, с. 237]. Крім того зазначимо, що під час консультування одночасно може здійснюватися й інша діяльність, наприклад, підготовка та укладання договорів і контрактів, проте можливі випадки їх укладання і після консультування, тобто після обговорення всіх умов і досягнення усних домовленостей між сторонами.

Своєю чергою Хотинська-Нор О.З. констатує, що правова допомога адвокатів клієнтам – юридичним особам переважно пов'язана зі сферами корпоративного та податкового права, до яких «приєднуються» інші (залежно від кола інтересів юридичної особи, наприклад, антимонопольне, транспортне право, право інтелектуальної власності тощо). Така ситуація, на думку авторки, спонукає адвокатів співпрацювати з колегами іншого профілю з подальшим об'єднанням зусиль [151, с. 89].

Проведене опитування свідчить, що досить поширеними є випадки звернення клієнта-юридичної особи до адвоката через діяльність фіскальних органів, пов'язану з блокуванням податкових накладних. Проблематика для юридичної особи полягає ще і в розмірі судового збору. Так, непоодинокими є випадки, коли розмір штрафних санкцій, накладених державним органом на підприємство, значно менший, ніж розмір судового збору, який особа зобов'язана сплатити, щоб звернутися до суду для оскарження правомірності накладення таких санкцій [173, с. 42]. Крім того, ч. 3 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» закріплює, що у разі, коли в позовній заяві об'єднано дві й більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожен вимогу немайнового характеру [174].

Незважаючи на це, відзначимо, що і стосовно цього питання не існує єдиної судової практики. Так, Дніпропетровський окружний адміністративний

суд (рішення від 01.02.2018 р. у справі № 804/8186/17) на позов за вимогами визнати протиправним два рішення про відмову в реєстрації податкових накладних і зобов'язати зареєструвати їх, не заперечував, що судовий збір становить лише 1 600 грн. (на 2017 р.). Тоді як Житомирський окружний адміністративний суд (ухвала від 17.10.2017 р. № 806/2873/17) на вимогу визнати протиправними три рішення про відмову в реєстрації податкових накладних і вимогу зареєструвати їх за цими трьома рішеннями – вирішив, що це шість окремих позовних вимог.

Діяльність фіскальних органів, великий судовий збір негативно впливають на можливість розвитку суб'єктів господарювання, ускладнюють захист ними своїх інтересів і негативно впливають на здійснення підприємницької діяльності та розвиток економіки загалом [173, с. 42].

Підбиваючи підсумки у дослідженні адвоката й клієнта як сторін за договором про надання правової допомоги, вважаємо необхідним виокремити фактори, які можуть впливати на відносини між ними. До таких факторів зараховуємо репутацію адвоката і попередні відомості щодо клієнта, зовнішній вигляд адвоката і клієнта, манеру їх спілкування, умови, в яких адвокат надає правову допомогу, фінансову спроможність клієнта, оперативність виконання доручення адвокатом і прохань клієнтом.

Репутація (від фр., лат. *reputatio* – роздуми, судження) – громадська думка про кого-небудь, що-небудь. Погоджуємося з Н.М. Бакаяною, що поняття «репутація» ототожнюється з поняттям «імідж» (від лат. *imago* і англ. *image* – лик, образ, зображення, ікона). На думку вченої, імідж – це наслідок маркетингової діяльності, що пропагандується через ЗМІ, мережу Інтернет для формування уявлень про відповідність професійних можливостей адвоката високим стандартам. Заслугує на увагу і точка зору, що імідж може покращувати репутацію адвоката лише протягом певного часу, проте саме ділова репутація є реальним показником діяльності адвоката і призводить до дійсного професійного успіху [175]. Щодо поняття «ділова репутація», то відповідно ст. 201 ЦК України, вона належить до особистих немайнових благ.

Верховний Суд України роз'яснив, що ділова репутація є морально-етичною категорією і особистим немайновим правом, яке є самостійним об'єктом судового захисту [176].

Вважаємо, що ділова репутація формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів відносимо: ставлення клієнтів, колег та інших осіб до адвоката і його дій, кількість виграних справ, участь у резонансних подіях, що могли б позитивно або негативно вплинути на репутацію адвоката, місце розташування і стан обладнання місця, де працює адвокат тощо. До внутрішніх – особистісні переконання адвоката як психологічного, так і морально-етичного характеру, що відображуються в стилі одягу, моделі поведінки, здатності вирішити конфлікт. Вважаємо внутрішні переконання особи стрижнем, який визначає характер діяльності адвоката як у професійній, так і повсякденній діяльності. Значущість репутації адвоката підтверджується і тим фактом, що 15.02.2019 р. З'їзд адвокатів України ПАЕ доповнив ст. 12-1 «Чесність та добропорядна репутація», а до ст. 46, 65 ПАЕ було внесено зміни. Крім того, наявність репутації, на нашу думку, сприятиме наданню адвокату «кредиту довіри», що допомагає налагодити психологічний контакт і клімат взаємовідносин.

Зазначимо, що з репутацією тісно пов'язана і рекламна діяльність адвоката. Серед дослідників етичних аспектів рекламування значне поширення та підтримку отримала позиція М. Ю. Барщевського, відповідно до якої реклама для адвоката заборонена, а інформація про його діяльність дозволена і, більше того, необхідна й корисна [177, с. 69]. Проте значення та потенціал реклами у сфері адвокатури не варто переоцінювати. Як свідчить А.М. Бірюкова, за даними досліджень, попри всі очевидні переваги комерційної реклами, найбільш важливим джерелом інформації про адвоката і про його діяльність було та залишається «сарафанне радіо». Єдиним видом реклами, яка може вважатися ефективною та поєднувати етичні аспекти адвокатської діяльності, є рекомендації знайомих осіб. Як видно із результатів проведених досліджень, популярність використання адвокатами реклами

залежить від їхнього віку та характеру практики (схильними до рекламування є молоді адвокати, які здійснюють індивідуальну адвокатську діяльність або працюють у маленьких фірмах, концентруючись на юридичних справах окремих осіб, а не підприємств чи установ). Крім того, самі адвокати визнають, що обмеженість використання реклами пов'язана з тим, що вони досі вважають її трохи непристойною. Як розповідає вчена, «Коли ми повинні просувати себе, ми зосереджуємося на якостях, які важливі для нас: досвід, фаховість, переваги, – але це не зачіпає наших клієнтів. Реклама є ефективною тоді, коли прагне пов'язати юридичні послуги з емоціями життєвих моментів» [178, с. 204]. Подібні висновки цілком підтверджуються результатами проведеного соціологічного дослідження (див. Додаток Б).

Відповідно до закону адвокат має право рекламувати свою професійну діяльність з дотриманням чинного законодавства і ПАЕ. Наявність такого принципу в адвокатському співтоваристві, на відміну від інших професій, обумовлюється тим, що воно має специфічний характер, адже адвокат пропонує специфічний продукт – правову допомогу (ознаки якої та складнощі щодо її оцінки були розглянуті в попередньому розділі). Чинні ПАЕ дають чіткий перелік, чого не можуть містити рекламні матеріали про адвокатську діяльність (та будь-які інші матеріали, наприклад, бланки, візитівки тощо):

- оціночних характеристик щодо адвоката;
- критики адвокатами інших адвокатів;
- заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів;
- вказівок, які можуть сформувати уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними адвокатурі як такій.

Зазначимо, що проблематика реклами адвокатської діяльності тривалий час залишається предметом дискусій, в яких висловлюються протилежні думки: від фактичної заборони реклами діяльності адвокатів до визнання такої діяльності об'єктом реклами нарівні з іншими послугами на ринку [178,

с. 203]. Щодо реклами, вважаємо за необхідне додати, що вона є опосередкованим фактором, котрий впливає і на подальші відносини між адвокатом та клієнтом, і на сам факт вибору саме цього адвоката.

Зовнішній вигляд адвоката. Щодо цього критерію, варто погодитися з точкою зору Й.Л. Бронза, який вважає, що покращення морального стану адвокатури слід починати з зовнішнього вигляду адвоката, котрий дисциплінує адвоката і відрізняє його від інших громадян, які знаходяться в судових установах та інших громадських місцях [179, с. 75]. Крім того, погоджуємося, що неохайно вдягнений адвокат не може викликати почуття довіри або поваги ані у клієнта, ані у колег або будь-яких інших осіб, з якими він контактує під час здійснення професійної діяльності. Зазначимо, що з метою підтримання ділового стилю одягу серед адвокатських об'єднань досить поширеним є впровадження єдиного стилю зовнішнього вигляду працівників – дрес-коду.

Окремої уваги потребує зовнішній вигляд адвоката під час виступу в суді, адже, на жаль, непоодинокими є випадки відвідування зали судового засідання в джинсах, шортах, шльопанцях або на занадто високих підборах [179]. Ця проблема обумовлює необхідність дослідження проєктів закону, спрямованих на можливість запровадження єдиної форми для адвокатів – мантиї. До речі, обов'язок адвокатів носити мантию або інші спеціальні елементи одягу існує в Австрії, Чехії, Азербайджані, Литві, Туреччині, Румунії, Франції та багатьох інших країнах.

Питання запровадження такого обов'язку вперше підіймалось у 2012 році, коли до Верховної Ради України було подано законопроект № 1115 щодо адвокатської мантиї (у подальшому його було відкликано) [180]. Негативно до цього проєкту поставилися судді Верховного Суду України, які у своєму висновку зазначили, що надання адвокату права бути одягнутим у спеціальне вбрання під час судового засідання не може сприяти досягненню мети – підвищенню професіоналізму адвоката, моральному захисту як захисника у

кримінальному процесі, а також не забезпечить додаткових гарантій рівноправного статусу адвоката в судовому процесі.

У подальшому подібна ідея містилася у проєкті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06.09.2018 р., який передбачав, що адвокат при розгляді справ у судах може здійснювати свою професійну діяльність у мантиї та з нагрудним знаком. Зразок мантиї та нагрудного знаку мали бути затверджені Радою адвокатів України [181]. На нашу думку, оскільки до прокурорів як сторони обвинувачення не висувається вимога щодо носіння спеціальної форми, то недоцільним є запровадження такого обов'язку і для адвокатів. Незважаючи на це, вважаємо, що в ПАЕ необхідно передбачити норму щодо обов'язку дотримуватися ділового стилю одяжі, адже це сприятиме зміцненню престижу інституту адвокатури.

Манера спілкування. Звернемо увагу, що комунікація між адвокатом і клієнтом відбувається у вербальній і невербальній формі. Термін «вербальна комунікація» походить від латинських слів «verbum», тобто «слово», та «communicare», що означає «робити спільним», «пов'язувати». Вербальна комунікація, щоб бути зрозумілою, має відповідати певним вимогам, наприклад, бути точною, ясною (вимоги щодо комунікації будуть розглянуті в наступному підпункті).

Щодо невербальної форми комунікації, то її головним призначенням є дублювання і посилення вербального спілкування певними доказами. До невербальної форми комунікації відносять багатокомпонентну систему знаків, серед яких міміка, жести, паузи, покашлювання, сміх тощо. Такі прийоми сприяють розумінню переданої інформації та уточнюють психологічний сенс сказаного. Так, міміка більшою мірою передає стан людини, жести свідчать про інтенсивність переживань. Своєю чергою, спрямованість погляду повідомляє про характер контакту, а поза з більшою очевидністю, ніж інші елементи, демонструє ставлення до співрозмовника.

Крім того, адвокату варто пам'ятати, що під час спілкування можуть виникнути певні труднощі, обумовлені значним обсягом і кількістю

інформації, складністю її сприйняття через відсутність правових, юридичних знань, новизною інформації тощо [182, с. 98]. У зв'язку з цим потребують уваги ідеї О.В. Синєокого, який наводить рекомендації для подолання бар'єрів у спілкуванні адвоката й клієнта:

1. при спілкуванні захисник має враховувати індивідуально-психологічні особливості, очікування підзахисного, а також той факт, що він сам постійно вивчається своїм клієнтом;

2. захисник має пам'ятати, що вся інформація, яка поступає від нього, оцінюється підзахисним вкрай негативно, скептично (на оцінку впливає його психічне напруження, викликане стресовою і фрустраційною ситуацією);

3. відносини підзахисного до захисника визначаються більше емоційним сприйняттям, ніж розумом, тому при першій зустрічі варто підготувати перші фрази і дії, якими можна викликати у підзахисного позитивні емоції;

4. захиснику слід бути гранично відкритим не лише з підзахисним, але і з самим собою (будь-яке недовір'я, неправда, які допускаються, причому з обох сторін, зводять нанівець всі зусилля з досягнення взаємної згоди і призводять, як правило, до негативного результату);

5. підзахисному слід пояснити, що захист можливий виключно тоді, коли між адвокатом і підзахисним будуть виключені взаємні підозри і недовір'я;

6. встановленню контакту з підзахисним сприяє ретельний аналіз адвокатом особи підзахисного і вибір найефективніших у конкретному випадку психологічних прийомів і дій;

7. у процесі захисту адвокату необхідно проявляти максимальну толерантність, коректність, тактовність і стриманість у спілкуванні з підзахисним [139, с. 73].

На нашу думку, важливими компонентами юридичної комунікації є загальний рівень освіти й культури, знання менталітету та образу мислення.

Фінансовий стан клієнта. Здатність клієнта повністю і своєчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями (сплатити гонорар та інші витрати, пов'язані з виконанням доручення) є обов'язковою умовою для належного

виконання договору про надання правової допомоги. Крім того, необхідно зазначити, що витрати, пов'язані з підготовкою справи до розгляду (збір доказів, копіювання матеріалів справи, відрядження тощо), можуть визначатися відповідно до договору про надання правничої допомоги як витрати на правничу допомогу, котрі з метою їх подальшого відшкодування як судових витрат і стягнення з іншої сторони мають бути підтверджені належним чином (квитанції, чеки тощо).

Оперативність виконання доручення адвокатом і його прохань клієнтом. Відповідно до словника, оперативність є здатністю правильно та швидко виконувати ті чи інші практичні завдання [63]. Необхідність дослідження цього аспекту взаємовідносин між адвокатом і клієнтом обумовлюється тим, що правнича допомога адвоката пов'язана з діями, які мають бути виконані протягом певних строків. Вони можуть бути визначені як самим клієнтом, так і законодавцем. Наприклад, чинний КПК України закріплює, що апеляційна скарга на вирок, або на ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру має бути подана протягом тридцяти днів з дня їх проголошення, а на інші ухвали суду – протягом семи днів з дня їх оголошення [94]. Пропуск строку на апеляційне оскарження може призвести як до порушення «вузьких» інтересів клієнта, так і до порушення передбаченого Конституцією України права на судовий захист.

Звернемо увагу, що фактори, які впливають на оперативність надання допомоги клієнту, мають як об'єктивний характер (тобто не пов'язані з особистістю адвоката, який виконує доручення клієнта), так і суб'єктивний (прямо залежить від професійних і особистих якостей адвоката). Розглянемо кожен з груп окремо.

Щодо першої групи, то до неї можна віднести складність доручення, що знаходить прояв у великому обсязі документів, які потребують вивчення, кількості процесуальних актів, які необхідно підготувати, або обсягу питань, щодо яких необхідно проконсультувати клієнта. Крім того, сам клієнт може

змінити зміст доручення, обравши іншу правову позицію, що потребуватиме здійснення усієї підготовчої роботи у справі майже з самого початку.

До об'єктивних чинників віднесемо якість нормативно-правового регулювання спору, щодо якого адвокат надає допомогу. Наявність прогалин або колізій у законодавстві може сприяти більш тривалому його вивченню як адвокатом, так і суддею задля ухвалення обґрунтованого та законного рішення.

На окрему увагу заслуговують зміни в організаційній діяльності державних органів та установ. Так, за приклад можна навести судову реформу 2016 року, ключовим етапом якої було створення нового Верховного Суду на базі Верховного Суду України та колишніх вищих спеціалізованих судів. На жаль, Верховний Суд не запрацював вчасно, що призвело до накопичення нерозглянутих справ. Незважаючи на всі зусилля суддів новоствореної найвищої судової інстанції і той факт, що «колишні» справи мали пріоритет у розгляді, строк їх розгляду було суттєво збільшено.

Крім того, варто пам'ятати, що адвокат під час надання правничої допомоги взаємодіє із значним колом осіб: представниками органів державної влади і місцевого самоврядування, нотаріусами, суддями, слідчими тощо. Від цих осіб він очікує якнайшвидшого виконання певних дій: надання відповідей на адвокатські запити, здійснення реєстрації майнових і немайнових прав, винесення ухвали про призначення справи до розгляду тощо. Вчинення цих дій такими особами може відбуватися протягом законодавчо визначеного строку, який має мінімум і максимум. У разі неперевищення максимуму адвокат не може жодним чином вплинути на таку особу з метою забезпечення оперативності, адже вона діє в рамках правового поля.

Крім того, до об'єктивних причин відносимо форс-мажорні обставини, які мають не лише локальний характер (наприклад, хвороба клієнта, судді, самого адвоката), але й глобальний. За приклад останнього наведемо ситуацію із коронавірусною інфекцією COVID-19, через яку судді приймали ухвали щодо відкладення розгляду справи з метою попередження її поширення.

До групи факторів, які мають суб'єктивний характер, віднесемо знання, уміння, навички адвоката і його відповідальність.

Відповідно до словника, знання – обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь; сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо [63]. До знань, що можуть сприяти оперативності виконання доручення, відносимо знання щодо галузі права, якої стосується справа, щодо єдності національної судової практики або її відсутності, практики ЄСПЛ, суміжних галузей права. Така обізнаність збереже час, потрібний для пошуку інформації, та дасть можливість проконсультувати клієнта одразу, без потреби у додатковій зустрічі. Звісно, адвокат не може знати абсолютно все, проте обізнаність щодо того, де шукати потрібні відомості, також сприятиме оперативності виконання доручення. У зв'язку з поширенням міжнародної торгівлі буде у пригоді і знання іноземних мов, що збереже час, необхідний для вивчення зарубіжного законодавства, підготовки проекту договорів та угод (за виключенням необхідності посвідчення достовірності перекладу тощо).

Щодо умінь, то під ними розуміють здобуту на основі досвіду здатність належно робити що-небудь [63]. Отже, накопичення умінь здійснюється унаслідок зростання професійного досвіду роботи адвоката. У адвоката накопичуються проекти (типові примірники) процесуальних документів, договорів, які можуть бути використаними з обов'язковим коректуванням до потреб нового клієнта задля їх максимальної індивідуалізації.

Досліджуючи проблематику відповідальності, зазначене поняття необхідно розглядати не як негативні наслідки невиконання або неналежного виконання власних обов'язків, а як рису характеру. У своїх дослідженнях В. Хитра визначає поняття «відповідальність» як філософсько-соціологічне, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них [183, с. 385]. На інший підхід вказують Н.М. Дубравська та І.В. Фриз, які розуміють під нею сукупність таких рис

особи, як точність, пунктуальність, відданість у виконанні обов'язків та готовність особистості відповідати за наслідки своїх дій. Погоджуємося з точкою зору вчених, що відповідальність не може реалізуватися без наявності емоційних рис і вольових якостей [184, с. 131].

Отже, відповідальне ставлення адвоката до доручення сприятиме його поетапному виконанню з дотриманням всіх необхідних строків. Вважаємо, що суттєво сприятиме цьому вдалий менеджмент адвокатської діяльності. У найзагальнішому визначенні під менеджментом розуміють управління, проте воно має значно ширший характер і охоплює ще й організацію роботи та контроль за діяльністю інших осіб. Враховуючи завантаженість адвокатів, значна кількість яких має помічників, знання менеджменту адвокатської діяльності будуть корисними для оперативного виконання доручення.

Щодо оперативності виконання прохань адвоката самим клієнтом – наприклад, надання документів та їх копій, додаткових роз'яснень – то, безумовно, клієнт не має нехтувати такими проханнями і повинен виконувати їх вчасно. Це обумовлюється тим, що клієнт є особою, найбільше зацікавленою в результаті виконання доручення, адже саме він звернувся по правничу допомогу. Крім того, адвокату бажано на початку роботи з клієнтом пояснити можливі наслідки затягування виконання його прохань – у подальшому це допоможе уникнути звинувачень в неналежному наданні правничої допомоги.

Повертаючись до факторів, які впливають на відносини між адвокатом і клієнтом, звернемо увагу на матеріали проведеного опитування серед клієнтів. Так, для декого суттєве значення мало навіть розташування робочого місця адвоката, що обумовлювалося необхідністю економії часу для зустрічей з адвокатом. Крім того, увага приділялася і зовнішньому вигляду офісу, обладнанню, затишку. Як констатує Й.Л. Бронз, відсутність постійного приміщення у адвоката для прийому громадян не можна визнати належним для його морального вигляду, це свідчить про дискредитацію як самого адвоката, так і адвокатської професії в цілому [179, с. 67].

Важливим моментом в обранні місця роботи є також його доступність для клієнта. Задля того, щоб спростити процес знаходження, рекомендують розташовувати спеціальні вказівники на вулицях, поверхах приміщень (у разі, якщо це офісна будівля), або на дверях. На нашу думку, до показників вдалого розміщення офісу адвоката можна віднести і наявність поряд банків і фінансових установ, які можуть бути корисними під час виконання доручення клієнта, а також наявність розвинутого транспортного зв'язку.

Крім того, важливою складовою цього фактору є забезпечення безпеки інформації, що знаходиться в приміщенні адвоката. Саме для цього бажано встановити сигналізацію та укласти договір охорони. Також необхідно приклеїти до шаф, сейфів, інших місць зберігання документів і комп'ютерів спеціальні наліпки: «Доступ заборонений законом. Тут зберігається листування між захисником і його клієнтом (особою, що його представляє) та долучені до листування об'єкти (ст. 161 КПК України)».

Отже, вищенаведені чинники можна об'єднати в одну велику групу, а саме – умови, в яких адвокат надає правову допомогу.

Як відзначалось раніше, більшість наведених факторів є двосторонніми. Проте, якщо стосовно адвоката вони мають більш суворий характер через морально-етичний характер його діяльності, то для клієнта – значно м'якший. Але враховуючи можливе соціальне походження клієнта, його матеріальний стан і умови, в яких ця особа потребує професійної допомоги, можна зробити висновок щодо ситуативності наявності зазначених факторів з боку клієнта.

Як висновок відзначимо, що фактори, які можуть впливати на відносини адвоката з клієнтом, мають певні особливості: 1) кожен фактор може діяти окремо, не обов'язково в сукупності з іншими (наприклад, місце розташування офісу); 2) деякі фактори мають перевагу над іншими (досвід роботи адвоката, його репутація); 3) фактори посилюють дію один одного; 4) деякі з них мають динамічний, а деякі – більш статичний характер; 5) зазвичай вони стосуються обох сторін договору (за виключенням, наприклад, місця розташування офісу адвоката або фінансового стану клієнта).

2.4. Відповідальність сторін за договором про надання правової допомоги

Як уже зазначалось вище, договір про надання правової допомоги є обов'язковим для обох сторін. Тобто обов'язки адвоката відповідають певним обов'язкам клієнта, виконання яких не може забезпечуватися лише порядністю кожної зі сторін. У зв'язку з цим за невиконання або неналежне виконання умов договору передбачається юридична відповідальність. Крім того, відповідно до юридичного словника, наявність відповідальності сторін вказує на важливість справи або моменту [63].

Щодо відповідальності адвоката за порушення договору про надання правової допомоги, то її розглядають у двох проявах: дисциплінарному та цивільно-правовому.

Так, під дисциплінарною відповідальністю розуміється особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до спеціального суб'єкта дисциплінарних правовідносин за вчинення дисциплінарного проступку, який виявляється у невиконанні або неналежному виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу у визначеному процедурному порядку. Досліджуючи дисциплінарну відповідальність, О.М. Женіна виокремлює два її аспекти: позитивний і ретроспективний. Перший передбачає наявність у адвоката почуття обов'язку і сумлінного ставлення до його виконання, другий – застосування до адвоката в особливому процедурному порядку міри стягнення (примусу) за неналежне виконання професійного обов'язку [185, с. 231].

Щодо відповідальності адвоката, можна погодитися з точкою зору В.М. Кравченко, що адвокат не повинен відповідати за недосягнення позитивного результату для клієнта, якщо його становище є безнадійним або програшним, проте має нести відповідальність за неналежне чи байдуже виконання своїх обов'язків за договором [186, с. 133]. Така позиція вченого відповідає чинному законодавству, адже відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності в разі винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміни судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку.

Щодо дисциплінарної відповідальності, то заслуговує на увагу точка зору Т.Б. Вільчик, що кожна зі сторін повинна виконувати свої обов'язки до тих пір, доки інша сторона виконує свої, і як наслідок – пред'являти вимоги до іншої сторони можна лише у випадку виконання власних обов'язків (або, принаймні, приступивши до їх виконання) [1, с. 296]. Погоджуємося з тезою, що визначення в законі умов договору має передбачати види забезпечення виконання цих умов [133, с. 234].

Як свідчать матеріали досліджень, найбільш поширеними порушеннями адвокатів під час виконання договору про надання правової допомоги (близько 90%) є: отримання гонорару без надання правової допомоги або її надання не в повному обсязі, неявка до зали судового засідання. Складність доказування наявності таких дисциплінарних проступків обумовлюється проблематичністю доведення факту порушення обов'язків адвокатом, що витікають з договору про надання правової допомоги та потребують наявності доказів. До таких доказів може бути віднесено: запис домовленості з адвокатом на диктофон, фіксування відсутності адвоката секретарем судового засідання на початку розгляду справи в суді, наявність свідків, у присутності яких сторони дійшли певних домовленостей тощо.

Крім того, практика діяльності КДКА свідчить і про такі порушення, як допущення адвокатами конфлікту інтересів, неявка адвокатів для проведення слідчих дій, негідна поведінка в суді, подання завідомо неправдивих і фальсифікованих документів, затягування розгляду справи, тиск на свідків, несумісність адвокатської діяльності з іншими видами діяльності тощо [166, с. 32].

Як констатує С.А. Антонюк, поширеними є випадки, коли послуги адвоката надаються за завищеними тарифами, або коли вартість і якість наданих адвокатських послуг не відповідають одна одній. Нагадаємо, що відповідно до позиції ВКДКА, КДКА не розглядають справи щодо спорів, пов'язаних із поверненням сплачених гонорарів, оскільки це питання належить до сфери цивільно-правових відносин, предметом яких виступає договір, в якому описані юридичні послуги, що надаються адвокатом [133, с. 234], а тому особа має звертатися до суду.

Досліджуючи обрану проблематику, варто звернути увагу і на типові порушення, що має місце у випадку, коли адвокат за договором має представляти права та законні інтереси клієнта в суді, проте не подає позовної заяви та апеляційної скарги, що призводить до невиконання умов договору. В одному з таких випадків КДКА застосувала до адвоката дисциплінарне стягнення у вигляді припинення права на адвокатську діяльність строком на три місяці. Своєю чергою, ВКДКА врахувала, що адвокат фактично позбавив клієнта права на доступ до правосуддя, що призвело до значних збитків, які понесло підприємство. Крім того, члени ВКДК погодилися з доводами скаржника, що стягнення, застосоване до адвоката рішенням КДКА, не співрозмірне вчиненому дисциплінарному проступку. На підставі вищевикладеного попереднє рішення КДКА було скасовано та ухвалено нове, яким адвокату було призупинено право на адвокатську діяльність строком на дев'ять місяців [187].

На підставі аналізу вищенаведених проступків можна погодитися з точкою зору, що дисциплінарний проступок адвоката – це винне, протиправне порушення професійних обов'язків та/чи загальновизнаних морально-етичних вимог адвокатської професії, яке призвело чи могло призвести до шкідливих наслідків. Заподіяння шкоди клієнту, розмір такої шкоди мають розглядатися як обставини, що враховуються дисциплінарною комісією при обранні виду дисциплінарної відповідальності адвоката [188].

Вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на такому дисциплінарному стягненні, як зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. Це стягнення може застосовуватися, наприклад, у випадку заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо вона була встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили, або у випадку порушення присяги адвоката. На нашу думку, проблематика цього стягнення проявляється у двох аспектах. По-перше, призупиняючи право адвоката здійснювати професійну діяльність, адвокат позбавляється засобів для існування, особливо якщо ця діяльність є єдиним джерелом прибутку. По-друге, як зазначає Т.Б. Вільчик, «караються» клієнти адвоката [189, с. 118]. Так, якщо адвокат здійснював свою діяльність у рамках адвокатського об'єднання, буде призначено іншого адвоката. Проте потребує уточнення механізм діяльності тих адвокатів, які здійснюють свою діяльність в індивідуальній формі. У цьому випадку клієнт потребуватиме пошуку іншого адвоката задля збереження процесуальних строків, якщо справа знаходиться в суді, належного захисту своїх прав та інтересів.

Розглядаючи увесь перелік чинних дисциплінарних стягнень (попередження, зупинення та позбавлення права на професійну діяльність) відзначимо, що неодноразово як національними, так і європейськими фахівцями зверталась увага на його недосконалість. На думку вчених і практиків, різниця між попередженням і зупиненням права на здійснення адвокатської діяльності є дуже великою і в багатьох випадках не дозволяє розумно врахувати тяжкість проступку і призначити співрозмірне покарання. У зв'язку з цим пропонувалося розширити перелік стягнень, додавши до нього нові.

Зазначимо, що спроби розширити перелік дисциплінарних стягнень були зроблені у проекті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06.09.2018 р., який передбачав можливість застосовувати щодо адвокатів догани та грошові стягнення [181]. Погоджуємося з

Н.М. Бакаяною, що розширення переліку видів дисциплінарних стягнень є обґрунтованим у світлі положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015, яка спрямовує на диференціювання видів санкцій, які можуть бути застосовані до адвоката [190]. Зазначимо, що у законопроекті використання штрафу передбачалося лише у випадку несплати щорічних внесків адвокатами, що є нелогічним через недоцільність включення нового стягнення лише за одне дисциплінарне порушення. Досліджуючи такий вид стягнення, як штраф, видається можливим запозичення досвіду Німеччини, яка передбачає можливість його використання у випадку порушення особливих обов'язків з метою спонукання адвоката до виконання ним обов'язків. Штраф накладається правлінням палати адвокатів, розмір окремого штрафу не може перевищувати однієї тисячі євро та може бути повторним. Позитивним видається норма, відповідно до якої перш ніж накласти штраф, адвоката має бути письмово попереджено правлінням або головою палати [153, пар. 57].

Ідею щодо розширення видів дисциплінарних стягнень підтримує також Д.В. Кухнюк. На думку вченого, така потреба обумовлюється необхідністю забезпечення дотримання принципу пропорційності при обранні виду дисциплінарного стягнення. До видів відповідальності вчений пропонує зараховувати: 1) зауваження; 2) попередження; 3) догану; 4) сувору догану; 5) позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю [191, с. 78].

Щодо такого стягнення, як догана, вважаємо його застосування неприйнятним до адвокатів через негативне емоційне забарвлення. Крім того, як свідчать приклади із законодавства України, таке стягнення є типовим для державних службовців (наприклад, ст. 49 «Про прокуратуру» [192], Про Дисциплінарний статут Національної поліції [193] тощо), до яких адвокат не належить.

Щодо наступного виду відповідальності – цивільно-правової, то на думку Л.О. Волошиної, це відповідальність, що настає у разі вчинення цивільного

правопорушення, наприклад, невиконання договірної зобов'язання майнового чи немайнового характеру у встановлений строк або виконання неналежним чином, заподіяння позадоговірної шкоди (цивільно-правового проступку) здоров'ю або майну особи [194, с. 132]. Авторка відзначає, що в науці цивільного права у заподіянні шкоди виокремлюють такі складові елементи: протиправна поведінка особи, настання шкоди, причинний зв'язок між першими двома елементами та вина особи, що завдала шкоди.

Звернемо увагу, що ідея притягнення адвокатів до відповідальності має як своїх супротивників, так і прихильників. Як аргументи «проти» наводять положення п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно якому забороняється притягати адвоката до кримінальної чи іншої відповідальності або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку зі здійсненням ним адвокатської діяльності згідно закону.

На думку науковців, зокрема М.В. Кравченко та Т.Б. Вільчик, застосування цивільно-правової відповідальності є відхиленням від принципу рівності сторін цивільних правовідносин і свободи договору, блокує можливість застосування правових наслідків глави 51 ЦК України щодо відповідальності за порушення зобов'язань; ставить під сумнів можливість застосування окремих видів забезпечення виконання зобов'язань, зокрема неустойки (параграф 2 глави 49 ЦК України); породжує проблему вибору санкцій за порушення адвокатів і підміну їх лише дисциплінарними санкціями; забезпечує «тепличні» умови для професійної діяльності адвокатів [188, с. 133].

Негативно ставився до можливості притягнення адвоката до майнової відповідальності за свої дії Ю.І. Стецовський. Обґрунтовуючи свою точку зору, він посилався на негативну практику американського судочинства, яке дозволяло позови до адвокатів, що не забезпечили перемогу в суді. Задоволення таких позовів призвело до виникнення інституту страхування від програшу в справі та зростання адвокатських гонорарів [2, с. 137]. Крім того

вважаємо, що така ситуація може призвести до додаткового психологічного навантаження на адвоката.

Незважаючи на наявність гострої дискусії щодо обраної проблематики, у випадку заподіяння шкоди клієнтові необхідно довести факт збитків, заподіяних адвокатом, і обґрунтувати їх розмір. Так, якщо клієнт бажає довести, що помилка адвоката призвела до незаконного рішення, необхідно довести існування причинно-наслідкового зв'язку. Цікавим є досвід Німеччини, де існує чотирьохелементна формула, в якій при вирішенні питання про цивільну відповідальність адвоката враховується наявність договору про надання правової допомоги, порушення задекларованих у договорі зобов'язань, вина, завдання шкоди і причинного зв'язку [195].

Окремої уваги потребує проблематика стягнення з адвоката компенсації за завдання клієнтові моральної шкоди через невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором. Така шкода може виявитися у спричиненні душевних страждань, приниженні честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи [121, ст. 23]. Проблематика відшкодування цієї шкоди полягає в її суб'єктивному та нематеріальному характері. Непоодинокими є випадки, коли на її доведення не існує прямих доказів.

Підтримаємо точку зору, що найлегше довести невиконання зобов'язання у випадку, якщо в договорі передбачено конкретний строк здійснення певних дій, наприклад, подання звітів, складання договорів або їх перевірка до чітко визначеної дати. Проте, як відзначається в юридичній літературі, визначеність строку може «не спрацювати», якщо після винесення судом рішення, яке не задовольняє клієнта, адвокат у передбачений законом строк не подав апеляцію і рішення вступило в законну силу. У таких випадках важко встановити, які саме збитки виникають внаслідок неналежного виконання адвокатом своїх обов'язків. Клієнту не менш складно довести факт збитків внаслідок неналежного ведення адвокатом справи в суді [196], проте є простішим, адже у випадку пасивної позиції у справі – неподання клопотань, доказів, порушенні

правил поведінки в суді – будуть наявні особи, котрі зможуть підтвердити такі дії адвоката. Наявність таких випадків підтверджується практикою Верховного Суду, де простежується тенденція до оцінювання якості виконання адвокатами своїх професійних обов'язків. Так, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 607/9498/16-к було визначено, що вирок може бути скасовано, якщо адвокат здійснює захист неналежним чином. Касаційний кримінальний суд виявив низку порушень з боку адвоката системи безоплатної допомоги, який здійснював захист у справі на досудовому розслідуванні й при розгляді справи по суті. Було виявлено такі факти:

- відсутність доказів, що засудженому відомо про судовий розгляд справи;
- адвокат не заявляв заяв чи клопотань і погоджувався зі всіма клопотаннями сторони обвинувачення, тому судовий розгляд був однобічним і упередженим;
- адвокат не заперечував проти спеціального судового провадження, незважаючи на те, що засуджений належним чином не був повідомлений про нього;
- адвокат зазначив про неможливість висловити думку щодо вини відсутньої особи;
- адвокат не зустрічався із підзахисним, не узгоджував лінію захисту.

У результаті розгляду справи було визначено, що захисник не здійснював захист від обвинувачення, а наведені вище факти є істотним порушенням кримінального процесуального закону та порушенням права на захист, що перешкодило суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Відповідно, оспорювані рішення були скасовані, а справу направлено до суду першої інстанції [197].

Дослідження досвіду зарубіжних країн свідчить про тенденцію до впровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне звернути увагу на

запровадження такого обов'язку і в Україні. Зазначимо, що ані Закони України «Про страхування» та «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані корпоративні акти органів адвокатського самоврядування не передбачають такого виду страхування. Проте першим кроком до його впровадження можна вважати Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, яка визначає необхідність системи страхування професійної цивільної відповідальності адвокатів, однак не містить жодних конкретних дій щодо його втілення в життя [98]. Крім того, у 2015 році до Верховної Ради України було внесено законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката)» за № 2298а, який пропонував, що особа, яка не уклала договір страхування ризику професійної майнової відповідальності у зв'язку зі здійсненням нею адвокатської діяльності, не повинна допускатися до складення присяги адвоката [198] (29.08.2019 р. проект було відкликано).

Дискусія щодо доцільності такого страхування обговорюється вже протягом тривалого часу. До прихильників цієї ідеї можна віднести О.Ю. Світличного, Т.Б. Вільчик, Л.Ю. Чекмарьову, Н. О. Обловацьку та інших. Як переваги вчені зазначають, що страхування професійної відповідальності:

- надає клієнту впевненість, що у випадку неналежної роботи адвоката частину збитків буде відшкодовано (ця можливість позитивно впливає на статус та імідж професії);
- надає можливість зменшити ризики адвоката, за умови настання яких відшкодування клієнту здійснює страхова компанія, а не адвокат;
- дає можливість уникнути переведення конфлікту до суду, уникнути розголосу та публічності конфлікту [199];
- вплине на якість адвокатських послуг, адже адвокат буде більш відповідально ставитися до виконання своїх професійних обов'язків [200].

Незважаючи на переваги такого інституту і на той факт, що в зарубіжних країнах цей інститут вдало функціонує, вважаємо неможливим в сучасних умовах для адвокатів України впровадження такого обов'язку, що обумовлюється такими факторами:

- наявність непоодиноких випадків несвоєчасної сплати адвокатами щорічних внесків;
- створення додаткових труднощів для осіб, які лише розпочали власну практику і не мають достатньої фінансової спроможності зробити страховий внесок;
- відсутність єдиної концепції щодо ідеї та порядку її втілення (який саме орган буде здійснювати страхування, розмір страхового внеску, порядок виплати відшкодування тощо).

Крім того, заслуговує на увагу і відсутність визначення поняття «помилка адвоката». Зазначимо, що таке словосполучення не є новим і широко використовується науковцями. Наприклад, В.О. Святоцька у своїх працях використовує такі поняття, як «ненавмисні професійні помилки, допущені під час виконання посадових обов'язків», «помилкове тлумачення законодавства», «суттєві помилки при оформленні або підготовці документів» [201, с. 66].

У зв'язку з цим вважаємо необхідним визначити поняття «помилка адвоката» як ненавмисне відхилення адвоката від визначених законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність належних дій, вчинків, правил поведінки, що призвело до порушення професійних обов'язків і Правил адвокатської етики.

Щодо страхування, то як компромісний варіант пропонуємо здійснювати таке страхування спочатку на добровільних засадах. Лише з плином часу та за наявності позитивного сприйняття адвокатами такої новації вважаємо за можливе прийняти рішення щодо його обов'язковості.

Зауважимо, що адвоката може бути притягнуто й до інших видів відповідальності, а саме – до кримінальної та адміністративної, що знайшло

відповідне закріплення у КУпАП України (ст. 185-3 «Прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України»; ст. 185-11 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» тощо [137]), а також КК України (ст. 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці»; ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації»; ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»; ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом»; ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів»; ст. 382 «Невиконання судового рішення» тощо [202]).

Зважаючи на різноманітність видів відповідальності адвоката, заслуговує на підтримку точка зору О.М. Овчаренко, що у випадку притягнення адвоката до різних видів юридичної відповідальності він має право на певні гарантії, а саме:

- встановлення факту порушення ним обов'язків, передбачених законом (вважаємо за доцільне розширити цю ознаку та включити до неї обов'язки, передбачені договором про надання правової допомоги);

- закріплення прозорості процедури розгляду справи із забезпеченням прав адвоката: на повне інформування стосовно скарг, поданих проти нього; на ознайомлення з усіма доказами, зібраними у його справі; бути вислуханим (усно й письмово) органами, що здійснюють відповідне провадження на всіх його стадіях; особисто постати перед цими органами під час провадження у його справі; на представництво власних інтересів; на правовий захист від неправомірного впливу органів, які здійснюють провадження у справі, та їх посадових осіб;

- передбачення законом можливих санкцій, які сформульовані чітко й однозначно;

- застосування санкції, що відбувається з урахуванням принципу пропорційності покарання вчиненому порушенню та його індивідуалізації;
- право оскаржити ухвалене рішення у судовому порядку [203, с. 54].

Щодо останньої гарантії, вважаємо за доцільне уточнити, що адвокат має право оскаржити рішення і до вищестоящего органу адвокатського самоврядування (як це передбачено у випадку оскарження рішення КДКА до ВКДКА).

Зауважимо, що проблематика притягнення адвоката до відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором про надання правової допомоги обумовлюється і деякими іншими причинами. Однією з найголовніших вважаємо психологічні особливості побудови взаємовідносин між адвокатом і клієнтом. Як відзначається в науковій літературі, клієнти іноді побоюються подавати скарги проти адвокатів, якістю послуг яких вони не задоволені, через недовіру до судової гілки влади, упередженість щодо корумпованості судової системи тощо. Крім того, ускладнення притягнення адвоката до відповідальності обумовлюється і специфікою правової допомоги, яка характеризується такими ознаками:

- нематеріальний характер (на відміну від матеріальних благ, її не можна вивчити й оцінити до моменту отримання);
- творчий характер (у тому числі й всієї адвокатської діяльності), адже надання правової допомоги потребує креативності мислення, нестандартності та інноваційності підходів у вирішенні завдань, які ставить клієнт;
- індивідуальність підходу до кожного клієнта та до виконання кожного доручення;
- відсутність чіткого критерію якості послуги (в одному випадку програш справи в суді може вважатися успіхом, якщо адвокат домогся суттєвого пом'якшення покарання або, як приклад, зменшення податкового штрафу, в інших – навіть виграш може бути розцінений клієнтом як поразка, через те, що певні цілі, які ставилися, не були досягнуті (наприклад, у позові щодо захисту честі й гідності задоволена вимога щодо спростування

неправдивої інформації, але відмовлено у відшкодуванні моральної шкоди) [204].

Щодо першої ознаки, звернемо увагу на відсутність механізму оцінки якості діяльності адвоката та розглянемо деякі методики, що можуть використовуватися.

Використання анкет з метою дослідження рівня задоволеності клієнтів.

Такий метод було використано в рамках дисертаційного дослідження (див. Додаток Б). Загалом, анкета – це впорядкований за формою та змістом перелік запитань у формі опитувального листка. До переваг анкетування відносять такі ознаки: опитування максимально формалізується, отже забезпечується висока порівняльність відомостей та їх машинне опрацювання; анкетування потребує значно менше часу, ніж інтерв'ю, і не потребує залучення інших осіб для допомоги (анкети можна роздавати через представників канцелярії суду, висилати поштою, залишати в приймальнях РАР України тощо); дотримується вимога анонімності відповідей, що підвищує їх достовірність [205]. Таким чином, анкетування дозволяє дізнатися думку клієнта про якість отриманої правової допомоги. Однак варто пам'ятати, що клієнти не є фахівцями в галузі права і не можуть об'єктивно оцінити якість правової допомоги. Як підтверджують матеріали соціологічного дослідження (див. Додаток Б), непоодинокими є випадки, коли особи надають увагу переважно таким суб'єктивним факторам, як ввічливість адвоката, його чуйність, уважність, зовнішній вигляд, контактність, здатність вислухати, комфорт приміщення (освітлення, затишок, наявність сучасного обладнання) тощо.

Близьким до опитувань щодо задоволеності клієнтів є такий метод оцінки якості, як вивчення скарг (заяв) на дії адвоката. На жаль, КДКА не надають детальної інформації щодо кількості адвокатів, притягнутих до дисциплінарної відповідальності, з поділом залежно від складу проступку, надаючи лише узагальнену інформацію щодо скарг, які надійшли та були розглянуті.

Водночас на звітних конференціях адвокатів регіону ці питання є предметом обговорення. Так, наприклад, якщо звернути увагу на кількісні показники щодо розгляду дисциплінарних проступків адвокатів, то варто відзначити позитивну тенденцію до їх зменшення, що зумовлено як внесенням змін до ПАЕ, так і підвищенням рівня професійної свідомості адвокатів, якістю та змістом роботи відповідних кваліфікаційно-дисциплінарних комісій регіонів. Якщо порівнювати 2018 і 2019 роки, то ВКДКА у 2018 році було скасовано й ухвалено нових рішень – 28, а у 2019 – 21 рішення. Що стосується скасованих рішень і справ, направлених для нового розгляду до відповідної КДКА із зобов'язанням вчинити певні дії, то в 2018 році їх було 50, а вже у 2019 році – 37 [206, с. 234].

Наступною методикою є здійснення *фахової оцінки*, яка передбачає оцінку надання правових послуг на підставі визначених критеріїв і рівнів ефективності роботи. Така оцінка здійснюється незалежним адвокатом з достатнім практичним досвідом у сфері, в якій проводиться оцінювання. Заслуговує на увагу досвід Китаю і Чилі, де адвокатам, що проходили оцінювання, запропонували здійснити самостійне оцінювання власної роботи. Як свідчать результати, адвокати або запевняли у власному професіоналізмі, або занадто критично оцінювали власні вміння. Натомість в Англії та Уельсі існує практика залучення суддів до оцінювання адвокатів з кримінальних справ відповідно до Програми гарантування якості адвокатів (*QASA – Quality Assurance Scheme for Advocates*) [207, с. 63].

Щодо відповідальності клієнта, то на думку Т.Б. Вільчик, закріплення в договорі умов про відповідальність клієнта або про способи забезпечення виконання його договірних обов'язків суперечить суті професії адвоката, оскільки його призначенням є надання допомоги довірителю, а не застосування стосовно нього будь-яких санкцій.

Головним обов'язком клієнта є сплата гонорару у встановлені договором строки та розмір. Відзначимо, що невиконання цих обов'язків призводить до переходу конфлікту у правову площину та вирішення у судовому процесі.

Враховуючи це, варто пам'ятати про репутаційні ризики, адже справа може набути публічності, що для багатьох адвокатів є небажаним. Як відзначають науковці, насамперед слід направити на адресу клієнта претензію відповідно до умов договору, в якій слід описати наслідки, які можуть чекати неплатника гонорару. І лише після цього варто звертатися з позовом до суду.

Звернемо увагу, що наявні механізми захисту прав сторін договору (для клієнта звернення – до суду або до КДКА за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в Єдиному реєстрі адвокатів України, а для адвоката – звернення до суду) мають певне коло суттєвих недоліків.

Процедура судового захисту потребує витрат часу, необхідного для розгляду справи, та сплати судового збору. Крім того, судовий процес характеризується додатковим психологічним навантаженням. Як вважає Голова Національної асоціації адвокатів України Л.П. Ізовітова, спори між адвокатом і клієнтом відзначаються емоційністю та завищеними очікуваннями, які зазвичай є у клієнтів стосовно адвокатів.

Одним із недоліків судового розгляду справи є можливий публічний розголос змісту конфлікту між адвокатом і клієнтом серед населення, що може призвести до негативних наслідків для репутації і клієнта, і адвоката, адвокатського бюро чи об'єднання, що безумовно вплине на рівень поваги до інституту адвокатури загалом. Щодо розгляду скарги КДКА, то для клієнта негативним аспектом є обов'язок внести плату за організаційно-технічне забезпечення розгляду заяви (скарги) та обмеженість кола питань, що можуть бути вирішеними, адже, наприклад, КДКА не вирішує спори, які стосуються сфери цивільно-правових відносин.

Цікавим є досвід Німеччини, де вже протягом майже десяти років діє Комісія з примирення, яка не належить до органів Федеральної палати адвокатів, а є самостійною, незалежною організацією, створеною для розгляду майнових спорів між адвокатами і довірителями на суми до 50 000 євро у письмовому порядку. Фінансування Комісії здійснюється Федеральною палатою адвокатів за рахунок внесків адвокатів. Ця комісія, на відміну від

КДКА, складається не лише з адвокатів, що сприяє формуванню довіри громадян та їх упевненості в неупередженості органу під час розгляду справи. Звернемо увагу, що за часи її існування до Комісії надійшло більше 5 110 заяв. При цьому близько 20% всіх поданих заяв були розглянуті на користь довірительів, близько 40% – на користь адвокатів, і приблизно 1/3 заяв – відхилені через відсутність сприяння з боку заявника [208].

Варто погодитися з Л.П. Ізовітовою, що в українській системі адвокатського самоврядування такі комісії могли б створюватися при радах адвокатів регіонів, а до їхнього складу доцільно залучати представників громадськості. Заслуговує на увагу, що в Україні достатньої популярності набувають такі альтернативні процедури, як врегулювання спору за участю судді (запроваджена у 2017 р. шляхом внесення змін до процесуальних кодексів України) та медіація. Незважаючи на суттєві переваги цих процедур, вважаємо за неможливе їх використання у спорах між адвокатом і клієнтом з об'єктивних причин. Так, у разі звернення до процедури врегулювання спору за участю судді особа все одно має сплатити судовий збір (50% якого буде повернуто лише в разі позитивного вирішення спору). Щодо процедури медіації, то серед переважної більшості населення вона ще не отримала поваги й довіри, однією з причин чого є відсутність законодавчого врегулювання діяльності медіаторів, оскільки Закон України «Про медіацію» все ще не ухвалено [209].

На підставі вищевикладеного відзначимо, що створення органу, який варто було б назвати «примирювальна комісія», сприятиме:

- збереженню довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, адже кожна зі сторін буде задоволена результатами розгляду справи;
- збереженню ділової репутації обох сторін;
- економії часу та грошових витрат;
- зменшенню навантаження на кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури та суди.

Окремим аргументом «за» вважаємо те, що ідея мирного врегулювання конфліктів для ПАЕ не є новою, адже ст. 52 передбачає, що кожен адвокат має вжити заходи мирного врегулювання конфлікту за участю іншого адвоката (процедуру примирення здійснюватиме голова регіональної ради або інший уповноважений представник органу адвокатського самоврядування).

Отже, доцільним є внести доповнення до ч. 4 ст. 48 «Рада адвокатів регіону» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо повноважень Ради, шляхом включення пункту 10-1, а саме:

«...утворює примирювальну комісію, постійно діючий орган при раді адвокатів регіону, для врегулювання спорів між адвокатом і клієнтом».

Внесення таких змін створить нормативно-правове підґрунтя для функціонування комісії, визначить її правовий статус і місце в системі органів адвокатського самоврядування, створить базис для подальшої деталізації її ролі як у Правилах адвокатської етики, так і в інших корпоративних актах.

РОЗДІЛ 3.

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ АДВОКАТОМ І КЛІЄНТОМ

3.1. Роль правил адвокатської етики у взаємовідносинах «адвокат-клієнт»

До адвокатів як представників однієї з найповажніших професій в суспільстві висуваються високі не лише професійні, але й етичні вимоги, що поширюють свою дію на всі сфери життя адвоката. Така ситуація обумовлюється наявністю у адвокатів відокремленої замкнутої професійної спільноти з власною історією та традиціями, виконанням суспільно значущого завдання, участю у формуванні наукової правової думки та правосвідомості значного кола осіб. Оскільки головним призначенням адвокатури є надання професійної правничої допомоги, необхідним є дослідження ролі адвокатської етики та Правил, де вони закріплені, в аспекті взаємовідносин «адвокат-клієнт». Дослідження варто розпочати з визначення понятійного апарату, базис якого становлять такі поняття, як «етика», «мораль» і «моральність».

Відповідно до тлумачного словника, під поняттям «етика» (від грецького *ethice*) розуміють норми поведінки, сукупність моральних правил якогонебудь класу, суспільної організації, професії. Крім того, її визначають і як науку про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей [63]. Такий підхід набув закріплення в юридичній літературі, наприклад, І.Я. Семенюк у своїх дослідженнях визначає етику як науку про мораль і додає, що вона охоплює й співвідношення моралі з іншими соціальними нормами, механізми формування системи духовних норм, теоретичні знання про якісні межі моралі та нормативну частину етики – правила належної поведінки та їх закріплення [28]. Визначення поняття «етика» через поняття «мораль» потребує дослідження змісту останнього та його порівняння із спорідненим терміном «моральність». Поняття «мораль»

(від лат. *moralitas*) є системою норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства [63]. Незважаючи на непоодинокі випадки ототожнення етики й моралі, ці терміни набули різного змістовного навантаження. Під етикою розуміють філософську науку, яка відповідає на питання «Як потрібно правильно жити?», основним предметом дослідження якої є мораль. Своєю чергою, під мораллю розуміють реальні явища, тобто звичаї суспільства, норми поведінки, уявлення про добро і зло тощо [210].

Щодо поняття «моральність», тобто відповідність поведінки людей нормам моралі, то вона, на відміну від моралі, вважається внутрішньою вимогою або установками діяти відповідно до певних вимог [28]. О. Яновська підкреслює значущість моральності, визнаючи її найважливішим компонентом особистості [211].

Досліджуючи адвокатську етику, неможливо оминати той факт, що вона, виступаючи різновидом юридичної етики, виокремилась із судової етики, під якою розуміли загальні вимоги моральності, які застосовуються в специфічних умовах судової, прокурорської, слідчої та адвокатської діяльності [24]. Дослідження адвокатської етики мають ґрунтовний і послідовний характер, базис якого було закладено ще в радянські часи. Так, З.З. Зинатулін визначав адвокатську етику як науку, покликану вивчати моральні критерії, якими повинен керуватися адвокат у своїй службовій і повсякденній діяльності, сприяти розробленню правил належної поведінки в тій або іншій процесуально-правовій ситуації, що потребує участі адвоката для її вирішення [24, с 27]. А.Д. Бойков визначав адвокатську етику як нормативну систему з внутрішньою узгодженістю приписів і певною структурою, яка охоплює і загальні, і приватні моральні вимоги та регулює: взаємовідносини адвокатських колективів з окремими адвокатами й громадянами, установами й організаціями; відносини адвокатських колективів і адвокатів з правоохоронними органами та їх посадовими особами; відносини всередині адвокатських колективів [24, с. 27].

Сьогодні ж досить поширеною є точка зору, що адвокатська етика – це наука про моральні вимоги до адвоката, моральні відносини, які виникають під час здійснення адвокатської діяльності, моральні приписи, якими адвокат керується під час здійснення адвокатської діяльності [24, с. 7].

Щодо ПАЕ, в яких саме й закріплено основні етичні вимоги до поведінки адвокатів, то варто зауважити, що вони змінюються й оновлюються з метою їх відповідності сучасним вимогам адвокатського співтовариства, суспільства, забезпечення престижу професії адвоката й підвищення його авторитету в державі. Слушною є думка Л.П. Ізовітової, відповідно до якої, попри те, що ціннісна роль етичного кодексу є десятиліттями незмінною, це не означає, що самі правила є статичними або закритими для нових викликів [212, с. 4].

Щодо визначення ПАЕ, підтримаємо підхід, що це правила поведінки адвоката, закріплені різними соціальними нормами та розроблені представниками адвокатської професії, які конкретизують гуманне призначення адвокатури як правозахисного інституту, дотримання яких забезпечується внутрішніми переконаннями адвокатів, колективною волею органів адвокатського співтовариства, а за необхідності – заходами державно-правового примусу [24, с. 30]. Заслуговує на увагу й точка зору А. Циганкова та Д. Назаренко, які визначають ПАЕ як договір між суспільством і адвокатами щодо обмежень, які добровільно на себе приймає адвокатура України, у зв'язку з спеціальним соціальним статусом адвоката та гарантіями його професійної діяльності [213, с. 221].

Щодо ролі ПАЕ у відносинах між клієнтом і адвокатом, то її обґрунтування насамперед потребує з'ясування значення професійної етики. Свого часу А.Д. Бойков визначив, що завданням професійної етики є не давати готові рецепти на всі випадки життя, а вчити культурі морального мислення, визначати надійні орієнтири для вирішення конкретних ситуацій, впливати на формування моральних установок у фахівця відповідно до специфічних вимог професії, пояснювати й оцінювати вироблені адвокатською практикою

стереотипи поведінки в галузях, що не врегульовані правом [214, с. 26]. Підтримуємо таку точку зору та вважаємо її прийнятною щодо ПАЕ.

У Преамбулі ПАЕ йдеться, що вони є орієнтиром при збалансуванні, практичному узгодженні різноманітних, а іноді суперечливих професійних прав і обов'язків адвоката відповідно до статусу, основних завдань адвокатури і принципів її діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законодавчими актами, а також закріплюють єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката.

Своєю чергою Й.Л. Бронз підкреслює, що саме ці правила складають внутрішню силу стану адвокатури та є його могутньою зброєю проти нападів на цей інститут [215, с. 17]. Такий підхід підтримують А. Циганкова та Д. Назаренко, які розглядають ПАЕ не стільки як регулятор поведінки адвокатів, скільки елемент його захисту, який встановлює правомірність застосування ним тих чи інших форм і меж своєї поведінки під час здійснення адвокатської діяльності, а в разі відповідності такої поведінки Правилам фактично визначає її легітимною. Вчені відзначають, що в Правилах закладено механізми захисту адвокатами своїх прав та інтересів як реакцію на зовнішні впливи екзогенного характеру, надаючи можливість обґрунтувати форми й межі своєї поведінки завдяки тлумаченню і роз'ясненню Правил [213, с. 222].

По-іншому висвітлює роль ПАЕ Є.С. Хижняк, який вважає, що вони супроводжують адвоката від набуття статусу адвоката до його практичної діяльності. Адже особа, яка бажає отримати статус адвоката і свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, повинна скласти кваліфікаційний іспит, який полягає у виявленні теоретичних знань адвокатської етики, а при проходженні Адаптаційного курсу до професії адвоката стажист має пройти модуль, присвячений адвокатській етиці (окремі питання щодо адвокатської етики також містяться в модулі «Взаємовідносини між адвокатом і клієнтом»). Крім того вчений зауважує, що неможливо оминути й зміст присяги адвоката, в якій майбутній адвокат присягає дотримуватися у своїй адвокатській

діяльності не лише принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, але й правил адвокатської етики (ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [216, с. 51].

Роль ПАЕ можна прослідкувати і в тому, що професія «адвокат» належить до типу «людина-людина» і адвокатуві щодня через свою професійну діяльність доводиться спілкуватися з безліччю осіб різних професій і різного соціального статусу, залишаючись при цьому в усіх випадках взірцем честі й справедливості, що неможливо без дотримання моральних і етичних правил [217, с. 335]. Нехтування дотриманням ПАЕ може призвести до професійної деформації адвоката, під якою розуміють сукупність деструктивних змін якостей, що відбуваються в результаті здійснення професійної діяльності. Безумовно, розроблено цілий комплекс заходів і рекомендацій, спрямованих на виправлення або недопущення такої деформації. Проте, на нашу думку, головне значення у попередженні настання негативних наслідків від професії є дотримання ПАЕ – зводу корпоративних норм, який містить обов'язкові для адвокатів та їх об'єднань етичні приписи.

Дослідження змісту й ролі ПАЕ дозволяє погодитися, що серед їх ознак можна виокремити такі: імперативний характер (обов'язковість до виконання як у повсякденному, так і в професійному житті), неперсоніфікований характер (їх мають дотримуватися всі адвокати), тривалість у застосуванні, системність положень, можливість застосування заходів примусового впливу з боку органів адвокатського самоврядування.

Щодо безпосередньої ролі ПАЕ у взаємовідносинах «адвокат-клієнт», варто зазначити, що етичним аспектам цих взаємовідносин присвячено окремий розділ ПАЕ – третій. Проте помилково стверджувати, що положення, викладені в інших розділах або преамбулі цього документа, не поширюють свою дію на взаємовідносини з клієнтом. Отже, ПАЕ вимагають від адвокатів дотримання таких принципів, як незалежність і свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності, законність, пріоритет інтересів клієнта, неприпустимість конфлікту інтересів, конфіденційність, компетентність і

добросовісність, чесність і добропорядна репутація адвоката, повага до адвокатської професії, вимоги до рекламування адвокатської діяльності.

Зміст деяких принципів ПАЕ передбачає дотримання чинного законодавства України або надає конкретну модель поведінки адвоката в разі настання певних обставин, наприклад, обов'язок повідомити клієнта про виникнення конфлікту інтересів або про недостатність знань з теми доручення. Проте більшість норм ПАЕ пов'язана не стільки з правовими чи договірними засадами, які чітко врегульовані, скільки з моральними. Такі норми не можуть дати єдиної вірної моделі поведінки або алгоритму дій і надають лише загальний орієнтир (незважаючи на те, що можуть бути закріплені в договорі).

Отже, при здійсненні професійної діяльності адвокат повинен керуватися передусім моральними принципами, бути морально стійким, що допомагатиме зробити правильний вибір у складних ситуаціях. На важливість дотримання моральних приписів і норм вказує і Н.М. Бакаянова, яка відзначає, що моральне обличчя адвоката і його ціннісні орієнтири мають безпосереднє суспільне значення [24, с. 25]. Крім того, моральні якості адвоката та етичні засади його діяльності визнаються показником якості права та правозастосування в державі.

Отже, етика відносин між адвокатом і клієнтом – це сукупність моральних вимог і цінностей, які регулюють взаємодію адвоката з клієнтом і реалізуються у відносинах між ними.

3.2. Дотримання принципів адвокатської етики при реалізації договору про надання правової допомоги

Дослідження особливостей дотримання принципів адвокатської діяльності варто розпочати з висвітлення поняття «принцип». Цей термін походить від латинського слова «*principium*» (тобто, початок) і означає те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне

правило поведінки. Крім того, «принцип» визначають як наукове чи моральне начало, правило, від якого не відступають, закономірність чи сутність [63; 2]. Підтримаємо точку зору Н.М. Бакаянної, що принципи дозволяють дослідити функціональні й організаційні основи досліджуємого інституту через закріплену в законодавстві систему ідей, кожна з яких відображає певне визначене начало та в сукупності характеризують увесь інститут [2, с. 111].

Щодо принципів адвокатської етики, то вони визначаються як найбільш загальні положеннями адвокатської етики, що належать до правил морально-етичного характеру, якими мають керуватися адвокати у своїй професійній діяльності. Принципи не спрямовані на врегулювання кожної конкретної ситуації, яка може виникнути під час здійснення професійної діяльності, проте є орієнтирами, на які мають завжди спиратися адвокати [84].

Зауважимо, що під принципами адвокатської етики також розуміють базові ідеї адвокатської діяльності, які відображають моральну сторону виконання адвокатами своїх професійних обов'язків в суворій відповідності до призначень адвокатури і визначають нормативне регулювання та практичну діяльність адвокатів у рамках правових, моральних та інших соціальних норм [24, с. 49].

ПАЕ закріплюють значну кількість принципів, яких мають дотримуватися адвокати. Серед них, наприклад, принцип законності, незалежності, пріоритету інтересів клієнтів, компетентності та добросовісності тощо. Таке їх розмаїття обумовлює можливість їх класифікації, наприклад, принципи, якими має користуватися адвокат: з клієнтами, судом та іншими учасниками судового процесу; з іншими органами та особами; з іншими адвокатами [24, с. 37].

Щодо принципів, які закріплено в III Розділі ПАЕ, що регулює відносини з клієнтом, передбачено такі: компетентності та добросовісності, законності, інформування клієнта, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, поваги до інших адвокатів. Розглянемо кожен з них окремо.

Компетентність та добросовісність. Поняття «компетентність» походить від прикметника «компетентний», тобто такий, що має достатні знання у певній галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий, який має певні повноваження; повноправний, повновладний [63]. Своєю чергою, Дж. Равен визначає компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії. Бути компетентним означає мати набір специфічних компетентностей різного рівня [218, с. 45]. Наведені здібності будуть корисними і під час здійснення адвокатської діяльності, а тому будуть розглянуті детальніше пізніше.

Звернемо увагу, що вимога про компетентність тісно пов'язана з обов'язком адвоката підвищувати свій професійний рівень і має знаходити прояв у безперервному поглибленні, розширенні, оновленні ним своїх професійних знань, вмінь і навичок, у здобутті нової спеціалізації або кваліфікації у певній галузі права чи сфері діяльності на основі раніше здобутої освіти і практичного досвіду, у забезпеченні адвокатів достатньою інформацією про зміни в чинному законодавстві, практиці його тлумачення та застосування [141, с. 2]. Ч. 2 ст. 11 ПАЕ передбачає: «Адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, досконалість у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення». Потребує уточнення положення щодо наявності необхідного досвіду. На нашу думку, наявність досвіду сприяє оптимізації власної діяльності, економії часу, необхідного для підготовки проєктів документів тощо. Проте адвокат, який розпочав власну діяльність, незважаючи на відсутність практичного досвіду роботи може бути значно

компетентнішим, ніж той, що отримав свідоцтво про права на заняття адвокатською діяльністю раніше, проте не здійснював професійну діяльність.

Вимога щодо компетентності набула суттєвого поширення на міжнародному рівні. Наприклад, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства забороняє адвокату здійснювати ведення справи, яка не відповідає його рівню професійної компетенції, без участі та за згодою клієнта в ній іншого адвоката, який володіє необхідною компетенцією [162]. Подібні положення закріплено у Типових правилах США, які встановлюють обов'язок щодо компетентності, під якою розуміється задоволення вимоги про наявність у адвоката «правових знань, навичок, підготовки та скрупульозності, які є обґрунтовано необхідними для представництва інтересів клієнта» [219].

Аналіз вимоги щодо компетентності дозволяє дійти висновку, що адвокат має орієнтуватися не лише в галузі права, до якої належить спір, судовій практиці національних судів, правових позиціях ВС, але й у міжнародному праві, практиці ЄСПЛ з питання, щодо якого до нього звернувся клієнт. Такі вимоги обумовлюються збільшенням кількості спорів з іноземним елементом і розвитком міжнародних зв'язків у суб'єктів, котрі здійснюють підприємницьку діяльність. Проте видається, що такий перелік вимог щодо компетентностей адвоката є завузьким. У зв'язку з чим вважаємо необхідним звернути увагу на точку зору Дж. Равена, який вказує на наявність «вищих компетентностей». На думку вченого, вони передбачають наявність у особи високого рівня ініціативи, здатності організовувати інших людей для досягнення поставлених цілей, готовності оцінювати й аналізувати соціальні наслідки власних дій тощо [218, с. 45–46]. Розвиваючи точку зору Дж. Равена та досліджуючи адвокатську діяльність можна зробити висновок, що адвокат має володіти такими компетентностями:

– пізнавальна (передбачає, що в процесі надання правової допомоги з метою забезпечення її якості, повноти та всебічності, адвокату необхідно

мати достатні знання щодо фактів і обставин, які стосуються його клієнта й справи, яку він (вона) йому доручив);

- комунікативна (передбачає, що дії адвоката не викликатимуть підозри у його клієнтів або інших осіб, з якими він під час професійної діяльності буде спілкуватися або отримувати від них певну інформацію);

- організаційна (здається, цей компонент набуває найбільшого прояву під час консультування адвокатом своїх клієнтів; якщо це кримінальне провадження, адвокату необхідно психологічно підготувати підзахисного до складних ситуацій судового засідання, спрогнозувати можливі «повороти» під час оцінювання доказів);

- виховна (знаходить прояв у правильному розумінні та здійсненні адвокатом своїх професійних обов'язків, усвідомленні суспільної значущості завдання, покладеного на адвокатуру);

- конструктивна (передбачає здатність досягнення розуміння з клієнтом, узгодження єдиної позиції у справі тощо).

Досліджуючи принцип компетентності варто пам'ятати, що його діяльність тісно пов'язана з діяльністю інших осіб. У зв'язку з цим позитивно вважаємо вимогу, закріплену в ч. 4 ст. 11 ПАЕ, відповідно до якої «...адвокат повинен забезпечувати обґрунтовано необхідний рівень компетентності своїх помічників, стажистів, технічного персоналу та інших осіб, що залучаються ним для виконання окремих робіт у зв'язку з виконанням доручення».

Досліджуючи принцип компетентності та добросовісності варто звернути увагу на принцип «професіоналізму», який прямо не закріплено ані в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані в ПАЕ. Незважаючи на це, він набув достатнього обговорення в юридичній спільноті. Так, виокремлюють декілька підходів щодо його назви, а саме – «принцип професіоналізму», «принцип професійної компетенції адвоката», «принцип професійної діяльності адвоката». Суттєвого розвитку цей принцип здобув у наукових ідеях Т.В. Варфоломеевої, яка визнає його одним із принципів

адвокатської діяльності. Також авторка виокремлює ряд питань, що потребують уточнення: способи отримання належних професійних знань і вмінь, наявність яких вимагається від особи, яка має намір отримати статус адвоката; порядок реалізації обов'язку адвоката підтримувати необхідний рівень професійних знань; механізми визначення недостатньої компетентності адвоката у зв'язку з його відмовою за цією підставою від надання правової допомоги [220, с. 16]. На особливу значимість цього принципу також звертала увагу Н.О. Обловацька, яка вважає принцип професійності одним із найважливіших принципів діяльності адвокатури. На думку вченої, саме він дозволяє адвокатурі забезпечувати права громадян на отримання кваліфікованої юридичної допомоги [221, с. 124]. Підтримаємо точку зору М. Молло, що у випадку, коли адвокат не в змозі надати необхідну пораду або вести запропоновану справу, він має відмовитися від неї або звернутися по допомогу до іншого адвоката. На думку французького вченого, сором у жодному разі не повинен бути перешкодою до прийняття такого рішення [222].

Щодо вимоги «добросовісність», то під нею можна розуміти здійснення професійної діяльності чесно, старанно і сумлінно [63]. Не погоджуємося з порядком розташування засад професійності й добросовісності та пропонуємо поміняти їх місцями, поставивши на перше місце вимогу щодо добросовісності, адже рішення щодо керування цією засадою адвокат приймає самостійно, за власним бажанням, а не під страхом дисциплінарної відповідальності чи бажання отримати винагороду.

Щодо закріплення цієї засади на міжнародному рівні, то звернемо увагу на Загальний кодекс правил для адвокатів держав-членів Європейського співтовариства. Так, п. 2.2 «Довіра та особиста порядність» передбачає, що довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише у випадку відсутності в останнього сумнівів щодо порядності, чесності й добросовісності адвоката. Своєю чергою, Хартія основних принципів європейської адвокатської професії встановлює, що честь і гідність

адвокатської професії, доброчесність і бездоганна репутація окремого адвоката є одним із десяти основоположних принципів професії адвоката [223].

Щодо реалізації цієї засади під час прийняття доручення, то варто відзначити, що адвокат має зважити свої можливості щодо його виконання. Розвиваючи цю ідею варто погодитися з Й.Л. Бронзом, що можливість прийняття доручення від клієнта має бути встановлена під час першого побачення з клієнтом. Вона залежатиме від кількості вже наявних у адвоката справ, складності їх виконання, можливості приділити достатню увагу новому дорученню без шкоди раніше прийнятим. Проте лише після спілкування з клієнтом, вивчення наявних у нього документів, відомих йому обставин справи, можна прийняти зважене рішення щодо можливості виконання доручення [179, с. 79].

Щодо дії цього принципу на стадії виконання доручення клієнта, то цей принцип зазнав деяких змін: вимога щодо компетентності була прибрана, залишилась лише вимога щодо добросовісності, яка потребує від адвоката приділення розумно необхідної для його успішного виконання уваги незалежно від розміру гонорару. Крім того, при виконанні доручення адвокат зобов'язаний використати всі розумно необхідні й доступні йому законні засоби для надання ефективної професійної правничої (правової) допомоги клієнту, здійснення його захисту або представництва. Відповідно до чинних ПАЕ, добросовісність передбачає також оперативне (тобто правильне й швидке) виконання доручення клієнта, визначеного в договорі про надання правової допомоги, дотримуючись при цьому всіх інших вимог, що висувають закон і Правила.

Принцип законності. Перш за все відзначимо, що законність передбачає – адвокат у своїй діяльності спирається на закон, всі його дії мають відбуватися відповідно до закону [63]. У своїх дослідженнях В.Ф. Пузирний розглядав законність у широкому та вузькому сенсі. Відповідно до першого, законність – це правомірність, відповідно до другого – неухильне дотримання

закону [224, с. 87]. Підтримуємо точку зору, що помилково розглядати принцип законності у професійній діяльності адвоката лише у вузькому сенсі. Тобто зміст цього принципу варто розглядати як вимогу правильно застосовувати норми матеріального і процесуального права.

Незважаючи на принцип пріоритету інтересів клієнта адвокат повинен захищати лише законні інтереси клієнта. В цьому контексті потребує уваги точка зору І.Я. Семенюка, який зважає на можливість виникнення такої дилеми, як «право-закон». З метою обґрунтування власної точки зору автор наводить висловлення Л.Д. Кокарева, що захисник зобов'язаний захищати винятково законні інтереси обвинуваченого, під якими розуміються інтереси, які хоча й не передбачені правовою нормою, проте породжуються законом, відповідають його змісту. Отже, адвокат повинен обрати лінію поведінки у справі в інтересах клієнта, виходячи з принципу професійного обов'язку захисту законних інтересів особи і виключно законними способами. Проте можливі й інші точки зору, адже до тих пір, поки істину не встановлено й не закріплено в судовому рішенні чи вироку, неможливо визначити, є правомірним інтерес підзахисного чи ні. До моменту ухвалення рішення адвокат зобов'язаний керуватися презумпцією законності інтересів підзахисного [225, с. 66].

На думку Н.М. Бакаянної, етичний аспект цього принципу забороняє адвокату давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами. До змісту принципу законності відносять і те, що адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів і методів, які суперечать чинному законодавству, моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики [25, с. 137].

Ці ідеї відповідають положенням чинних ПАЕ, відповідно до яких дотримання принципу законності під час прийняття доручення клієнта передбачає заборону приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є

протиправними, або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката.

Звернемо увагу, що у випадку, коли зазначені обставини не є очевидними, адвокат має надати відповідні роз'яснення клієнту. Якщо за таких обставин не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладання договору з клієнтом. Таким чином, адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів і методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Крім того, відповідно до ст. 7 ПАЕ, адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення вчинення правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх вчиненню його клієнтом або іншими особами.

Складність визначення законності інтересу на етапі прийняття доручення обумовлюється такими чинниками, як недовіра, ненадання повної та достовірної інформації від клієнта, помилковість у твердженнях тощо.

Щодо дотримання цієї засади під час виконання доручення зазначимо, що ст. 27 ПАЕ «Дотримання принципу законності під час виконання адвокатом доручення клієнта» містить перелік дій, заборонених адвокату (не лише незаконного, але й неетичного характеру):

- спонукати свідків до надання завідомо неправдивих показань, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону або свідків (погроз, шантажу, тощо);
- використовувати свої особисті зв'язки (в окремих випадках – особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво або захист інтересів клієнтів;
- використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству ПАЕ.

Погоджуємося з Н.М. Бакаяною, що цей принцип пов'язаний не лише із законністю засобів захисту, а й стосується законних інтересів клієнта. У зв'язку з цим доцільно закріпити у ч. 1 ст. 25 Правил наступне положення:

«Виконуючи доручення клієнта, адвокат захищає права, свободи та законні інтереси клієнта усіма не забороненими законом засобами, керуючись Конституцією України, законом та цими Правилами».

У зв'язку з виокремленням попередніх двох стадій виникає питання щодо доцільності закріплення вимоги про дотримання цього принципу після припинення взаємовідносин між адвокатом і клієнтом. Адже ПАЕ містить подібні уточнення щодо дії деяких з принципів (наприклад, обов'язки адвоката, які випливають з принципів конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів, продовжують діяти і після завершення виконання адвокатом договору). Проте, якщо прослідкувати загальну систему ПАЕ, то видається недоцільним закріплення окремої статті щодо врегулювання дії принципу законності після припинення взаємовідносин адвоката й клієнта через те, що це спричинить порушення загальної системи викладення норм ПАЕ та потребуватиме внесення додаткових суттєвих змін, що в умовах швидкого оновлення законодавства не сприятиме злагодженості та стабільності діяльності інституту адвокатури [226].

У зв'язку з цим пропонуємо внести уточнення до ст. 25 ПАЕ «Дотримання принципу законності під час виконання адвокатом доручення клієнта» частиною другою: «Принцип законності продовжує свою дію і після припинення взаємовідносин між адвокатом і клієнтом у частині, що може стосуватися інтересів клієнта».

Принцип неприпустимості конфлікту інтересів є прямим продовженням принципу пріоритету інтересів клієнта. Відповідно до юридичної енциклопедії, конфлікт (від лат. *conflictus*) – зіткнення поглядів, інтересів, позицій, що супроводжується конфронтацією, суперництвом, конкуренцією чи протиборством його учасників. Крім того, конфлікт може бути визначено як серйозні розбіжності або гостра суперечка [63].

Щодо конфлікту інтересів у адвокатській діяльності, то в юридичній літературі не існує єдиного підходу щодо його визначення. Так, деякі вчені визначають його як протиріччя між інтересами й обов'язками адвоката, що

може мати як активну, так і пасивну форму. Не погоджується з таким підходом Л.В. Касьян, яка вважає його завузьким і таким, що не відповідає усталеній практиці та міжнародно-правовим актам щодо нього [227, с. 80]. Як протиріччя конфлікт інтересів розглядав також Д. Дедов, він вважав, що це протиріччя між інтересами особи, які захищені правом і повинні бути задоволені діями іншої уповноваженої принципалом особи (повіреного, агента, директора, довірчого керуючого) і особистими інтересами цієї уповноваженої особи [228, с. 80]. Своєю чергою, В. Кудрявцев визначив конфлікт інтересів як підвид юридичного конфлікту, пов'язаний зі спором, який витікає з правовідносин сторін (з їх діями, що мають юридичні наслідки або стани). На думку вченого, суб'єкти, мотивація їх поведінки або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне за собою юридичні наслідки [228, с. 80].

ПАЕ визначають конфлікт інтересів як суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [84, ст. 9].

Проблематика цього принципу знайшла своє відображення і в рішеннях РАУ, серед яких № 60 від 4–5.07.2014 р. «Про застосування частини четвертої статті 40 Правил адвокатської етики» [229]; № 7 від 04.07.2015 р. «Щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів під час здійснення адвокатом захисту клієнта» [230]; № 4 від 26.02.2016 р. «Щодо можливості представництва інтересів двох або більше позивачів чи відповідачів адвокатом в одному цивільному процесі» [231]; № 127 від 13.11.2016 р. «Щодо можливості надання правової допомоги адвокатами (подружжям) одночасно різним сторонам (учасникам) провадження» [232] тощо.

Щодо реалізації принципу неприпустимості конфлікту інтересів на стадії прийняття доручення, то варто зауважити, що адвокат не має права його

прийняти, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат пов'язаний договором про надання правової допомоги. Крім того, адвокат не може прийняти доручення і у випадку, якщо він отримав від іншого клієнта конфіденційну інформацію, яка охоплюється предметом адвокатської таємниці або захищається законодавством в інший спосіб та має перспективу бути використаною при наданні правової допомоги новому клієнту [84, ст. 20].

Досліджуючи пряму заборону адвокатам без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, представляти або захищати їх одночасно, якщо інтереси є взаємно суперечливими або можуть такими стати, варто звернути увагу на Рішення РАУ від 19.11.2013 р. № 246 «Про надання роз'яснень щодо можливості адвокатів, які зареєстровані в одному адвокатському об'єднанні, здійснювати захист різних за процесуальним статусом осіб». Відповідно до цього рішення, адвокати, які є учасниками одного адвокатського об'єднання, мають право в одному кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування представляти інтереси (бути захисниками) потерпілого та підозрюваного за умови відсутності конфлікту інтересів, обставин, визначених ст. 46 КПК України, та відсутності підстав для відводу захисника (представника), встановлених ст. 78 КПК України. Такий підхід обґрунтовано тим, що положення ст. 46–48, 78 КПК України, які закріплюють основні засади участі захисників у кримінальному провадженні та підстави для їх відводу, не вказують будь-яких інших обставин у частині неправомірності дій захисника, крім тієї, що інтереси особи, яку адвокат захищав раніше, не можуть суперечити інтересам тієї особи, яку він планує захищати в майбутньому. Крім того, КПК України ніяким чином не обмежує прав захисників, які входять до складу адвокатського об'єднання [233]. Разом з тим погоджуємося, що у кожному конкретному кримінальному провадженні слід з'ясовувати наявність/відсутність конфлікту інтересів, обставин, визначених ст. 48 КПК України, та підстав для відводу захисника (представника), встановлених ст. 78 КПК України; обов'язково дотримуватися

вимоги: адвокатське об'єднання не може доручати адвокату ведення справи у разі можливості виникнення конфлікту інтересів або підстав для його відводу [21].

ПАЕ не містять статті, яка б мала подібну назву щодо дотримання принципу уникнення конфлікту інтересів під час виконання доручення клієнта, проте зміст ст. 34. «Розірвання договору про надання правової допомоги через конфлікт інтересів клієнтів або неможливість дотримання принципу конфіденційності» має наближений до цього зміст. Так, у випадку, якщо в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за цих обставин, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи кількома клієнтами) та/або особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації.

Досліджуючи зміст цього принципу, видається логічною точка зору, що він обмежує дію принципу свободи вибору клієнтом свого захисника внаслідок дії принципу конфіденційності адвокатської діяльності. Саме тому адвокат зобов'язаний робити все для уникнення подібних ситуацій. Конфлікт інтересів може спричинити негативні наслідки не тільки для клієнтів, але й для адвоката. Адвокат має бути притягнутий до відповідальності в разі створення конфлікту [234, с. 143]

Як уже відзначалося в попередньому розділі, клієнтом адвоката окрім фізичної особи може виступати і юридична особа. Вимоги щодо дотримання принципу уникнення конфлікту інтересів мають поширення і на відносини, що виникають між ними. Так, якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта – юридичної особи, пов'язаному з наданням професійної правничої (правової) допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів, адвокат

зобов'язаний повідомити, що він представляє клієнта – юридичну особу і пояснити свої обов'язки, пов'язані з конфліктом інтересів.

На нашу думку, потребує уточнення зміст положень, які саме відомості про юридичну особу має надати адвокат. Адже надання інформації щодо назви юридичної особи, місця її реєстрації, засновників може призвести до розголошення адвокатської таємниці, що є порушенням як обов'язків, передбачених укладеним договором, так і складеної присяги.

Таким чином, на адвоката накладається додатковий обов'язок на період дії договору про надання правової допомоги клієнту – юридичній особі не укладати договорів про надання правової допомоги з особами, які перебувають у трудових, цивільно-правових та інших правовідносинах з клієнтом, якщо це може суперечити інтересам клієнта – юридичної особи. Крім того, адвокат не повинен укладати договори про надання правової допомоги з вищезазначеними особами, якщо він є носієм конфіденційної інформації, отриманої при наданні правової допомоги юридичній особі. ПАЕ передбачають, що адвокат не може приймати доручення від клієнта, якщо суть доручення зводиться до необхідності вчинення дій в інтересах такого клієнта, спрямованих на захист його прав, які перебувають в конфлікті інтересів з юридичною особою, де адвокат раніше працював, або надавав професійну правничу (правову) допомогу, якщо адвокат володіє інформацією, котра може бути використана проти такої юридичної особи [84, ст. 39].

Дослідження змісту принципу неприпустимості конфлікту інтересів дозволяє перейти до аналізу точок зору щодо поділу конфліктів інтересів у адвокатській діяльності за певними критеріями. Так, за структурою конфлікти інтересів поділяють: на ті, що виникають між інтересами адвоката і клієнта (вертикальні); ті, що виникають між інтересами клієнтів (горизонтальні); змішані – в яких існують конфлікти і між інтересами клієнтів, і між інтересами клієнта та інтересами адвоката [227, с. 80]. За ознакою реальності конфлікту інтересів – виокремлюють реальні конфлікти та потенційні. Під реальним конфліктом інтересів розуміють суперечність між особистими інтересами

адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, та його професійними правами й обов'язками, що впливає на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. Під потенційним конфліктом інтересів розуміють наявність у адвоката особистого інтересу у сфері, в якій він виконує свої професійні права й обов'язки, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, або на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності.

Крім того, конфлікти інтересів поділяють на діючі конфлікти та потенційні конфлікти інтересів. Заслуговує на підтримку також їх поділ на явні та неявні протиріччя. До перших належать ті, що є очевидними для всіх учасників справи, до других – ті, що є неочевидними для учасників справи і стають відомими лише після оприлюднення заяви власниками інформації [235, с. 313, 314]. Своєю чергою С.О. Іваницький пропонує виокремлювати чотири основні види конфліктів інтересів у діяльності адвоката: конфлікт інтересів між адвокатом і поточним або колишнім клієнтом (особисті конфлікти інтересів); конфлікт інтересів між поточними клієнтами або поточним і колишнім клієнтом (конфлікти клієнтів)» [235, с. 317].

Зважаючи на значну варіативність конфлікту інтересів вважаємо, що цей принцип продовжує свою дію і після розірвання договору про надання правової допомоги. У зв'язку з цим доцільно додати зміни до ст. 34 ПАЕ: ч. 2: «Вимоги щодо уникнення конфлікту інтересів продовжують свою дію і після розірвання договору про надання правової допомоги». Крім того, погоджуємося з точкою зору, що реалізація принципу уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності пов'язана не стільки з виявленням такого конфлікту, скільки з його попередженням [234, с. 143–144].

Дотримання принципу конфіденційності. Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих

відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва.

Термін «конфіденційність» походить від латинського «confidentia», що в перекладі означає «довіра». Довіра є складною та багатогранною категорією, яка охоплює взаємовідносини між двома або більше особами, між особою та колективом, суспільством, державою або її окремими інститутами. Відповідно до тлумачного словника української мови, слово «довіра» походить від «довір'я», тобто ставлення до кого-небудь, що виникає на підставі віри в чийсь правоту, чесність, ширість тощо [63]. Довірчі відносини, своєю чергою, є психологічним уособленням з іншою людиною, яке здійснюється шляхом обміну значущою інформацією на основі віри, що в силу моральних якостей співбесідника його дії не будуть протирічити інтересам і цілям особи, яка надала інформацію [236].

Категорія «довіра» є етичною категорією, що перебуває на межі досліджень філософії, соціології, психології та інших наук. В контексті адвокатської діяльності вона передбачає:

- наявність повної відкритості клієнта у спілкуванні з адвокатом, правдивості адвоката перед клієнтом щодо тактики, обраної у справі, можливих наслідків вирішення спору тощо;
- відповідальність за порушення конфіденційності, яка закріплена в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
- захист адвоката законом, закріплення гарантій адвокатської діяльності, відсутність відповідальності за відмову від розголошення такої інформації (крім випадків, передбачених законом).

Формування довірчих відносин є складним і тривалим процесом, на який може впливати ряд чинників. У найбільш загальному вигляді до таких чинників слід віднести: компетентність адвоката (чинник тісно пов'язаний із досвідом та успіхом діяльності адвоката), його привабливість (охайний вигляд, діловий стиль одягу, високий рівень загальної культури, дотримання

норм етикету тощо), психологічну врівноваженість (здатність спокійно, стримано спілкуватися, бути спроможним до роботи в умовах високої психологічної напруженості), чесність і добропорядна репутація (яка викликає почуття довіри до адвоката) [236].

Вважаємо неможливим розглядати лише фактори, що впливають на рівень довіри до адвоката, адже рівень довіри до клієнта є повноцінною складовою у цих відносинах. Як вказує С.Я. Фурса, деякі клієнти намагаються удавати із себе малозабезпечених, тоді як насправді мають постійний і непоганий дохід. Деякі клієнти намагаються здаватися «вівцями», щоб адвокат був впевнений у тому, що вони не могли вчинити злочину. Така поведінка клієнта зумовлює виникнення у адвокатів захисної реакції – нікому не вірити і не співчувати [152, с. 33].

Вивчаючи проблематику довірчих відносин, закономірним постає питання щодо моменту їх виникнення між адвокатом і клієнтом. Відповідаючи на нього, варто підтримати точку зору Н.М. Бакаянної, що довірчі відносини між адвокатом і клієнтом, звичайно ж, встановлюються значно пізніше, ніж під час прийняття доручення: у ході виявлення адвокатом професійних та особистих якостей, надання клієнту конкретної допомоги порадою чи на ділі [27, с. 164].

Проте, якщо рівень довіри може зрости, то закономірно, що він може і зменшитися, наприклад, у разі невиконання або неналежного виконання своїх професійних обов'язків, порушення правил адвокатської етики. У зв'язку з цим доцільним буде проведення дослідження щодо коливання рівня довіри клієнтів до адвокатів, які надавали їм професійну правничу допомогу на кожній із стадій взаємовідносин.

Одним із найважливіших факторів, що може негативно вплинути на рівень довіри, вважаємо порушення адвокатом вимог конфіденційності. З метою поглиблення цієї тези варто звернути увагу на точку зору А.Л. Ципкіна, який відзначав, що для того, щоб гідно виконувати те призначення, до якого

покликані адвокати, їм передусім необхідна довіра клієнта. Її не може бути там, де немає впевненості у збереженні таємниці [30, с. 152].

Звернемо увагу, що положення щодо встановлення довірчих відносин знайшло своє відображення як на міжнародному, так і національному рівнях. Так, відповідно до п. 2.2. «Довіра і особиста порядність» Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, *довірчі* відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише в разі відсутності у останнього сумнівів щодо чесності й сумлінності адвоката [162].

У ПАЕ в ст. 10 закріплено, що дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою *довірчих* відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва [84]. У зв'язку зі значенням довіри у відносинах «адвокат-клієнт» вбачається недостатньою опосередкована згадка цієї засади в чинному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (заборона допиту адвоката, його помічника, стажиста та ін. осіб стосовно інформації, яка містить адвокатську таємницю, крім випадків, коли особа, яка *довірила* відповідні відомості, не звільнила від обов'язку зберігати таємницю). Крім того, законопроект «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06.09.2018 р. також не містив вказівки на довірчий характер відносин між адвокатом і клієнтом [181].

Проте довіра виступає одним із найважливіших засад взаємодії адвоката з клієнтами, а тому, на нашу думку, потребує певного визначення. У зв'язку з цим пропонуємо визначення поняття «довіра між адвокатом і клієнтом» – як результат дій адвоката й клієнта, що залежить від морально-психологічних, особистісних і професійних якостей адвоката та морально-психологічних і особистісних якостей клієнта, знаходить прояв в особливому психологічному кліматі взаємовідносин і сприяє ефективному наданню професійної правничої допомоги.

Запропоноване визначення дозволяє дійти висновку, що довіра між адвокатом і клієнтом формується: 1) у зв'язку зі здійсненням адвокатської

діяльності за договором про надання правової допомоги; 2) на нормах права, моралі, етики, психології; 3) добровільно (неможливо примусити довіряти або вимагати відчувати довіру); 4) в результаті вчинення певних дій; 5) протягом певного часу та може як збільшуватися, так і зменшуватися або зовсім зникати через певні обставини (межі довіри можуть змінюватися).

У зв'язку з тим, що категорія «довіра» використовується для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості сторони, варто звернути увагу на поняття «зловживання довірою». Відповідно до КК України, це спосіб шахрайства, який передбачає недобросовісне використання винною особою відносин, заснованих на довірчих особистих або юридичних стосунках з особою, яка є власником майна або володіє ним. Отже, специфікою цього складу злочину є наявність довірчих відносин, що склалися між винним і потерпілим та базуються на юридичних (цивільно-правових, трудових, службових) та (або) фактичних (родинних, дружніх) відносинах. Звернемо увагу, що одним із аргументом «проти» надання адвокатам можливості здійснювати фідучіарну діяльність, що полягає в управлінні грошовими коштами, цінними паперами, валютними цінностями або іншим майном від імені клієнта, було саме побоювання зловживання ними довірою з боку клієнта. Досліджуючи цю проблематику звернемо увагу на поняття «зловживання довірливістю». Відповідно до словника, довірливий – той, хто легко довіряє або схильний довіряти кому-небудь [63].

Б.С. Нікіфоров щодо цього висловив точку зору, що довірливість – це одна з властивостей людського характеру [237]. Досліджуючи психологічні особливості кожної зі сторін договору про надання правничої допомоги, специфіку ситуації, коли він укладається, моральну підготовленість до процесуальних дій та наявність спеціальних знань, стає очевидним, що саме клієнт знаходиться в зоні ризику через можливі дії з боку адвоката, адже для нього адвокат є рятівником у складній життєвій ситуації.

Зміст принципу *конфіденційності* пов'язаний із поняттям «адвокатська таємниця», під якою розуміють будь-яку інформацію, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання; зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях та інші документи й відомості, здобуті адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності [83, ст. 22].

На недосконалість цього поняття неодноразово звертали увагу деякі науковці. Так, М.С. Строгович вважав, що термін «адвокатська таємниця» є невдалим. Він обґрунтовував свою точку зору тим, що суть питання не в таємниці, а в тому, щоб обвинуваченому та його близьким, які користуються допомогою адвоката, гарантувати можливість вільно говорити адвокату все, що вони вважають за потрібне, без побоювання, що сказане буде звернено на шкоду обвинуваченому. На недоліки цього поняття вказував також І.Л. Петрухін, який визнавав його неточним, оскільки хранителем цієї таємниці може бути не тільки адвокат, але й захисник – представник профспілки, інша особа, яка виконує функцію захисту. Крім того, вчений підкреслював наявність поняття «таємниця судового захисту», яке не є цілком прийнятним, тому що охоплює таємницю, довірену представником потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача. У зв'язку з цим вчений пропонує інститут адвокатської таємниці називати «таємницею судового представництва», маючи на увазі, що захист – це різновид представництва [238].

ПАЕ закріплюють, що адвокат не може приймати доручення, якщо його виконання може призвести до розголошення відомостей, котрі складають предмет адвокатської таємниці, крім випадків наявності письмової згоди клієнта, зацікавленого в збереженні конфіденційності такої інформації. У

випадку відмови від прийняття доручення адвокат зобов'язаний зберігати конфіденційність інформації, що стала йому відома від клієнта або іншої особи, яка звернулась в інтересах клієнта з пропозицією укладення договору. Отримані в процесі цього відомості складають окремий предмет адвокатської таємниці.

З метою забезпечення реалізації конфіденційності адвокат зобов'язаний поінформувати та роз'яснити дотримання принципу конфіденційності своїм помічникам, стажистам та іншим особам, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом. Крім того, адвокат має створити належні умови зберігання документів та інформації, переданих йому клієнтом, адвокатських дос'є та інших матеріалів, що перебувають у його розпорядженні і містять адвокатську таємницю.

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на важливість конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом. Наприклад, у рішенні «Дудченко проти Росії» (заява № 37717/05) ЄСПЛ визнав, що в той час як ст. 8 захищає конфіденційність будь-якої «кореспонденції» між особами, вона передбачає посилений захист обміну інформацією між адвокатом і клієнтом, що обумовлюється особливою місією, яку здійснює адвокат – захист обвинувачених і підсудних.

З метою підкреслення значимості цієї засади було розроблено мінімальні гарантії, які мають бути встановлені в законодавстві з метою уникнення зловживання владою у випадках, коли законний привілейований матеріал було отримано за допомогою заходів таємного контролю, а саме:

- в законі має бути чітко визначена сфера юридичного професійного привілею та вказано, яким чином, за яких умов і через кого слід проводити розмежування між привілейованими та непривілейованими матеріалами (неприпустимо, щоб це завдання було віднесено до компетенції представника виконавчої влади без нагляду з боку незалежного судді);

- правові положення, що стосуються дослідження, використання та зберігання отриманого матеріалу, запобіжні заходи, які слід вживати при

передачі матеріалу іншим сторонам, та обставини, в яких записи можуть або повинні бути стерті, або матеріали, які були знищені, повинні забезпечити достатні гарантії для захисту законного привілейованого матеріалу, отриманого при прихованому контролю;

- наявність процедури подання звітності незалежному наглядовому органу для розгляду випадків, коли матеріал, що підпадає під поняття юридичного професійного привілею, був отриманий внаслідок таємного спостереження;

- процедуру безпечного знищення такого матеріалу; умови, за яких він може бути збережений та використаний у кримінальних справах і правоохоронних розслідуваннях;

- процедури безпечного зберігання, розповсюдження таких матеріалів та їх подальшого знищення, як тільки вони більше не потрібні для будь-якої з авторизованих цілей [239].

Зазначимо, що в країнах ЄС по-різному вирішується питання щодо того, хто може звільнити адвоката від обов'язку зберігати адвокатську таємницю. У деяких державах клієнт може звільнити адвоката від зберігання адвокатської таємниці, в інших – адвокат не може бути звільнений від такого обов'язку ані клієнтом, ані будь-яким органом влади.

Щодо дії цього принципу під час виконання доручення, варто звернути увагу, що ПАЕ вимагають розірвати договір про надання правової допомоги через конфлікт інтересів клієнтів або неможливість дотримання принципу конфіденційності. Таким чином, якщо адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, він повинен розірвати договір з клієнтом (або з кількома клієнтами) та/або особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації. ПАЕ не

визначають, в який саме строк це має бути здійснено, проте вважаємо, що негайно.

Набуття чинності нового Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. викликало гостру дискусію серед науковців і практиків у зв'язку з виникненням загрози для належної реалізації принципу конфіденційності у відносинах «адвокат-клієнт». Така ситуація обумовлена тим, що законодавець поклав на адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, адвокатські бюро та об'єднання обов'язок здійснювати первинний фінансовий моніторинг клієнта в разі вчинення ним певних операцій або дій. Серед них, наприклад: купівля-продаж нерухомості або управління майном при фінансуванні будівництва житла; купівля-продаж суб'єктів господарювання та корпоративних прав; управління коштами, цінними паперами або іншими активами клієнта; відкриття та/або управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах тощо [240, ст. 8].

Зауважимо, що такі положення відповідають як чинному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого подання такої інформації не є порушенням адвокатської таємниці, так і практиці ЄСПЛ. Щодо останнього, за приклад наведемо рішення цього суду в справі «Мішо проти Франції» (*Michaud v. France*, №. 12323/11). Французький адвокат оскаржував свій обов'язок повідомляти про підозрілі операції, які стали йому відомі під час професійного спілкування з клієнтом. Проте суд встановив відсутність порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини (право на повагу до приватного життя та кореспонденції), посилаючись на те, що таке втручання переслідує законну мету запобігання злочинності [241].

Погоджуємося, що адвокатська таємниця не є абсолютною категорією, проте вважаємо, що реалізація обов'язку щодо здійснення первинного фінансового моніторингу набула не зовсім вдалої реалізації в національному законодавстві та має суттєві недоліки. Звернемо увагу на деякі з них.

1. Головним призначенням адвокатури є надання професійної правничої допомоги. Проте аналіз положень законодавства щодо обов'язків адвоката – *«...забезпечення належної організації та проведення первинного фінансового моніторингу для виявлення можливих порогових та підозрілих фінансових операцій»*, *«...здійснення перевірки нових та уже існуючих клієнтів»*, або *«...забезпечення моніторингу фінансових операцій клієнта»* [240] перетворює особу, що займається адвокатською діяльністю, на працівника податкового органу або іншої контролюючої установи. Подібна ситуація протирічить і не відповідає завданню, що покладено на інститут адвокатури.

2. Чинний Закон зобов'язує адвоката забезпечити доступ представників Міністерства юстиції та правоохоронних органів до документів або інформації щодо фінансових операцій клієнта. Така ситуація перешкоджає створенню довірчих відносин між адвокатом і клієнтом та сприяє виникненню у клієнта побоювань щодо інформації, яка була надана адвокатуві, оскільки отримують доступ сторонні особи. Вважаємо, що такі норми негативно вплинуть на рівень довіри населення до інституту адвокатури, що в умовах загальної соціально-політичної кризи та недовіри до всієї правоохоронної системи країни є неприпустимим.

3. Законодавець неодноразово використовує термін «підозра» чи «підозри» стосовно клієнта в тексті Закону. Наприклад: *«...підозри у разі надання послуг щодо захисту клієнта»*, *«...належна перевірка здійснюється в разі наявності підозри»*, *«...чи є такі фінансові операції або дії клієнта підозрілими»* [240].

Відповідно до тлумачного словника, підозра – це думка про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості тощо [63]. Наведений термін перш за все асоціюється з кримінальним процесом, коли особу підозрюють, а потім і звинувачують у вчиненні правопорушення. Вважаємо неприйнятним застосування такого терміну у взаємовідносинах адвоката й клієнта. Адвокат не є представником правоохоронних органів і, що найголовніше, не повинен ставитися до свого

клієнта з упередженням. Як компроміс вважаємо за можливе використання більш «м'якого» поняття, а саме – «сумнів» або «сумніви», яке має менш негативне забарвлення.

Крім того, чинні Правила адвокатської етики передбачають заборону адвокату приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними [84, ст. 19]. Враховуючи те, що положення цього корпоративного акту є обов'язковими для виконання, вважаємо їх достатніми, щоб не виникало жодних побоювань, що адвокат буде співучасником будь-яких протиправних дій клієнта.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що подібні новели потребують коректив і змін аби попередити виникнення ситуації, коли адвоката почнуть ототожнювати з представником правоохоронних органів, який має на меті не надання правової допомоги, а сприяння розслідуванню можливих злочинів і притягнення до відповідальності.

Дотримання поваги до прав інших адвокатів під час прийняття доручення клієнта передбачає, що адвокат до укладання договору має з'ясувати, чи не пов'язаний його потенційний клієнт договором про надання правової допомоги з іншим адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) на виконання того самого або такого, що частково збігається за обсягом, доручення. У випадку наявності договірних відносин, адвокат зобов'язаний роз'яснити клієнту про його обов'язок одразу після укладення договору про надання правової допомоги з ним проінформувати про це адвоката (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання), який раніше прийняв доручення від нього.

Адвокат не може прямо (проханнями) або опосередковано (за допомоги свого помічника, стажиста, натяками) схилити клієнта до зміни адвоката, якщо немає об'єктивних підстав вважати, що подальше надання правової допомоги клієнту іншим адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) може завдати шкоди його інтересам [84, ст. 23].

Адвокат, залучений до участі в окремій процесуальній дії, повинен невідкладно після отримання доручення вжити всіх можливих заходів щодо з'ясування, який саме адвокат (адвокати) представляє інтереси клієнта у цій справі, негайно зв'язатися з цим адвокатом (адвокатами), з'ясувати причини його (їх) відсутності, а також особливості позиції надання професійної правничої (правової) допомоги адвокатом (адвокатами) у цій справі. Адвокат під час участі в окремій процесуальній дії не має права відступати від позиції клієнта й основного адвоката (адвокатів) у цій справі.

Вважаємо, що дотримання цього принципу є вкрай актуальним для встановлення довіри між адвокатом і клієнтом, адже для клієнта важливо, щоб будь-яка інформація, передана адвокату, не була розголошена стороннім особам і, перш за все, правоохоронним органам. Крім того, без довіри до адвоката інформація від клієнта не буде мати повного характеру, а всі надані консультації, поради або тактика та модель поведінки адвоката у справі будуть неправильними.

ПАЕ передбачають і певні етичні вимоги щодо прийняття доручення на здійснення посередництва між клієнтами. Так, адвокат може виступати посередником між клієнтами за умови: якщо між інтересами клієнтів немає конфлікту, або за наявності письмової згоди обох (всіх) клієнтів, інтереси яких представляє адвокат та які є суперечливими; якщо адвокат пояснить кожному з клієнтів сутність відносин посередництва і отримає згоду кожного з клієнтів на їх одночасне представництво; якщо адвокат має достатні підстави вважати, що він зможе зберегти об'єктивність при одночасному представництві інтересів клієнтів і щодо кожного з них виконати свої професійні обов'язки відповідно до закону і вимог Правил.

Отже, ПАЕ дають чіткий орієнтир діяльності адвоката у взаємовідносинах із клієнтом. Дотримання закріплених норм сприятиме попередженню порушення принципу законності та інших дій, що можуть бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності або зменшення рівня поваги до інституту адвокатури.

Дослідження третього розділу ПАЕ дозволяє зробити висновок щодо умовного поділу етичних засад на дві групи: ті, що поширюють свою дію на взаємовідносини під час прийняття доручення від клієнта та ті, що діють під час його виконання (ст. 17 «Дотримання принципів компетентності та добросовісності *під час прийняття адвокатом* доручення клієнта»; ст. 27 «Дотримання принципу добросовісності *під час виконання адвокатом* доручення клієнта»; ст. 19 «Дотримання принципу законності *під час прийняття* доручення клієнта»; ст. 25 «Дотримання принципу законності *під час виконання адвокатом* доручення клієнта»).

Деякі з принципів, що закріплені у цьому розділі, такого поділу не отримали, наприклад, передбачений ст. 20 ПАЕ принцип неприпустимості конфлікту інтересів на стадії прийняття доручення клієнта, ст. 22 – принцип конфіденційності під час прийняття доручення клієнта, ст. 23 – принцип дотримання поваги до прав інших адвокатів під час прийняття доручення клієнта. У зв'язку з цим вважаємо необхідним дослідити можливість його запровадження з метою узгодження дії принципів відповідно до єдиного підходу.

Крім того звернемо увагу, що незважаючи на наявність окремого розділу, присвяченого взаємовідносинам адвоката з клієнтом, помилково стверджувати, що принципи, закріплені в Розділі II, не мають впливу, а тому вважаємо необхідним приділити увагу й їм.

Незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності. Зауважимо, що поняття «незалежність» в українській мові має значення самостійності, рішучості у поведінці, діях, вчинках, відсутності залежності від когось, чогось; самостійності у внутрішніх справах; суверенності [63]. Незалежність адвокатської діяльності – це забезпечений на рівні закону правовий стан осіб, які отримали статус адвоката, при якому виключається можливість втручання і перешкоджання їх законній діяльності з надання кваліфікованої правової допомоги. Крім того варто пам'ятати, що адвокат є незалежним і від свого клієнта. Вважаємо, що незалежність

адвокатської діяльності неможлива без незалежності адвокатури як інституту та є похідною від цієї засади.

Щодо етичного аспекту цієї засади, то варто підкреслити, що адвокат повинен при виконанні доручення клієнта керуватися лише вказівками клієнта, протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав і гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнта [84].

Принцип незалежності пронизує зміст всіх ПАЕ та знаходить своє закріплення і в нормах щодо взаємовідносин із судом, з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції та іншими державними органами та органами місцевого самоврядування. Так, наприклад, адвокат має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями, а у випадку вчинення судом тиску на адвоката – не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта та застосовувати надані йому повноваження задля припинення таких дій. Норми ПАЕ вимагають від адвоката послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.

Зі змісту цього принципу стає очевидним, що він тісно пов'язаний із *принципом пріоритету інтересів клієнта*. Назва цього принципу не має аналогу в міжнародно-правових актах, проте подібні вимоги до адвоката знайшли закріплення в п. 2.7. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, відповідно до якого адвокат, керуючись нормами законодавства і правилами професійної етики, завжди зобов'язаний діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди превалюють перед його власними та інтересами колег-юристів [162]. Близька за змістом норма міститься у п. 15 Основних положень про роль адвокатів, відповідно до якої адвокат має бути лояльним до інтересів свого клієнта [90].

З цього приводу Д.П. Ватман цілком слушно відзначив, що адвокат має підходити до обговорення вимог клієнта про надання йому необхідної правової допомоги з особливою увагою та почуттям великої відповідальності, пам'ятаючи, що поспішне і недостатньо продумане рішення або порада адвоката можуть втягнути клієнта в судовий процес, реальні шанси виграти який відсутні. Це призведе до втрати часу та матеріальних затрат або до втрати клієнтом свого права у випадку, коли він за порадою адвоката відмовиться від звернення до суду з помилкових мотивів безперспективності справи [31, с. 123]. У справах, не пов'язаних із кримінальним судочинством, при відсутності судової перспективи адвокат зобов'язаний прямо сказати про це клієнту. Відмовити клієнта від невдалого процесу, вважав Ф.Е. Молло, означає надати йому велику послугу [222, п. 65]. При цьому адвокат не має права нав'язувати свою думку, проте повинен розкрити всі можливі варіанти вирішення справи.

Щодо назви цієї засади, то попередня редакція ПАЕ містила норму щодо домінантності інтересів клієнта. Зміну пов'язуємо з тим, що «домінанта» – основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип, тоді як поняття «пріоритет» означає переважне, провідне значення кого-, чого-небудь; перевагу над кимсь, чимсь [63]. Крім того, дослідження зарубіжних джерел свідчить, що стосовно клієнтів (не лише у сфері надання правових послуг) в англійській мові використовується термін «priority».

Пункт 3 ст. 8 ПАЕ закріплює, що адвокат за можливості сприяє досудовому та позасудовому порядку урегулювання спорів між клієнтом та іншими особами. Сьогодні набуває поширення медіація – позасудовий спосіб вирішення конфлікту між сторонами за участю третьої нейтральної сторони (посередника або медіатора), яка обирається за взаємною згодою сторін.

Залучення адвоката клієнтом до процедури медіації сприятиме економії часу (судовий процес в деяких типах провадження може тривати більше двох років) та грошових коштів клієнта. Одна година роботи медіатора може коштувати від 300 до 2 100 гривень залежно від сфери. Проте, враховуючи

розмір судового збору, процедура медіації буде особливо вигідною в господарських справах. Крім того, в судовому процесі завжди є сторона, яка виграла спір, і сторона, яка його програла. В рамках процедури медіації обидві сторони за допомогою компромісів задовольняють свої інтереси. Суттєвою перевагою виступає і можливість збереження або відновлення ділових взаємин з партнерами та гарантія виконання медіаційної угоди (адже процедура є повністю добровільною).

На жаль, в юридичній спільноті досить поширеною є точка зору, відповідно до якої адвокатам буде нецікаво врегульовувати конфлікт у рамках позасудових процедур, обґрунтовуючи це втратою адвокатом гонорару. Не погоджуємося з цією точкою зору, адже наявність у адвоката такої «комерційної» або «корисної» позиції повністю протирічить засадам адвокатської діяльності та є неприпустимою в державі, головною цінністю якої є права, свободи та інтереси людини. Крім того, адвокат має поважати свободу вибору клієнтом захисника своїх прав (представника чи особи, яка надає йому професійну правничу допомогу) і не перешкоджати в реалізації цієї свободи. Ця засада повністю відповідає конституційній нормі, закріпленій у ст. 59, відповідно до якої кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Чесність та добропорядна репутація. Цей принцип адвокатської етики було додано в ПАЕ 15.02.2019 р., проте його не можна вважати абсолютно новим, адже він передбачався в перших ПАЕ, що були затверджені ВКДКА у 1999 році. Крім того, ПАЕ 2012 та 2017 років передбачали обов'язок дотримуватися цієї засади у відносинах адвоката з судом (ст. 44) та в поведінці адвоката у соціальних мережах. Щодо останніх змін, то зазначимо, що в статті, яка раніше регламентувала діяльність адвоката в суді, слово «порядність» замінено на термін «добропорядна репутація», який більш влучно характеризує адвоката як професіонала. Відтепер під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат має бути добропорядним, поводити себе чесно та гідно, стверджуючи повагу до адвокатської професії. Крім того адвокату заборонено робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті

доручення, фактичних обставин, що його стосуються, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень щодо представництва інтересів клієнта.

Видається, що включення цієї засади є проявом процесів глобалізації та уніфікації вимог, які висуваються до адвокатів у світі. Так, Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 24.11.2006 р. закріплює, що честь і гідність адвокатської професії, доброчесність і бездоганна репутація окремого адвоката є одним із десяти основоположних принципів цієї професії [242].

Розглядаючи кожну зі складових цього принципу зазначимо, що чесність (поняття походить від прикметника «чесний», що означає «такий, що відзначається високими моральними якостями» [63]) є однією з основних граней людських чеснот і відображає вимогу моральності, з позицій якої вона є не правом, а обов'язком. Своєю чергою, «добро» є етичною категорією, за якою здійснюється позитивне оцінювання певної поведінки, явища чи події; це благо, моральне, правильне, стверджувальне, позитивний початок; добро, покликане протистояти злу, поганому, руйнівному й негативному. Заслуговує на підтримку точка зору Н.М. Бакаянної, що добропорядність поєднана з критерієм професійно-етичного обов'язку, адже з утратою морального потенціалу неминуче знижується, а згодом і втрачається й професійний потенціал. На думку вченої, адвокат, який нехтує принципом чесності та не прагне берегти свою репутацію, може іноді перемагати, проте це недовговічна і даремна перемога, оскільки тимчасова перемога, заснована на брехні, підлості й користі є моральним провалом і зрештою, зазвичай, переслідує адвоката, коли формується остаточне уявлення, що йому або їй не можна довіряти [243, с. 6].

Пункт 4.2 Загального кодексу правил для адвокатів країн – членів Європейського співтовариства «Чесне ведення судового розгляду» встановлює: «Адвокат завжди зобов'язаний належним чином дотримуватися принципу чесного ведення судового розгляду. Наприклад, адвокат не повинен

вступати в контакт з суддею без попереднього повідомлення адвоката протилежної сторони або пред'являти судді будь-які предмети або документи, не попередивши заздалегідь адвоката іншої сторони, за винятком випадків, коли такі дії передбачені правилами проведення судового розгляду». Пункт 4.4 цього Кодексу «Недостовірні або неправдиві відомості» передбачає: «Адвокат ні в якому разі не повинен повідомляти суду завідомо недостовірні або неправдиві відомості» [162]. Подібні положення містять Типові правила Американської асоціації адвокатів.

Повага до адвокатської професії. Відповідно до ПАЕ, адвокат має стверджувати повагу до професії, яку він уособлює, до її сутності та громадського призначення, сприяти збереженню та підвищенню поваги до неї в суспільстві. Цей обов'язок поширюється на всі сфери діяльності адвоката: професійну, громадську, публіцистичну тощо.

Дослідження принципів адвокатської етики дозволяє погодитися з точкою зору, що вони є цілісною системою, проте кожен з них має самостійний зміст і передбачає додаткові вимоги до адвоката. Складність визначення їх змісту обумовлюється наявністю оціночних понять і моральних категорій. Така ситуація є небезпечною для взаємовідносин «адвокат-клієнт» і потребує приділення уваги процесу тлумачення та роз'яснення норм ПАЕ.

Під тлумаченням норм ПАЕ розуміють самостійний вид юридичної діяльності, що полягає у визначенні змісту вимог і приписів, зафіксованих у Правилах, з метою їх правильного і єдиного розуміння. Відповідно до положень ПАЕ, право їх тлумачення належить з'їзду адвокатів України та Раді адвокатів України [244]. На думку деяких вчених, наприклад Д.В. Кухнюка, перелік цих органів має бути розширеним шляхом включення до нього кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та Вищої кваліфікаційної дисциплінарної комісії адвокатури. Наведена точка зору обумовлюється тим, що під час розгляду питань про дисциплінарну відповідальну адвоката за порушення ПАЕ ці органи адвокатського самоврядування автоматично здійснюють тлумачення їх норм [245, с. 39].

Своєю чергою, Н.М. Бакаянова наполягає на необхідності визнання тлумачень ПАЕ, які затверджені З'їздом адвокатів України та рішенням Ради адвокатів України, коментарями, що є їх невід'ємною частиною. Крім того, вчена підкреслює необхідність передати право з роз'яснення ПАЕ Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури як вищому органу. Підтримуємо точку зору, що саме цей орган повсякденно стикається з помилками адвокатів у застосуванні норм ПАЕ, тому може виявити найбільш складні у розумінні та застосуванні норми.

3.3. Етичні аспекти укладання договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами

ПАЕ передбачають можливість виконання доручення клієнта декількома адвокатами за умови наявності бажання клієнта або погодження з клієнтом залучення іншого адвоката [84, ст. 24]. Ця норма спрямована на забезпечення всебічного захисту прав та інтересів клієнта, а враховуючи заборону спонукати клієнта до укладання угоди з іншим адвокатом через некомпетентність першого має обумовлюватися об'єктивними причинами (значною кількістю епізодів, в яких обвинувачується клієнт, процесуальних документів, які необхідно підготувати, стислістю строків тощо).

Вважаємо, що залучення декількох адвокатів може призвести до певного кола проблем, які потребують більш поглибленого вивчення.

По-перше, виконання доручення декількома адвокатами потребує розподілу обов'язків, повноважень і відповідальності кожного з адвокатів, а тому видається логічним передбачити цю вимогу в ПАЕ. Неузгодженість дій адвокатів може призвести до їх непослідовності або навіть дублювання, що може негативно вплинути на якість правової допомоги. ПАЕ не регламентують, яким чином має бути здійснено такий розподіл і в якій саме формі. Проте логічно, що він має бути закріплений у договорі про надання

правової допомоги або в додатковій угоді до договору про надання правової допомоги.

По-друге, виконання доручення декількома адвокатами породжує ситуацію, коли в системі «адвокат-клієнт» виникає додатковий учасник, внаслідок чого створюються паралельні відносини: «адвокат 1 – клієнт», «адвокат 2 – клієнт», «адвокат 1 – адвокат 2». ПАЕ детально врегульовують взаємовідносини між адвокатами та передбачають ряд заборон. Наприклад, заборона висловлювань, що принижують честь і гідність адвоката, завдають шкоди його діловій репутації; заборона нетактовних і принизливих висловів; заборона поширювати свідомо неправдиві відомості; схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним договору про надання професійної правничої (правової) допомоги. Крім того, ПАЕ забороняють навмисне введення іншого адвоката в оману стосовно справи, в судовому розгляді якої вони обидва беруть участь, щодо місця і часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), що в дійсності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмета спору та ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується тощо [84, ст. 51].

Запорукою дотримання вищенаведених вимог виступають не лише внутрішні переконання адвоката, але й можливість бути притягнутим до відповідальності. Так, ПАЕ визначають як допустиму форму реагування на незаконну або неетичну поведінку адвоката звернення (заяву, скаргу) до органів адвокатського самоврядування, в тому числі наділених дисциплінарними повноваженнями стосовно адвокатів, а також використання інших форм захисту прав і законних інтересів особи, передбачених законодавством України [84, ст. 52]. Причиною такого реагування може бути заподіяна або можлива шкода інтересам адвоката, клієнта, адвокатського об'єднання, бюро, органів адвокатського самоврядування або адвокатури як такої.

Позитивним, на нашу думку, є те, що кожен адвокат має вжити заходи для мирного врегулювання конфлікту з участю іншого адвоката. Дослідження теоретичних і практичних матеріалів дає можливість зробити висновок щодо недостатності розроблення теми. Так, наприклад, як свідчать матеріали Звіту ради адвокатів Хмельницької області, кількість звернень про вжиття заходів мирного врегулювання конфлікту між адвокатами в порядку ст. 52 Правил адвокатської етики за 2018 р. – два рази. Для пошуку шляхів мирного залагодження конфлікту, наслідком якого може бути ініціація адвокатом притягнення до дисциплінарної відповідальності іншого адвоката, Радою адвокатів було створено групу медіації, до якої включено двох найбільш досвідчених, поміркованих і шанованих обома учасниками конфлікту членів Ради. Після вжиття Радою адвокатів заходів медіації адвокатів вдалося примирити і вони не зверталися зі скаргами до КДКА. Крім того, дослідження рішень КДКА та ВКДКА дає можливість говорити про приділення уваги питанню, чи надано докази мирного врегулювання конфлікту між адвокатами [246, с. 5].

Складність взаємовідносин полягає і в тому, що для адвокатів існують суворі межі дозволеної поведінки, проте логічно, що ані ПАЕ, ані Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не можуть встановлювати будь-яких обмежень стосовно клієнта, що залишає відкритим питання про поведінку адвоката у випадку, якщо клієнт сам порушує певні морально-етичні норми. Так, наприклад, адвокатам забороняється обговорювати з клієнтами обставини, які стосуються особистого життя іншого адвоката, його матеріального стану, походження, національної належності, релігійних переконань, політичної приналежності та будь-які інші обставини, які не стосуються суті доручення. Проте виникає питання, як саме повинен поводити себе адвокат у разі здійснення таких дій (або наявності їх спроб) з боку клієнта.

ПАЕ закріплюють, що принцип пріоритетності інтересів клієнта має перевагу перед міркуваннями корпоративної єдності та потребує від адвокатів взаємної довіри і співпраці на користь клієнта. Проте неможливо виключити

ситуацію, коли клієнт, надаючи завдання одному з адвокатів, по-іншому окреслює те саме доручення іншому або ставить інші цілі, що може викликати розбіжності в досягнутому результаті. З метою уникнення таких протирічч і захисту прав адвокатів бажано отримувати доручення від клієнта в письмовому вигляді (за допомогою електронної пошти, повідомлень).

По-третє, ПАЕ не встановлюють обмежень щодо кількості адвокатів, які можуть виконувати доручення. Це видається логічним, адже ані Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані ПАЕ не можуть обмежувати право клієнта самостійно обирати адвоката (адвокатів) для надання йому правової допомоги. Проте варто звернути увагу на ст. 46 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України), де викладено обмеження щодо загальної кількості *захисників* у судовому розгляді, а саме – не більше п'яти [94]. Буквальне тлумачення цього положення уможливило висновок, що обмеження не поширюється на інші стадії кримінального процесу – наприклад, на етапі досудового розслідування клієнт може мати більшу кількість захисників одночасно, які виконуватимуть доручення з пошуку доказів, підготовки процесуальних документів тощо.

КПК України 1960 року не містило кількісного обмеження, воно з'явилося лише в КПК України 2012 року. Деякі вчені вважають, що така норма обмежує гарантоване особі право на захист [247]. Інші, що вона сприятиме спрощенню роботи суду шляхом уникнення можливості подання необґрунтованої кількості клопотань та, як наслідок, унеможливить затягування судового процесу, а визначена кількість адвокатів є достатньою для забезпечення захисту від обвинувачення [248]. Європейський досвід з цього питання є неоднозначним. Так, у ФРН до середини 70-х років кількість захисників не обмежувалася, проте зараз у КПК ФРН закріплено, що число захисників не має перевищувати трьох. У Федеральному Верховному суді Швейцарії та у Верховному суді Італії захист одного підсудного можуть здійснювати не більше двох захисників. В Англії в суді може виступити необмежене число захисників одного підсудного, проте право заявити клопотання про виступ у судових дебатах можуть лише двоє [249,

с. 100]. Отже, зважаючи на європейський досвід вбачається недоцільним встановлення саме такого кількісного обмеження. Крім того вважаємо неможливим і повне відмовлення від кількісних обмежень, адже це об'єктивно призведе до додаткових витрат часу на вивчення матеріалів кримінального провадження, якісну підготовку до судового засідання. Як компроміс пропонуємо передбачити вимогу щодо максимальної кількості захисників – три захисника, проте з можливістю подання обґрунтованого клопотання судді щодо необхідності їх збільшення.

Таке клопотання може бути підготовлено клієнтом або адвокатом і повинно містити такі елементи: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; відомості про особу, яка підготувала клопотання (клієнта або самого адвоката, що підготував його від імені клієнта); кількість захисників, необхідна для забезпечення захисту від обвинувачення на належному рівні; обґрунтування необхідності саме такої кількості захисників (тяжкість справи, значна кількість процесуальних документів, що потребує підготовки, пошук доказів невинуватості особи, пом'якшувальних обставин, стислість строків тощо); дата і місце складення клопотання; підпис захисника і клієнта [250].

Відзначимо, що у випадках, коли договір про надання правової допомоги укладається з адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, рішення про призначення конкретного адвоката чи кількох адвокатів для виконання доручення або про заміну адвоката чи адвокатів (у випадках, коли це не суперечить закону) приймається адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням на свій розсуд, якщо в договорі не вказано інший порядок заміни адвоката.

На підставі вищенаведеного видається логічним, що адвокат наділяється як додатковими правами, так і додатковими обов'язками. Отже, якщо клієнт після укладення договору про надання йому правової допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе договір з іншим адвокатом, то перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомить його про

наявність попереднього договору, в односторонньому порядку мають право розірвати укладений договір про надання правової допомоги. Щодо обов'язків, то у разі спілкування між адвокатами за допомогою матеріальних носіїв інформації адвокат, який передає відомості, конфіденційність яких він бажає зберегти, має чітко повідомити про це адвоката-реципієнта інформації, а останній має зберігати конфіденційність такої інформації або негайно повідомити про неможливість її забезпечення.

ПАЕ передбачають прямо заборону спонукати клієнта до укладання угоди з декількома адвокатами (що тягне збільшення суми гонорару), якщо причина неможливості виконання доручення полягає в його некомпетентності. У зв'язку з цим постає питання щодо формулювання «що тягне збільшення суми гонорару», а якщо залучення не матиме збільшення видатків або вони матимуть мінімальний характер? На підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що проблематика прийняття доручення декількома адвокатами має індивідуальний характер і повинна залежати від моменту залучення іншого (інших) адвоката (-ів) (одразу або зі впливом певного часу), мети залучення (для виконання однієї конкретної дії або здійснення комплексу дій) та, навіть, організаційної форми, обраної для здійснення адвокатської діяльності. Крім того, всі проблеми, пов'язані з участю декількох адвокатів, можна об'єднати у такі групи: організаційні (неузгодженість дій, їх дублювання), етико-психологічні (потреба забезпечення конфіденційності інформації, існування двох пов'язаних систем взаємовідносин «клієнт-адвокат», «адвокат-адвокат»), проблеми компетентності (різний рівень кваліфікації адвокатів, якості та оперативності виконання професійних обов'язків).

Крім того можна зробити висновок, що укладання клієнтом договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами потребує розподілу обов'язків, повноважень і відповідальності кожного з адвокатів при виконанні доручення клієнта, дотримання балансу у відносинах між адвокатами з метою недопущення неузгодженості, непослідовності або дублювання дій.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано підсумки дисертаційного дослідження, наведено узагальнені дані про вирішення наукового завдання.

1. Відносини між адвокатом і клієнтом – це сукупність зв'язків між адвокатом і клієнтом, що виникають та розвиваються з метою надання адвокатом клієнту професійної правничої допомоги, ґрунтуються на правових нормах і правилах адвокатської етики та припиняються у встановленому законом порядку. Характерними рисами цих відносин є: 1) причина їх виникнення – реалізація конституційного права клієнта на професійну правничу допомогу; 2) наявність у цих правовідносинах суб'єкта зі спеціальним статусом – адвоката; 3) укладання договору про надання правової допомоги як підстава здійснення адвокатської діяльності; 4) обов'язковість дотримання адвокатом Правил адвокатської етики у цих відносинах; 5) наявність у адвоката специфічних обов'язків до укладання й після припинення дії договору про надання правової допомоги.

Відносини між адвокатом і клієнтом охоплюють такі стадії: 1) переддоговірна, яка охоплює період взаємодії до початку дії договору про надання правової допомоги (звернення клієнта до адвоката для отримання правничої допомоги, з'ясування змісту доручення клієнта, виникнення обов'язків у адвоката щодо збереження адвокатської таємниці, дотримання адвокатом вимог правил адвокатської етики); 2) стадія укладання договору, яка охоплює обговорення умов договору, узгодження розбіжностей щодо змісту та строків виконання доручення, формування домовленості щодо розміру й порядку внесення гонорару адвоката, підписання договору; 3) стадія виконання договору, зміст якої охоплює реалізацію клієнтом і адвокатом їх прав та здійснення обов'язків за договором; 4) стадія припинення дії договору, яка стосується розірвання договору за ініціативою адвоката або за ініціативою клієнта, або за взаємною домовленістю, або припинення дії договору у зв'язку з його виконанням чи із закінченням строку дії, та передбачає виконання

адвокатом обов'язків, визначених Правилами адвокатської етики;

5) постдоговірна, яка передбачає дотримання адвокатом певних вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність щодо клієнта.

2. Факторами, що впливають на відносини між адвокатом і клієнтом, є репутація адвоката і попередні відомості щодо клієнта, зовнішній вигляд адвоката і клієнта, манера спілкування, умови, в яких адвокат надає правову допомогу, фінансовий стан клієнта, оперативність виконання доручення адвокатом і прохань клієнтом. Особливість факторів полягає в тому, що кожен фактор може діяти окремо, не обов'язково в сукупності з іншими; деякі фактори мають перевагу над іншими; фактори посилюють дію один одного; деякі з них мають динамічний, а деякі більш статичний характер; зазвичай вони стосуються обох сторін договору (за певним виключенням).

3. Запровадження терміну «професійна правнича допомога» у тексті Конституції України, Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в процесуальному законодавстві обумовлює необхідність внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у тому числі ст. 27, закріплюючи єдиною прийнятною назвою договору між адвокатом і клієнтом – «договір про надання професійної правничої допомоги».

Договір про надання професійної правничої допомоги – домовленість між адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) і клієнтом (його законним представником, іншою особою, яка діє в інтересах клієнта), що породжує виникнення взаємних прав та обов'язків у зв'язку з наданням клієнту професійної правничої допомоги.

4. Факторами, що негативно впливають на виконання доручення клієнта, є: недосконалість законодавства та його неоднакове застосування; негативні особистісні характеристики адвоката і клієнта; втручання в адвокатську діяльність з боку інших осіб (порушення гарантій адвокатської діяльності).

Факторами, що позитивно впливають на виконання доручення клієнта, є професіоналізм адвоката, довіра між клієнтом і адвокатом, ефективність законодавства, єдність судової практики.

5. Помилка адвоката – ненавмисне відхилення адвоката від визначених законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність належних дій, вчинків, правил поведінки, що призвело до порушення професійних обов'язків і Правил адвокатської етики.

Запровадження обов'язкового страхування професійної діяльності для адвокатів наразі є недоцільним: через наявні непоодинокі випадки несвоєчасної сплати адвокатами щорічних внесків; може призвести до додаткових труднощів для осіб, які лише розпочали власну практику та не мають достатньої фінансової спроможності зроби страховий внесок; відсутня єдина концепція щодо ідеї та порядку її впровадження у життя.

Доцільним є створення примирювальної комісії – постійно діючого органу при раді адвокатів регіону, метою діяльності якого є врегулювання спорів між адвокатом і клієнтом. Створення примирювальної комісії сприятиме: збереженню довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, адже кожна зі сторін буде задоволена результатами розгляду справи; збереженню ділової репутації обох сторін; економії часу та грошових витрат; зменшенню навантаження на кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури та суди. Ідея мирного врегулювання конфліктів для ПАЕ не є новою, адже ст. 52 передбачає, що кожен адвокат має вжити заходи мирного врегулювання конфлікту за участю іншого адвоката.

6. Укладання клієнтом договору про надання правової допомоги з декількома адвокатами передбачає розподіл обов'язків, повноважень і відповідальності кожного з адвокатів при виконанні доручення клієнта, дотримання балансу у відносинах між адвокатами з метою недопущення неузгодженості, непослідовності або дублювання дій.

Участь декількох адвокатів може призвести до таких проблем: організаційні (неузгодженість дій, їх дублювання), етико-психологічні (потреба забезпечення конфіденційності інформації, існування таких пов'язаних систем взаємовідносин: «адвокат 1 – клієнт», «адвокат 2 – клієнт»,

«адвокат 1 – адвокат 2»), проблеми компетентності (різний рівень кваліфікації адвокатів, якості й оперативності виконання професійних обов'язків).

7. Етика відносин між адвокатом і клієнтом – сукупність моральних вимог і цінностей, які регулюють взаємодію адвоката з клієнтом і реалізуються у відносинах між ними.

За своєю дією норми ПАЕ можна поділити на такі, що діють до укладання договору про надання правничої допомоги, ті, що діють під час його виконання, та ті, що продовжують діяти після його розірвання або припинення дії.

Визнано недоцільним доповнення ПАЕ окремими статтями щодо врегулювання дії окремих принципів після припинення взаємовідносин між адвокатом і клієнтом через порушення загальної системи викладення норм ПАЕ та необхідність внесення додаткових суттєвих змін, що в умовах швидкого оновлення законодавства не сприятиме злагодженості та стабільності діяльності інституту адвокатури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 40 с.
2. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
3. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.
4. Бірюкова А. М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : дис.... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Київ, 2019. 508 с.
5. Аракелян М. Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 386 с.
6. Аракелян М. Р. Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури : дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.01. Одеса, 2019. 470 с.
7. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 42 с.
8. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 207 с.
9. Правовий статус адвоката в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 206 с.

10. Варфоломеева Т. В., Гончаренко С. В. Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність. Правила адвокатської етики : посібник. Київ : Прецедент, 2008. 214 с.
11. Адвокатура України : підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 368 с.
12. Адвокатура України: правове регулювання і судова практика : практ. посіб. / за ред. С. Ф. Сафулька, О. Д. Святоцького. Київ : Ін Юре, 2003. 768 с.
13. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник. Київ : Алерта, 2007. 486 с.
14. Бакаянова Н. М., Храпенко О. О. Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях : навчальний посібник. Одеса : «Юридична література», 2016. 215 с.
15. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури : монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : ФІНН, 2011. 247 с.
16. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : учебное пособие. Харьков : Право, 2012. 512 с.
17. Адвокатура України : Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом): підруч. у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянкової. 2-ге вид. доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2016. 864 с.
18. Яновська О. Недотримання стандартів якості професійної правничої допомоги як підстава юридичної відповідальності адвокатів. *Право України* : юрид. журнал. 2016. № 12. С. 53–61.
19. Яновська О. Система гарантій адвокатської діяльності – крок до громадянського суспільства. *Право України*. 1996. № 5. С. 48–51.
20. Яновська О. Адвокатська таємниця як правова гарантія адвокатської діяльності. *Право України*. 1997. № 2. С. 33–36.
21. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : наук.-практ. коментар / за заг. ред. М. А. Погорецького, О. Г. Яновської, О. З. Хотинської-Нор. Алерта, 2019. 346 с.

22. Джабурія О. О. Підстави для відмови в укладенні договору про надання правової допомоги в аспекті організаційних форм адвокатської діяльності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24–25 жовтня 2019 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 233–235.

23. Джабурія О. О. Щодо правового регулювання договору про надання правової допомоги у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24–25 жовтня 2019 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 233–235.

24. Таварткіладзе Н. М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2003. 215 с.

25. Бакаянова Н. М. Принцип законності в організації та діяльності адвокатської спільноти України. *Часопис Київського університету права: Укр. науково-теоретичний часопис*. 2015. № 1. С. 136–139.

26. Бакаянова Н. М. Про новації щодо допустимості розголошення адвокатської таємниці. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5–6 червня 2015 р.). Херсон : Херсон. держ. ун-т, 2015. С. 17–20.

27. Бакаянова Н. М. Етичні аспекти прийняття адвокатом доручення на ведення справи. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2008. Вип. 39. С. 163–169.

28. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2015. 240 с.

29. Северин К. М. Принципи адвокатської діяльності : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Луцьк, 2015. 240 с.

30. Бірюкова А. М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 149–154.

31. Бірюкова А. М. Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 121–128.

32. Бірюкова А. М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 142–146.

33. Бірюкова А. М. Забезпечення довірчих відносин між адвокатом і клієнтом як основоположний принцип адвокатської етики. *Роль права та закону в громадянському суспільстві* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 лютого 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 80–83.

34. Бірюкова А. М. Окремі етичні питання укладення договору про надання правової допомоги. *Етичні засади адвокатської професії* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2017 р.). Київ : Алерта, 2018. С. 14–18.

35. Матюшенко К. О. Аспекти взаємовідносин адвоката з недієздатними (обмежено дієздатними) клієнтами. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 листоп. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 420–422.

36. Рибікова Г. В., Новицька Т. А. Чесність та правдивість у відносинах «адвокат-клієнт». URL: http://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2124/1358

37. Кайданович Т. М. Окремі аспекти права адвоката на конфіденційність спілкування з клієнтом в рамках кримінального процесу. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали II Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів (Одеса, 2 березня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 297–300.

38. Компанейцев С. В. Деонтологічний аспект діяльності адвоката. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали I Всеукр. наук.практ. конф. (м. Одеса, 24–25 лют., 2012). Одеса : Фенікс, 2012. Ч. 1. С. 388–390.

39. Компанейцев С. В. Деонтологічний підхід до вивчення діяльності адвоката. *Наука: вчера, сегодня, завтра* : матеріали XVII Междунар. науч.практ. конф. (г. Горловка, 26–27 янв. 2012 г.). Горловка : НВП «Интерсервис», 2012. Ч. 1. С. 99–100.

40. Компанейцев С. В. Деонтологічні вимоги до особистості адвоката. *Головні напрями систематизації та вдосконалення законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.практ. конф. (м. Київ, 12 жовт. 2012 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012. Т. 2. С. 94–96.

41. Компанейцев С. В. Професійний обов'язок як структурний елемент деонтологічних засад діяльності адвоката. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 115–118.

42. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. акад. внутр. Справ. Київ, 2013. 228 с.

43. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2002. 183 с.

44. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 130–134.

45. Кравченко М. В. Розмір цивільно-правової відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 3. С. 54–62.

46. Кухнюк Д. В. Етика адвоката прийняття доручення клієнта. URL: <https://uba.ua/ukr/news/4896/>

47. Майданевич Л. Чи має адвокат право за релігійними переконаннями відмовитися від захисту клієнта: за і проти. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 11. С. 19–22.

48. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. 191 с.

49. Богославець В. М. Договори про надання правових послуг : дис... канд. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 212 с.

50. Павліш П. В. Договір про надання юридичної допомоги за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.03. Одеса, 2016. 206 с.

51. Тарло Е. Г. Роль адвокатуры в системе обеспечения конституционного права на юридическую помощь : дис. ...канд. юрид. наук ; 12.00.11. Москва, 2001. 231 с.

52. Кратенко М. В. Договор об оказании юридической помощи в современном гражданском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.03. Томск, 2005. 276 с.

53. Азаров Д. М. Формирование профессиональных этических правил и дисциплинарной ответственности адвоката : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.11. Москва, 2009. 204 с.

54. Токмаков И. С. Соглашение об оказании юридической помощи: теория и практика адвокатской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.11. Москва, 2013. 240 с.

55. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : «ФІНН», 2011. 384 с.

56. Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф. Теорія держави і права: Державний іспит. ХАРКІВ : Одіссей, 2007. 256 с.

57. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник. / Ю. Н. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко и др. ; под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. 436 с.

58. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.

59. Чернілевський Д. В. та ін. *Методологія наукової діяльності : навчальний посібник*. Вид. 2-ге, допов. / за ред. професора Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
60. Шкурат І. В. *Методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації*. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/FILOSOFIYA/02-SHCKURAT.pdf>
61. Ківалова Т. С. Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа наукових досліджень у галузі цивільного права (на прикладі деліктних зобов'язань). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 204–216.
62. Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 123–128.
63. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>
64. Філософія : підручник / С. П. Щерба, О. А. Заглада. 5-те вид. Київ : Кондор, 2011. 548 с.
65. Скакун О. Ф. *Теорія права і держави : підручник*. Київ : Правова єдність, 2010. 525 с.
66. Кузьменко Г. Н., Отюцкий Г. П. *Философия и методология науки : учебник для магистратуры*. Москва : Юрайт, 2017. 450 с. URL: https://stud.com.ua/29053/filosofiya/metodi_nauki_rol_poshuku_istini
67. Данильян О. Г., Тараненко В. М. *Основи філософії : навч. посібник*. Харків : Право, 2003. 352 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/09H2R9_2.htm.
68. *Теорія держави та права : підручник / за вимогами кредитно-модульної системи навчання* / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.
69. Литвин А. *Методологія у проекції педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 5. С. 20–35

70. Ходєєва Н. В. Методологія дослідження права на інформацію про стан свого здоров'я. *Форум права*. 2017. № 2. С. 136–143.
71. Ивакин А. А. Диалектика как ценность и самооценность. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 18–25.
72. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
73. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посіб. 5-те вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2008. 347 с.
74. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві, окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
75. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: учение о преступлении. Часть общая. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. Кн. 1. 1874. 292 с.
76. Назимко Є. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку покарання неповнолітніх. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/1/9.pdf>
77. Орел Ю. В. Історичний метод та проблеми періодизації законодавства про кримінально-правову охорону нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 228–236.
78. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44.
79. Штефан С. В. Статистичні методи досліджень : тексти лекцій для студентів Інституту журналістики. 40 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/navch/StatMetodyDoslid.pdf>.
80. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 828–832.

81. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : «Юридична думка», 2008. 336 с.
82. Червінська Н. В. Правовий експеримент як важливий засіб підвищення ефективності. *Альманах права*. Вип. 7. 2016. С. 256–259.
83. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
84. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборчим з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL: <https://unba.org.ua/>
85. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 79–84.
86. Спиркин А. Г. Философия : учебник. Москва : Гардарики, 1998. 816 с.
87. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print
88. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
89. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
90. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835
91. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
92. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-пп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>
93. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

94. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
95. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
96. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
97. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
98. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : указ Президента України від 20.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>
99. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
100. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг: особливості правової моделі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 367–376.
101. Книгін К. Г. Поняття і місце договору про надання юридичних послуг адвокатом у цивільному праві України. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Право. 2011. № 2. С. 102–105.
102. Фешик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL: <https://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib->
103. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси її творення. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22791/1/28-120-123.pdf>
104. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12–15.

105. Бакаянова Н. М. Конституційно-правове регулювання діяльності адвокатури у нових реаліях суспільного життя. *Право України*. 2019. № 12. С. 131–145.

106. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.2016 р. 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16/sp:java-:max15>

107. Головань І. В. Бізнес-адвокатура в Україні. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, 2004. 127 с.

108. Соглашение о гонораре успеха в Германии. *Три условия, когда оно допустимо*. URL: https://zakon.ru/blog/2019/12/06/soglashenie_o_gonorare_uspeha_v_germanii__tri_usloviya_kogda_ono_dopustimo

109. Велика Палата ВС вирішила виключну правову проблему щодо можливості віднесення до судових витрат «гонорару успіху» адвоката. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/938902/>

110. Постанова Верховного Суду у справі № 462/9002/14-ц від 12 червня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75003682> Рішення Верховного Суду № 462/9002/14-ц

111. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 925/71/16 від 15 листопада 2016 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62823481>

112. Гонорар успіху адвоката: світовий досвід і перспективи законодавчого врегулювання в Україні. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/171358_gonorar-uspkhu-advokata-svtoviy-dosvd--perspektivi-zakonoda-vchogo-vregulyuvannya-v-ukran

113. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Концепція «гонорар успіху»: актуальні проблеми адвокатури. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер.

Х Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол. Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. С. 36–47.

114. Гонорар успіху у судовому процесі: бути чи не бути. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/gonorar-uspikhu-u-sudovomu-protsesi-butychy-ne-butychy-/?month=03&year=2019&>

115. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

116. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed20081218>

117. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

118. Фоміна О. І. До питання про суттєві умови та правову природу договору про надання правової допомоги. *Юридичний бюлетень*. 2018. Т. 1. № 7. С. 144–148.

119. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 548 с. URL: https://pidruchniki.com/14491114/filosofiya/zmist_forma

120. Щодо отримання адвокатом від клієнта згоди на укладення договору про надання правової допомоги : Додаток № 1 до рішення Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 р. № 56. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-04-12-r-shennya-rau-56_5cebec98bbe7b.pdf

121. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

122. Грін О. Договори в цивільному праві України : навчальний посібник: альбом схем. Ужгород : Видавництво ФОП Брежа А. Е., 2012. 219 с.

123. Голубєва Н. Ю. Випадки застосування судами принципу розумності. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5673/Golubeva.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

124. Горобець Н. О., Садикова Я. М. Функції справедливості в праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 3–6.

125. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02..11.2004 р. № 1-33/204. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/print>

126. Этимологический словарь русского языка. Фасмер Макс. URL: <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-80.htm>

127. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

128. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.

129. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля / В. И. Даль. 2-е изд. Москва.: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880. Т. 1: А-З. 723 с.

130. Походження та історичний шлях світової адвокатури. URL: <https://advokatonline.org.ua/1-pohodzhennya-ta-istorychnyj-shlyah-svitovojiadvokatury-advokatura-ta-sudovi-oratory-starodavnoji-hretsiji-ta-rymu-drukovanipamyatky-vydatnyh-advokativ-tsyh-krajinschodo-advokatskoji-profesiji/g>

131. Переверза І. М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 240 с.

132. Вільчик Т. Б. Дискусійні питання визначення обов'язків адвоката у суді: зарубіжна доктрина. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 145–155.

133. Антонюк С. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України з нормами і стандартами європейського союзу. *Адвокатура*. 2019. № 7. С. 232–237.

134. Про професійні права адвоката. URL: <https://radako.com.ua/news/pro-profesiyni-prava-advokata>

135. Рагулин А. В. Профессиональные права адвоката-защитника в Российской Федерации: вопросы теории и практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11; Российский университет дружбы народов. М., 2014. 462 с.

136. Козлов О. О. Звернення із адвокатським запитом в контексті реалізації професійних прав адвоката: окремі проблеми. *Актуальні проблеми судово-правової реформи* : матеріали круглого столу (Одеса, 18 жовтня 2019 р.) / ред. кол.: М. Р. Аракелян, Н. М. Бакаянова. Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://drive.google.com/open?id=1GB4gFq_C03_Q55v79qJCWSSXAKDN8AGw

137. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

138. Ключков В., Гурська А. Неправомірна відмова в наданні відповіді на адвокатський запит. URL: <https://radako.com.ua/news/nepravomirna-vidmova-v-nadanni-vidpovid-na-advokatskiy-zapit>

139. Синєокий О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології : навч.-метод. посібник. Запоріжжя : ЗНУ, 2007. 108 с.

140. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 pp.). URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/UNBA_Zahyst_Adv_2018_UKR_WEB\(1\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/UNBA_Zahyst_Adv_2018_UKR_WEB(1).pdf)

141. Антонюк С. Принцип професіоналізму адвоката як засада надання кваліфікованої правничої (правової) допомоги клієнту у цивільному судочинстві України. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol 5. № 6. С. 1001–1010.

142. Литвин В. М. Історія України : підручник / Київ : Наукова думка, 2006. 728 с.

143. Компанейцев С. Б. Деонтологічні засади діяльності адвоката: поняття, ознаки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 3. С. 301–308.

144. Кіндрат П. В. Ефективність законодавства: понятійно-термінологічний аспект. *Правова інформатика*. 2014. № 3 (43). С. 55–59. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14kpvpta.pdf>
145. Москвич Л. М. Проблеми ефективності судової системи України. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10568/1/Moskvech.pdf>
146. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2018. 220 с.
147. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? *Право України*. 2012. № 11–12. С. 137–143.
148. Марочкін І.Є., Москвич Л.М., Назаров І.В., Овчаренко О.М. Судова влада : монографія. Харків : Право, 2015. 792 с.
149. Спеціалізація юриста як важливий інструмент професійної діяльності. URL: https://lawyer.ua/articles/spets_al_zats_ya_yurista_yak_vazhliviy_nstrument_profes_yno_d_yalnost.html
150. Іваницький С. О. Спеціалізація як принцип організації адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 64–77.
151. Хотинська-Нор О. Спеціалізація як перспектива розвитку адвокатури України. *Право України*. 2019. № 12. С. 84–96.
152. Фурса С. Я. Адвокатура крізь призму національної правової доктрини. *Право України*. 2019. № 12. С. 16–41.
153. Федеральне Положення про адвокатуру. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf>
154. Не обтяжуйте ВККС пошуками! URL: https://zib.com.ua/ua/132474-vs_nazvav_dokumenti_yakimi_advokat_mae_pidtverditi_stazh_svo.html
155. Договір про надання правової допомоги. URL: https://protocol.ua/ua/proekt_dogovoru_pro_nadannya_pravovoi_dopomogi/

156. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів від 25.10.200 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf

157. Питання ведення адвокатського досьє : Рішення РАУ № 169 від 04.08.2017 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-08-04-r-shennya-rau-169_59d23b518e85f.pdf

158. Фоміна О.І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 296–299.

159. Обязанности адвоката перед судом (Канада). URL: <http://fms-kursk.ru/urist/obyazannosti-advokata-pered-sudom-kanada.php>

160. Обязанности адвоката в отношении отправления правосудия. URL: <https://sci.house/sravnitelnoe-pravovedenie-kniga-scibook/obyazannosti-advokata-otnoshenii-otpravleniya-30936.html>

161. Коментаря до Хартії Основоположних принципів діяльності європейських адвокатів. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf

162. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства від 01.10.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343

163. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2018. 512 с.

164. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва : Зерцало, 2003. 464 с.

165. Фоміна О. І. Характеристика правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. С. 126–129.

166. Вільчик Т. Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36.

167. Надання договору про правничу допомогу, його копії або витягу разом із ордером чинна редакція КАС України не вимагає (ВС/ВП № П/9901/736/18 від 05.12.2018). URL: https://protocol.ua/ru/vs_vp_nadannya_dogovoru/

168. Словники та Енциклопедії. URL: http://www.endic.ru/words_forms/Kolhoz-17777.html

169. Узагальнення роботи Одеської обласної колегії адвокатів з надання юридичної допомоги колгоспам за II півріччя 1953 р. Узагальнення та огляди про роботу колегії адвокатів за II півріччя 1953 р. і за 1954 р. Ф. Р-8004. Оп. 1. Спр. № 54 (Спр. № 9 Узагальнення та огляди про роботу колегії адвокатів за II півріччя 1953 року і за 1954 року на 35 арк.). С. 1–11.

170. Справки о работе юрконсультаций 1983 года. Ф. Р-7952. Оп. № 1. Д. 387. 7 с.

171. Про затвердження роз'яснення щодо гарантій адвокатської діяльності та окремих умов дисциплінарної відповідальності: рішення Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 74. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-02-26-r-shennya-rau-74_56ebaf5d9f6da.pdf

172. Про надання роз'яснень практичних питань реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо організаційних форм адвокатської діяльності : рішенням Ради адвокатів України від 4–5 липня 2014 р. № 71. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2014.07.04-05-rishennya-71.pdf>

173. Деменчук М. О. Судовий збір – складова доступності правосуддя. *Актуальні проблеми судово-правової реформи* : матеріали круглого столу (Одеса, 18 жовтня 2019 р.) / ред. кол.: М. Р. Аракелян, Н. М. Бакаянова. Одеса

: Фенікс, 2019. URL: https://drive.google.com/open?id=1GB4gFq_C03_Q55v79qJCWSSXA KDN8AGw

174. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>

175. Бакаянова Н. М. Новели Правил адвокатської етики: зміст, значення та тлумачення. URL: <https://unba.org.ua/publications/4275-noveli-pravil-advokats-koi-etiki-zmist-znachennya-ta-tlumachennya.html>

176. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

177. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика. М.: Издательский дом Федоров, 1999. 288 с.

178. Бірюкова А. М. Реклама адвокатської діяльності як прояв впливу процесу глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 202–206.

179. Бронз И. Л. Нравственные устои адвокатуры. Одесса : Акватория, 2019. 106 с.

180. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адвокатської мантії від 18.12.2012 р. № 1115. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG0UZ00A.html

181. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : проект Закону № 9055 від 06.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557

182. Аминов И. И., Давыдов Н. А. Психология профессиональной деятельности юриста : учебник. Москва : Проспект, 2019. 278 с.

183. Хитра В. Теоретичні аспекти визначення змісту поняття «відповідальність особистості». *Наукові записки*. Випуск 122. С. 382–389.

184. Дубравська Н. М., Фриз І. В. Відповідальність як риса особистості конкурентноспроможного на ринку освітніх послуг фахівця. *Наука і освіта*.

2014. № 5. С. 130–134.

185. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Верховенство права та правова держава* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. С. 231–232.

186. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 130–134.

187. Про практику застосування кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю : Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Київ, 2019. URL: <https://vkdka.org/12265-2/>

188. Коваленко Т. С. Особливості складу дисциплінарного правопорушення адвоката. *Спеціальний випуск ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції* [«Екологія. Економіка. Право»], (Луганськ, 20 трав. 2009 р.). / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2010. Ч. 2. С. 204.

189. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. № 3 (15). С. 115–122.

190. Бакаянова Н. М. До обговорення проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06.09.2018 р. URL: <https://drive.google.com/drive/u/1/search?q=12586>

191. Кухнюк Д. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні: проблеми правового регулювання. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 75–79.

192. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

193. Про Дисциплінарний статут Національної поліції : Закон України від 15.03.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>

194. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–135.

195. Неякісна правова допомога: про особливості дисциплінарної відповідальності й судову практику. URL: <https://radako.com.ua/news/neyakisna-pravova-dopomoga-pro-osoblivosti-disciplinarnoyi-vidpovidalnosti-y-sudovu-praktiku>

196. Договори про надання юридичних послуг. *Правовий тиждень* : щотижнева інформаційно-правова газета. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121192>

197. Відсутність активних дій спрямованих на захист з боку адвоката є підставою для скасування вироку (ВС/ККС № 607/9498/16-к від 13.06.2019). URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_vidsutnist_aktivnih/

198. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2298%D0%B0&skl=9

199. Світлчний О. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-profesiynoyi-vidpovidalnosti-advokativ-v-ukrayini.html>

200. Чекмарьова Л. Ю. Актуальні питання виплати страхового відшкодування за договором страхування професійної відповідальності адвоката. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 190–195.

201. Вільчик Т. Б., Святоцька В. О. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54–69.

202. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

203. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 526 с.

204. Менеджмент юридичної фірми : конспект лекцій для студентів денних факультетів / Л. С. Шевченко, С. М. Макуха, О. С. Марченко та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 132 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1718/1/Pr_39.pdf
205. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/103/11/>
206. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України*. 2019. № 12. С. 231–239.
207. Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/16806ff4a9>
208. Дерпа М. Адвокатура в Германии. URL: <https://zakon.ruToolsDownloadFileRecord>
209. Фоміна О. І. До питання вирішення конфліктів між адвокатом та клієнтом. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (15 листопада, 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 122–124.
210. Етика: предмет і значення. URL: https://pidruchniki.com/81023/etika_ta_estetika/etika_predmet_znachennya
211. Стародубцев А. А. Нормативне закріплення питань адвокатської етики в українському законодавстві. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/11914/11282>
212. Ізовітова Л. М. Вітальне слово колегам-адвокатам. *Вісник Одеської адвокатури України. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 4.
213. Циганков А., Назаренко Д. Функції правил адвокатської етики у процесах захисту прав та інтересів адвокатів. *Право України*. 2019. №. 12. С. 221–230.
214. Вільчик Т. Б. Деонтологічні засади діяльності адвокатів: міжнародні стандарти та вітчизняне законодавство. *Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 26–29.

215. Бронз И. Л. Этические проблемы адвокатской деятельности: повторение уроков и задание на будущее. *Вісник Одеської адвокатури України. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 17–20.

216. Хижняк Є. С. Адвокатська етика як складова професійної підготовки адвокатів. *Вісник Одеської адвокатури України. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 51–52.

217. Наджафлі Е. М. Характеристика деяких морально-етичних принципів здійснення адвокатської діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 43. Том 4. 2017. С. 335–339.

218. Борисюк О. М. Поняття «компетентність» в сучасній психолого-педагогічній літературі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 14. Ч. II. 2013. С. 43–51.

219. Model Rules of Professional Conduct. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/

220. Варфоломеева Т. В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7–20.

221. Обловацька Н. О. Принципи організації та діяльності адвокатури в Україні та Росії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2010. Вип. 10. С. 120–126.

222. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. Москва : Издание Н. П. Шубинского, 1894. 98 с.

223. Новели Правил адвокатської етики: зміст, значення та тлумачення. *Протокол: Юридичний інтернет-ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/noveli_pravil_advokatskoi_etiki_zmist_znachennya_ta_tlumachennya/

224. Пузирний В. Принципи адвокатської діяльності у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3 (11). С. 86–90.

225. Семенюк І. Я. Професійні дилеми, принципи та цінності в адвокатській діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 66–68.

226. Фоміна О. І. Удосконалення регламентації принципу законності у взаємовідносинах «адвокат-клієнт». *Актуальні проблеми судового права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю з дня народження професора Івана Єгоровича Марочкіна* (Харків, 2019). С. 183–185.

227. Касьян Л. В. Принцип уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатом консультативної діяльності в цивільних справах. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 80–83.

228. Князева Н. В. Уникнення конфлікту інтересів як один із найважливіших принципів професійної діяльності адвоката. *Європейські перспективи*. 2017. Вип. 3. С. 77–82.

229. Про застосування частини четвертої статті 40 Правил адвокатської етики : Рішення Ради адвокатів України № 60 від 4–5.07.2014 р. URL: http://osav.vn.ua/images/files_pdf/rishenya_nau/60.pdf

230. Щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів під час здійснення адвокатом захисту клієнт : Рішення Ради адвокатів України № 7 від 04.07.2015 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2015.07.04-rishennya-7.pdf>

231. Щодо можливості представництва інтересів двох або більше позивачів чи відповідачів адвокатом в одному цивільному процесі : Рішення Ради адвокатів України № 4 від 26.02.2016 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-03-17-r-shennya-rau-4_56eac49204562.pdf

232. Щодо можливості надання правової допомоги адвокатами (подружжям) одночасно різним сторонам (учасникам) провадження : Рішення

Ради адвокатів України № 127 від 13.11.2015 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2015-11-13-r-shennya-rau-127_565c19d844976.pdf

233. Про надання роз'яснень щодо можливості адвокатів, які зареєстровані в одному адвокатському об'єднанні, здійснювати захист різних за процесуальним статусом осіб : Рішення Ради адвокатів України № 71 від 4-5.07.2014 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2014.07.04-05-rishennya-71.pdf>

234. Северин К. М. Дослідження принципу уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 142–147.

235. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.

236. Фоміна О. І. Довіра як складова відносин між адвокатом та клієнтом. *Правове життя сучасної України*. У 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019). 2019. С. 135–137.

237. Костишин В. Зловживання довірою як спосіб вчинення шахрайства. URL: [https://naub.oa.edu.ua/2010/zlovzhyvannya-doviroyu-yak-sposib-vchyne nnya-shahrajstva/](https://naub.oa.edu.ua/2010/zlovzhyvannya-doviroyu-yak-sposib-vchyne-nnya-shahrajstva/)

238. Грудцине Л. Ю. Адвокатське право : навч.-практ. посібник, 2009. URL: <http://yport.inf.ua/advokatskoe-pravo-uchebno-prakticheskoe.html>

239. Справа Дудченко проти Росії (Заява № 37717/05) : Рішення від 07.11.2017 р. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/dudchenko-protiv-rossii.pdf>

240. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text>

241. Гарантии адвокатской деятельности: ЕСПЧ назвал ключевые решения. URL: protocol.ua/ru/garantii_advokatskoy_deyatelnosti_espch_nazval_klyuchevie_resheniya/

242. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 24.11.2006 р. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf

243. Бакаянова Н. М. Чесність та добропорядна репутація. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 5–10.

244. Бакаянова Н. М. Про удосконалення нормативного регулювання роз'яснень та офіційного тлумачення Правил адвокатської етики. URL: <http://unba.odessa.ua/visnik-odeskoyi-advokaturi/>

245. Кухнюк Д. В. Адвокатська етика у віртуальній реальності. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 39–73.

246. Звіт ради адвокатів Хмельницької області за 2018 рік. URL: http://kmrada-unba.org/wp-content/uploads/2019/01/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_2018%D1%80..pdf

247. Новий КПК – новий статус захисника. URL: <http://yurholding.com/news/44-noviy-kpk-noviy-status-zahisnika.html>

248. Обмеження кількості захисників у новому КПК не суперечить міжнародним стандартам. URL: https://zib.com.ua/ua/7713-obmezhennya_kilkosti_zahisnikiv_u_novomu_kpk_ne_superechit_m.html

249. Скрябін О. М. Порівняльно-правова характеристика участі адвоката в кримінальному процесі України з іншими зарубіжними країнами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 34. Том 3. 2015. С. 98–101.

250. Фоміна О. І. До питання прийняття доручення декількома адвокатами. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки перспективи* :

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27 вересня 2019 р.). Одеса : «Гельветика», 2019. С. 121–123.

251. Фоміна О. І. Актуальні проблеми захисту прав потерпілого та шляхи їх вирішення. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листопада 2017 р.) / відп. ред. Н. М. Бакаянова, Є.С. Хижняк. Одеса : «Гельменевтика», 2017. С. 441–443.

252. Фоміна О. І. Захист адвокатом прав клієнта з урахуванням змін до кримінального процесуального законодавства. *Актуальні проблеми адвокатури* : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 грудня 2017 р.) / Нац. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. С. 148–153.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

***Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***

1. Фоміна О. І. До питання про суттєві умови та правову природу договору про надання правової допомоги. *Юридичний бюлетень*. 2018. Т. 1. № 7. С. 144–148.
2. Фоміна О. І. Характеристика правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. С. 126–129.
3. Фоміна О. І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 296–299.

Публікація в зарубіжному виданні:

1. Фоміна О. І. Гонорар успіху як форма винагороди адвоката: перспектива впровадження. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 206–209.

Публікація в базі даних Web of Science:

1. Bakaianova, N., Svyda, O., Demenchuk, M., Dzhaburiya, O., Fomina, O. Advocacy of Ukraine under constitutional reform. *Amazonia investiga*. Vol. 8 Núm. 22: 574-579.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Фоміна О. І. Актуальні проблеми захисту прав потерпілого та шляхи їх вирішення. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листоп. 2017 р.). відп. ред. Н. М.

Бакаянова, Є. С. Хижняк. Одеса : «Гельменевтика», 2017. С. 441–443.

2. Фоміна О. І. Захист адвокатом прав клієнта з урахуванням змін до кримінального процесуального законодавства. *Актуальні проблеми адвокатури* : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 грудня 2017 р.) / Нац. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2017.

3. Фоміна О. І. Довіра як складова відносин між адвокатом та клієнтом. *Правове життя сучасної України*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019). 2019. С. 135–137.

4. Фоміна О. І. Удосконалення регламентації принципу законності у взаємовідносинах «адвокат-клієнт». *Актуальні проблеми судового права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої 70-річчю з дня нар. професора Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 2019). С. 183–185.

5. Фоміна О. І. До питання прийняття доручення декількома адвокатами. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27 вересня, 2019 р.). Одеса : «Гельветика», 2019. С. 121–123.

6. Фоміна О. І. До питання вирішення конфліктів між адвокатом та клієнтом. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (15 листопада, 2019 р.) Одеса : «Фенікс», 2019. С. 122–124.

7. Фоміна О. І. Вплив порушень гарантій адвокатської діяльності на взаємовідносини адвоката з клієнтом. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підтрунтя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 травня, 2020). Дніпро, 2020. С. 137–140.

8. Фоміна О. І. До питання зловживання довірою у відносинах адвокат-клієнт. *Правове життя сучасної України*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020). Одеса, 2020. С. 415–417.

9. Фоміна О. І. Фінансовий моніторинг адвокатської діяльності як загроза довірчим відносинам адвоката з клієнтом. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада, 2020). Одеса : Фенікс, 2020. С. 90–92.

Додаток Б**АНКЕТА***(для клієнтів)***Шановний респонденте!**

**Просимо Вас взяти участь у соціологічному дослідженні
щодо проблем, пов'язаних із наданням правової допомоги.**

Щиро вдячні Вам за співпрацю!

1. По який вид правничої допомоги Ви звернулися до адвоката?

- а) здійснення захисту;
- б) здійснення представництва інтересів;
- в) консультування з правових питань;
- г) складання проєктів процесуальних та інших документів;
- д) свій варіант відповіді: _____ .

2. Що Вам сподобалось під час виконання доручення?

- а) швидкість виконання доручення;
- б) обізнаність в нормах національного та міжнародного законодавства, судовій практиці тощо;
- в) наявність таких людських якостей як чуйність, порядність, здатність вислухати тощо;
- г) наявність «корисних знайомств» у адвоката;
- д) свій варіант відповіді _____ .

3. Що Вам не сподобалось під час виконання доручення?

- а) байдужість до проблеми клієнта, цинізм, жорстокість, беземоційність;
- б) неналежне виконання своїх обов'язків (затягування виконання доручення, неявка до зали судового засідання тощо);
- в) відсутність інформування щодо стану виконання доручення;

г) відсутність почуття довіри до адвоката;

д) свій варіант відповідь: _____ .

4. Чи вважаєте Ви співрозмірною гонорару якість наданих послуг?

а) так;

б) переважно, так;

в) переважно, ні;

г) ні.

5. Чи було Ваше доручення виконано якісно?

а) так, було;

б) ні, не було;

в) важко відповісти.

6. Яким чином Ви дізналися про адвоката?

а) звертався по його допомогу раніше;

б) порадили знайомі, друзі або інші особи;

в) через рекламні матеріали (ЗМІ, мережу Інтернет тощо);

г) свій варіант відповіді: _____ .

7. Чи задоволені Ви результатами співпраці з адвокатом?

а) так;

б) ні;

в) складно відповісти.

8. Чи порекомендуєте Ви адвоката іншим особам?

а) да, звісно;

б) скоріше так, ніж ні;

в) скоріше ні, ніж так;

г) ні.

9. Які фактори вплинули на укладання договору саме з цим адвокатом?

- а) позитивні рекомендації;
- б) прийнятний розмір гонорару;
- в) позитивне враження під час першої зустрічі;
- г) вдале розташування офісу;
- д) комфорт приміщення (освітлення, затишок, наявність сучасного обладнання).

Дякуємо за надані відповіді!

Відповіді (опитано 100 осіб, що звертались по правову допомогу).

№ питання	а	б	в	г	д	є
1	15%	10%	55%	20%		
2	10%	37%	53%			
3	12%	70%	8%	0%	10%	
4	20%	18%	40%	22%		
5	40%	60%				
6	33%	57%	10%			
7	40%	48%	12%			
8	40%	0%	17%	43%		
9	35%	15%	21%	12%	17%	

АНКЕТА

(для адвокатів)

Шановний респонденте!

**Просимо Вас взяти участь у соціологічному дослідженні
щодо проблем, пов'язаних із наданням правової допомоги.**

Щиро вдячні Вам за співпрацю!

1. По який вид правової допомоги до Вас звертався клієнт?

- а) здійснення захисту;
- б) здійснення представництва інтересів;
- в) консультування з правових питань;
- г) складання проєктів процесуальних та інших документів;
- д) свій варіант відповіді: _____ .

2. З якої галуззю права було пов'язане звернення клієнта?

- а) кримінальне право;
- б) господарське право;
- в) цивільне право;
- г) адміністративне право;
- д) сімейне право;
- є).

3. Які труднощі виникають під час спілкування із клієнтом?

- а) неповажливе та неввічливе ставлення;
- б) небажання клієнта сплачувати гонорар;
- в) бажання клієнта вирішити доручення незаконним шляхом;
- г) відсутність почуття довіри від клієнта;
- д) свій варіант відповідь: _____

4. Чи було доручення клієнта виконано якісно?

- а) так, було;
- б) ні, не було;
- в) важко відповісти.

5. Чи був, на Вашу думку, клієнт задоволений результатами виконання доручення?

- а) да, звісно;
- б) скоріше так, ніж ні;
- в) скоріше ні, ніж так;
- г) ні.

6. Чи звертаються до Вас колишні клієнти із новими дорученнями?

- а) так, звертаються;
- б) ні, не звертаються;
- в) складно відповісти.

7. В якій організаційній формі Ви здійснюєте адвокатську діяльність?

- а) здійснюю адвокатську діяльність індивідуально;
- б) здійснюю адвокатську діяльність у формі адвокатського об'єднання;
- в) здійснюю адвокатську діяльність у формі адвокатського бюро.

8. Якому виду реклами Ви надасте перевагу?

- а) розміщення рекламних матеріалів в ЗМІ;
- б) розміщення рекламних матеріалів в Інтернеті;
- в) надання оголошень в газетах та інших друкованих засобах;
- г) надання оголошень на бігбордах, інших конструкція в місті;
- д) рекомендації від клієнтів іншим особам;
- є) не переймався цим питанням.

9. Скільки років ви здійснюєте власну адвокатську практику?

- а) менше року;
- б) від роки до трьох;
- в) від трьох до п'яти років;
- г) від п'яти до десяти років;
- д) більше десяти років.

Дякуємо за надані відповіді!

Відповіді (опитано 100 адвокатів).

№ питання	а	б	в	г	д	є
1	18%	17%	43%	22%		
2	15%	28%	10%	45%	2%	
3	30%	22%	10%	38%		
4	100%					
5	75%	15%		5%		
6	63%		37%			
7	33%	65%	2%			
8		22%		2%	756%	
9	2%	55%	10%	15%	18%	

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

проф. Загородній В.Є.

« 16 листопада 2019 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження

на здобуття наукового ступеня доктора філософії Фоміної О.І.

за темою: «Відносини адвоката з клієнтом за договором

про надання правової допомоги»

у навчальну та науково-дослідну діяльність

Національного університету «Одеська юридична академія»

Акт складено комісією у складі:

Голова: перший проректор Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професор Аракелян М.Р.

Члени комісії: проректор з навчальної роботи, д.ю.н., професор Ульянова Г.О., проректор з навчально-методичної та виховної роботи, д.ю.н., професор Завальнюк В.В., завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., доцент Бакаянова Н.М., професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., професор Косюта М.В., декан факультету адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцент Хижняк Є.С., начальник науково-дослідної частини Дубінін Ю.С.

Комісією було проведено роботу по визначенню фактичного впровадження результатів наукового дослідження Фоміної О.І. у навчальний процес та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія».

Комісія розглянула наукові публікації Фоміної О.І.: Фоміна О. І. До питання про суттєві умови та правову природу договору про надання правової допомоги. *Юридичний бюлетень*. 2018. Т. 1. № 7. С. 144-148; Фоміна О. І. Характеристика правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. С. 126-129; Фоміна О.І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2020. С. 296-299; Фоміна О.І. Гонорар успіху як форма винагороди адвоката: перспектива впровадження. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. № 1. 2019. С. 206-209; Bakaianova, N., Svyda, O., Demenchuk, M., Dzhaburiya, O., Fomina, O. Advocacy of Ukraine under constitutional reform. *Amazonia investiga*. Vol. 8 Núm. 22: 574-579.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

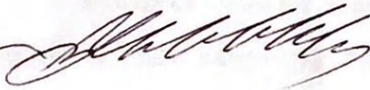
1. Теоретичні та практичні питання теми дисертації Фоміної О.І. досліджувалися у межах плану науково-дослідної роботи кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016 – 2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

2. Сформульовані у наукових працях висновки та пропозиції щодо відносин адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги використовуються під час проведення лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін «Адвокатура України», «Адвокатська етика», «Історія адвокатури», «Розвиток адвокатури як правозахисного інституту», «Актуальні проблеми правового регулювання адвокатської діяльності»,

«Адвокат в адміністративних судах», «Особливості тактики представництва в судах у цивільному судочинстві», «Професійна етика правника».

3. Положення щодо відносин адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги доповідалися на IX міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» 15 листопада 2019 р., X Ювілейній міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» 06 листопада 2020 р. та ін., які були проведені в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Голова комісії:

Аракелян М.Р.

Члени комісії:

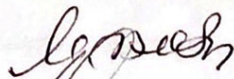
Ульянова Г.О.

Завальнюк В.В.

Бакаянова Н.М.

Косюта М.В.

Хижняк Є.С.

Дубінін Ю.С.

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова
Ради адвокатів Одеської області
Бронз Й.Л.

« 01 »

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Фоміної Оксани Ігорівни
у діяльність Ради адвокатів Одеської області**

Комісія у складі: Голови Ради адвокатів Одеської області Бронза Й.Л., заступника Голови Ради адвокатів Одеської області Джабурії О.О., голови Комітету з правил адвокатської етики та судової промови Ради адвокатів Одеської області Соколицької К.М. склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Фоміної Оксани Ігорівни «Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що висновки та пропозиції О.І. Фоміної мають високу практичну значимість.

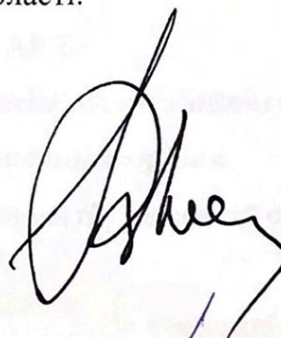
Результати наукового дослідження О.І. Фоміної «Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги» обговорювалися на засіданнях Ради адвокатів Одеської області та Комітету із правил адвокатської етики та судової промови. Під час засідань Фоміна О.І. виступала з конкретними науковими пропозиціями, спрямованими на удосконалення різних аспектів відносин між адвокатом та клієнтом за

договором про надання правової допомоги (зміст договору про надання правової допомоги, права та обов'язки сторін, їх відповідальність за договором тощо). Особливої уваги під час засідань О.І. Фоміною було приділено етичній складовій відносин між адвокатом та клієнтом.

За результатами обговорення наукового дослідження «Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги», пропозиції О.І. Фоміної були враховані Радою адвокатів Одеської області та впроваджені у діяльність Комітету із правил адвокатської етики та судової промови Ради адвокатів Одеської області.

Голова

Ради адвокатів Одеської області

Й.Л. Бронз

Заступник

Голови Ради адвокатів Одеської області

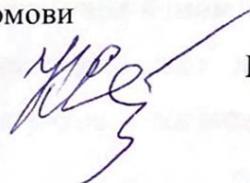

О.О. Джабурія

Голова Комітету

з правил адвокатської етики та судової промови

Ради адвокатів Одеської області

К.М.Соколицька

ПРОПОЗИЦІЇ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Внести зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»:

а) до ч. 1 ст. 1 Закону додати п. 2-1: «адвокатське досьє – це сукупність документів та інформації, що отримуються, збираються, створюються, зберігаються, використовуються адвокатом (іншою особою за його дорученням) та/або знаходяться в його розпорядженні (володінні, віданні тощо) і охоплюється поняттям адвокатської таємниці, а також окремі (одиночні) документи та будь-які носії інформації, які охоплюються таким поняттям, предмети тощо.;

б) до ч. 1 ст. 22 Закону додати: «Відомості, що містяться в адвокатському досьє складають адвокатську таємницю.»

в) ст. 27 Закону викласти у такій редакції:

«Ст. 27. Форма та зміст договору про надання *професійної правничої* допомоги» викласти

1. Договір про надання *професійної правничої* допомоги укладається в письмовій формі.

2. Договір про надання *професійної правничої* допомоги може вчинятися усно у випадках:

а) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із юридичних питань з врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

б) якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладанням договору в письмовій формі у найближчий можливий строк.

3. Договір про надання професійної правничої допомоги має відповідати положенням цивільного законодавства про договір, присязі адвоката України та Правилам адвокатської етики.

4. Договір про надання професійної правничої допомоги повинен містити такі елементи:

- назву договору, дату і місце його укладання;
- найменування сторін (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання та клієнта-юридичної особи) або ПІБ адвоката та клієнта-фізичної особи;
- предмет договору;
- права та обов'язки адвоката та клієнта;
- порядок оплати доручення та здійснення розрахунків;
- відповідальність сторін і порядок вирішення спорів;
- термін дії договору та порядок його розірвання, припинення;
- реквізити сторін, їх підписи.

Договір може містити інші елементи, що не суперечать чинному цивільному законодавству.

5. Договір про надання професійної правничої допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту договору з адвокатом, який надає безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги.»

4) до ч. 4 ст. 48 додати пункт 10-1: утворює примирювальну комісію, постійно діючий орган при раді адвокатів регіону з метою врегулювання спорів між адвокатом та клієнтом.

2. Внести зміни до Правил адвокатської етики:

1) доповнити ст. 25 ПАЕ «Дотримання принципу законності під час виконання адвокатом доручення клієнта» частиною другою:

«Принцип законності продовжує свою дію і після припинення взаємовідносин між адвокатом і клієнтом у частині, що може стосуватися інтересів клієнта».

2) доповнити ст. 34 ПАЕ «Розірвання договору про надання правової допомоги через конфлікт інтересів клієнтів або неможливість дотримання принципу конфіденційності» частиною другою:

«Вимоги щодо уникнення конфлікту інтересів продовжують свою дію і після розірвання договору про надання правової допомоги».

3) доповнити ч. 1 ст. 35 ПАЕ «Обов'язки адвоката при розірванні договору»:

«Адвокат у разі ведення адвокатського дос'є зобов'язується його передати клієнтові при розірванні договору. Подібні положення мають бути закріплені і щодо інших випадків припинення дії договору про надання правової допомоги».

3. Внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

1) доповнити ст. 51 частиною другою:

«Згода особи може бути надана в окремому письмовому або електронному документі, за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку, факсимільного відтворення за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання».